

Fizika tuge, Georgi Gospodinov

Rođen sam krajem kolovoza 1913. kao ljudsko biće muškog spola. Ne znam točan datum. Čekali su nekoliko dana da vide hoću li preživjeti i onda su me upisali. Tako su činili sa svima. Ljetni radovi bili su pri kraju, trebalo je još ponešto pokupiti s polja, krava se otelila, brige oko nje. Počinjao je Svjetski rat. Prebolio sam i njega zajedno s nizom dječjih bolesti – vodene kozice, male boginje itd.

Rođen sam dva sata prije izlaska sunca kao vinska mušica. Umrijet ću večeras, nakon zalaska sunca.

Rođen sam 1. siječnja 1968. kao ljudsko biće muškog spola. Sjećam se u detalje cijele 1968., od početka do kraja. Ne sjećam se ničega iz godine u kojoj smo sada. Čak ne znam ni koja je.

Oduvijek sam bio rođen. Još uvijek se sjećam početka ledenog doba i kraja Hladnoga rata. Prizor izumirućih dinosaura (iz obiju epoha) jedan je od najnepodnošljivijih koje sam vidio.

Još uvijek nisam rođen. Tek predstojim. Star sam minus sedam mjeseci. Ne znam kako se računa to negativno vrijeme u utrobi. Velik sam, velika sam (još mi ne znaju spol) poput masline, težim gram i pol. Rep mi se postupno povlači. Životinja u meni odlazi, mašući mi iščezavajućim repom. Izgleda da sam izabran da budem ljudsko biće. Ovdje je tamno i ušušno, vezan sam za nešto što se miče.

Rođen sam 6. rujna 1944. kao ljudsko biće muškog spola. Ratno je vrijeme. Nakon tjedan dana moj otac otišao je na front. Majci je presušilo mlijeko. Jedna tetka nerotkinja me htjela uzeti, othraniti i usvojiti, ali me nisu dali. Plakao sam po cijele noći od gladi. Davali su mi da sišem kruh natopljen vinom, umjesto dude.

Sjećam se da sam rođen kao šipkov grm, jarebica, ginko biloba, puž, oblak u lipnju (sjećanje je kratko), ljubičasti jesenski šafran kraj Halensee, rana

trešnja okovana kasnim travanjским snijegom, kao snijeg koji je okovao prevareno trešnjino stablo...

Ja smo.

Rođen sam krajem kolovoza 1913. kao ljudsko biće muškog spola. Ne znam točan datum. Čekali su nekoliko dana da vide hoću li preživjeti i onda su me upisali. Tako su činili sa svima. Ljetni radovi bili su pri kraju, trebalo je još ponešto pokupiti s polja, krava se otelila, brige oko nje. Počinjao je Svjetski rat. Prebolio sam i njega zajedno s nizom dječjih bolesti – vodene kozice, male boginje itd.

Rođen sam dva sata prije izlaska sunca kao vinska mušica. Umrijet ću večeras, nakon zalaska sunca.

Rođen sam 1. siječnja 1968. kao ljudsko biće muškog spola. Sjećam se u detalje cijele 1968., od početka do kraja. Ne sjećam se ničega iz godine u kojoj smo sada. Čak ne znam ni koja je.

Oduvijek sam bio rođen. Još uvijek se sjećam početka ledenog doba i kraja Hladnoga rata. Prizor izumirućih dinosaura (iz obiju epoha) jedan je od najnepodnošljivijih koje sam vidio.

Još uvijek nisam rođen. Tek predstojim. Star sam minus sedam mjeseci. Ne znam kako se računa to negativno vrijeme u utrobi. Velik sam, velika sam (još mi ne znaju spol) poput masline, težim gram i pol. Rep mi se postupno povlači. Životinja u meni odlazi, mašući mi iščezavajućim repom. Izgleda da sam izabran da budem ljudsko biće. Ovdje je tamno i ušušno, vezan sam za nešto što se miče.

Rođen sam 6. rujna 1944. kao ljudsko biće muškog spola. Ratno je vrijeme. Nakon tjedan dana moj otac otišao je na front. Majci je presušilo mlijeko. Jedna tetka nerotkinja me htjela uzeti, othraniti i usvojiti, ali me nisu dali. Plakao sam po cijele noći od gladi. Davali su mi da sišem kruh natopljen vinom, umjesto dude.

Sjećam se da sam rođen kao šipkov grm, jarebica, ginko biloba, puž, oblak u lipnju (sjećanje je kratko), ljubičasti jesenski šafran kraj Halensee, rana trešnja okovana kasnim travanjским snijegom, kao snijeg koji je okovao prevareno trešnjino stablo...

I.

Kruh tuge

Čarobnjak

I tada mi jedan čarobnjak zgrabi kačket s glave, provuče prst kroz njega i napravi evo ovoliku rupu. Rasplakao sam se, kako ću se vratiti kući s probušenim kačketom. On se nasmija, puhnu u njega i – gle ti čuda – opet je postao čitav. Veliki čarobnjak!

Ma daj, djede, pa to je mađioničar, čujem sebe kako mu govorim.

Tada su bili čarobnjaci, kaže mi djed, a tek poslije su postali mađioničari.

Ali ja sam već tamo, dvanaest mi je godina, vjerojatno je 1925. Evo i pet banki koju stišćem u ruci, vlažnu od znoja, osjećam njezine rubove. Prvi put sam na sajmu s novcem.

Ovamo, narodeeee... Dodite vidjeti zmiju pitona, od glave do repa tri metra, od repa do glave još toliko...

Majko mila, kakva li je to zmija duga šest metara... Hej, čekaj malo, kud' bez para, daj petaka... Ali ja imam samo pet, pa ne mogu ih dati za jednu zmiju...

Preko puta prodaju pomade, glinu i boju za kosu.

Boja za brke, pamet za tuke...

A tko je ovaj čovjek oko kojeg su se skupile uplakane babe?

Nikolica, ratni zarobljenik, vratio se kući i čuo mlada mu za drugoga pošla, Nikolica je kraj đerma presrete i glavu joj odsječe, a glava sve leti i govori, Nikolice, dragi, što učini... Hajde, sad, plačite, babe...

I babe se slomiše plačući... I kupite si pjesmaricu da vidite kakva se to greška učinila, nevina se mlada izgubila... Prodavač pjesmarica. Pa, kakva li je to bila greška...

Ljudi, ljudi, sudaram se s njima, a ja stišćem pare, samo da ti ih ne ukradu, govori mi otac dok mi ih daje.

Stop. Agup. Sirup. Napisano velikim slovima, ružičastim poput sirupa. Gutam pljuvačku. Da popijem jedan...

Hajde na šećerne pijetloveeeee... iskušava me vrag, prerušen u babu Armenku. Tko razumije, tu zastaje... I što sad? Sirup ili pijetlovi? Stojim raskoljen, gutam pljuvačku i nikako da odlučim. Djed u meni ne može odlučiti. Eto, odakle dolazi ta neodlučnost koja će me poslije mučiti. Vidim se kako sjedim tamo, mršav, štrkljav, oguljena koljena, s kačketom koji će mađioničar poslije probušiti, zblenut i iskušavan od svijeta koji mi se nudi uokolo. Udaljavam se još malo u stranu, gledam sebe iz ptičje perspektive, oko mene svi jurcaju, ja stojim, i moj djed stoji, nas dvojica u jednome tijelu.

Hop, jedna ruka otima mi kačket s glave. Stigao sam do čarobnjakova stolića. Polako, neću plakati, znam dobro što će se dogoditi. Evo i čarobnjakova prsta s druge strane platna, ajoj, kakva rupa. Svjetina oko mene umire od smijeha. Netko me udara po golom vratu, čak mi suze naviru na oči. Ja čekam, ali čarobnjak kao da je zaboravio nastavak priče, ostavlja mi probušeni kačket sa strane, prinosi svoju ruku mojim ustima, okreće je i, kakvog li užasa, usta su mi zaključana. Ne mogu ih otvoriti. Zanimjemio sam, ovi oko mene puknut će od smijeha. Pokušavam nešto uzviknuti, ali iz grla dopire samo mukanje. Mmmm. Mmmm.

Hari Stoev[6] stigao je na sajam. Hari Stoev vratio se iz Amerike...

I jedan krupan muškarac u gradskom odijelu razdvaja gomilu koja s poštovanjem šapuće i pozdravlja ga. Hari Stoev – drugi Dan Kolov, [7] bugarski idol. Noge mu vrijede milijun američkih para, reče netko iza mene. Napravi im hvat ključa s nogama i davi ih, tako da ne mogu ni mrdnuti. A zovu ga “smrtonosni hvat”, šapuće netko drugi.

Jasno si predočavam podavljene hrvače, povaljane jednog preko drugog na strunjači i osjećam kako mi ponestaje zraka, kao da sam sâm zapeo u hvatu Harija Stoeva. Žurim se maknuti, a gomila kreće za njim. I u tom trenutku čujem odnekud iza mojih leđa:

Ovamo, narodeee... Dijete s glavom bika. Čudo neviđeno. Mali Minotaur iz Labirinta, tek mu je dvanaest godina... Pet leva lako se pojede, pet leva brzo se popije, a za pet leva cijeli život ćeš pričati što si vidio!

Prema djedovu sjećanju on tu nije ulazio. Ali sad sam ja na Sajmu tog sjećanja, ja sam on i neodoljivo me privlači da uđem. Dajem petaka, opraštam se od zmije pitona i njezinih obmanjujućih šest metara, od ledenoga Agupova sirupa, od priče o zarobljeniku Nikolici, od šećernih pjetlića babe Armenke, mrtvoga hvata Harija Stoeva i ulijećem u šator. Kod Minotaura.

Odande pa nadalje nit djedova sjećanja stanjuje se, ali se ne prekida. Tvrdio je da se nije usudio ući, no ja uspijevam. Prešutio je. Jer ja sam tu, u njegovom sjećanju, a pitanje je bih li mogao nastaviti dalje da on tu nije bio prije mene? Ne znam, ali nešto tu nije u redu. Već sam u labirintu koji je, izgleda, jedan veliki polutamni šator. Ono što vidim toliko je drugačije od moje omiljene knjige starogrčkih mitova s crno-bijelim ilustracijama, u kojoj sam prvi put vidio čudovište Minotaura. Nemaju ništa zajedničko! Ovaj Minotaur nije strašan, nego tužan. Jedan melankolični Minotaur.

Na sredini šatora stoji željezni kavez oko pet-šest koraka dug i malo viši od čovjeka. Tanke metalne rešetke počele su tamnjeti od hrđe. Unutra se nalazi madrac i mali tronožac na jednom, te kanta vode i rasprostrta slama na drugom kraju. Jedan kut za čovjeka, drugi za zvijer.

Minotaur sjedi na stolcu, leđima okrenut publici. Šok ne izaziva činjenica što liči na zvijer, već to što je na neki način čovjek. I upravo to ljudsko

zaprepašćuje. Tijelo mu je dječaćko, baš poput moga.

Prve mladenačke dlake na nogama, stopala s dugim prstima – tko zna zašto, ali očekivao sam da vidim kopita. Kratke izbljedjele hlače do koljena, košulja kratkih rukava i... glava mladog bika. Pomalo nesrazmjerna u odnosu na tijelo, velika, maljava i teška. Kao da se priroda pokolebala. I ostavila sve između bika i čovjeka, uplašila se ili je bila malo rastresena. Ova glava nit' je samo glava bika, niti glava čovjeka. Kako opisati ono kad se i jezik također koleba i razdvaja. Lice (ili njuška?) – izduženo, čelo – povučeno lagano unazad, ali još uvijek masivno, s isturenim čeonim kostima. (Zapravo, nalik čelima svih muškaraca našeg roda. Na ovome mjestu nehotice prelazim rukom preko vlastite lubanje). Donja mu je čeljust vrlo isturena, izražena, usna poprilično puna. U čeljusti se uvijek krije najviše životinjskog, to životinjsko odatle zadnje nestaje. Oči su mu se razmaknule zbog izdužena i sa strane spljoštena lica (ili njuške). Po čitavome licu ima nekakve smeđe malje, ne bradu, nego malje. Samo oko ušiju i vrata te se malje učvršćuju u krzno, dlake rastu divlje i bez nekog reda. Na kraju, to je ipak više ljudsko biće nego bilo što drugo. Ima neke tuge u njemu, koju ni jedna druga životinja nema.

Kad se šator napuni, čovjek tjera dječaka-Minotaura da ustane. Diže se sa stolca i prvi put pogleda gomilu u šatoru. Obuhvaća nas pogledom okrećući glavom zbog očiju postrance postavljenih. Čini mi se da najduže zaustavlja pogled na meni. Da nismo istih godina?

Čovjek koji nas je uveo u šator (njegov vlasnik ili staratelj) počinje svoju priču. Jednu posebnu mješavinu legende i biografije, doradivanu u hodu tijekom mnogobrojnih ponavljanja po sajmovima. Priču u kojoj se vremena sustižu i prepliću. Neki se događaji odvijaju sada, drugi u dalekoj i nezapamćenoj povijesti. Prostori se također miješaju, dvorci i podrumi, kretski carevi i lokalni pastiri grade labirint ove priče o dječaku-Minotauru, sve dok se ne izgubiš u njoj. Vijuga poput labirinta i, nažalost, nikada se neću moći vratiti putem njezinih tragova. Priču sa slijepim hodnicima, nitima koje se prekidaju, mrtvim kutovima i očitim neslaganjima. Što nevjerovatnijom zvuči, to joj više vjeruješ. Blijeda i pravolinijska, jedino kako je sada mogu prenijeti, bez čarolije one priče, otprilike ovako glasi:

Heljo, dječakov djed po majčinoj liniji, odgovoran za sunce i zvijezde, navečer bi zaključavao sunce i izvodio zvijezde na nebo, poput stada na ispašu. Ujutro bi pokupio stado i puštao sunce na ispašu. Starčeva kći, Pasifaja, majka ovog ovdje dječaka – bila je krotka i lijepa, udala se za jednog velikog cara, eno tamo dolje, na otocima. To je bilo jako davno, još prije ratova. Bogato je to carstvo bilo, sam Gospod (njihov, lokalni) pio je rakiju s Carem otoka, poštivali su se, čak mu je podario jednog velikog bika bijele dlake, kojem su se čudom čudili. Prošle su godine i Gospod je poželio da mu baš tog bika prinesu za žrtvu. Omilio bik Caru Minji (Minosu, Minosu... dobaci netko) i odluči on prevariti Gospoda i zaklati drugoga bika, koji je također bio krupan i uhranjen. Ali zar se Gospodu laže? Saznao to Gospod, razljutio se i rekao crkni, magarče, dok trava naraste, sad ćeš ti vidjeti s kim imaš posla. I učini tako da krotka i vjerna Minjova žena Pasifaja počini grijeh s istim onim bikom ljepotanom (na ovom se mjestu među gomilom pronio uzdah neodobravanja). I iz toga se rodi jedno dijete – tijelom čovjek, a licem bik – s glavom bika. Majka ga je dojila i čuvala, ali prevareni car Minjo nije mogao preživjeti tu bruku. Nije imao srca ubiti dojenče-Minotaura te zapovjedi da ga zaključaju u podrum dvorca. A taj je podrum bio pravi labirint, neki majstor zidar tako ga je napravio da, uđeš li u njega – izlaza ti nema. Majstor je biće bio iz našega kraja, naše momče – jer ovdašnji su majstori najbolji, dok su Grci bili lijeni (zvuk odobravanja pronio se šatorom). Ni taj majstor poslije nije vidio koristi od toga, ali to je druga priča. I tako baciše unutra dječaka i s tri ga godine odvojiše od majke i oca. Možete samo zamisliti kako je bilo maloj anđeoskoj duši u toj mračnoj tamnici. (Na ovom mjestu ljudi počеше šmrcati, iako su i sami to činili svojim vlastitim balavcima, istina, ne zauvijek, ali na sat-dva zaključavajući ih iza debelih podrumskih zidova). Ubaciše ga tako u mrak, nastavio je pripovjedač, a dječak je plakao dan i noć, dozivajući svoju majku. Na kraju je Pasifaja uspjela izmoliti onog majstora zidara, koji je napravio labirint, da dječaka potajice izvuče, a na njegovo mjesto uvede pravog mladog bika. Ali to ne piše u knjizi, pametnjaković neki javlja se iz gomile. Ovo, naglasio je pripovjedač, treba ostati među nama, da ne bi kretski car Minjo saznao za prevaru, jer on još o tome pojma nema. I tako su tajno oslobodili dječaka s glavom bika i potom ga tajno ukrcali na jedan brod za Atenu (isti onaj koji je navodno odlazio uzeti sedam atenskih djevojaka i mladića za Minotaura). Stiže tako mali Minotaur u Atenu, tamo

ga nalazi jedan stari ribar, skriva ga u svoju kolibu, pazi godinu-dvije, a zatim predaje jednom našem čovjeku, pastiru, koji se zimi spuštao na jug, na ispašu sa svojim bivolima, čak tamo do Egeja. Uzmi ga, reče, jer među ljudima bijelog svijeta neće vidjeti, možda ga bivoli prihvate kao svoga. Eto, taj mi ga je pastir osobno predao prije nekoliko godina. Ne žele ga, kaže, ni bikovi, ne prihvaćaju ga kao svoga, plaše ga se, stado mi se rasipa i ne mogu ga više voditi sa sobom. Otada obilazim sajmove s jadnim siročićem, ostavljenim od majke i oca, nit' je ljudima čovjek, nit' je bikovima bik.

Dok priča teče, Minotaur je pognuo glavu, kao da se priča ne odnosi na njega, samo s vremena na vrijeme ispušta grleni zvuk. Isti onaj koji sam ispuštao i ja zaključanih usta.

Pokaži sad kako piješ vodu, vlasnik mu naređuje i Minotaur s očitim nezadovoljstvom pada na koljena, potapa lice u kantu i glasno srče. Pozdravi sad ove dobre ljude. Minotaur šuti i gleda u pod. Pozdravi ljude, još jednom ponavlja čovjek. Sada vidim da u jednoj ruci drži toljagu s oštrom bodljom na donjem kraju. Minotaur otvara usta i zarezži jedno duboko, promuklo, nedruželjubivo Muuuuuu...

Ovime se seansa završava.

Okrećem se prije nego što izađem (posljednji) iz šatora i pogledi nam se na trenutak sretnu. Nikada se neću osloboditi osjećaja da odnekud poznajem to lice.

Vani se prisjećam da su mi usta još zaključana, a mali kačket probušen. Trčim prema štandu, ali od čarobnjaka ni traga. Tako sam izašao iz sjećanja ili sam zapravo tamo ostavio dvanaestogodišnjeg djeda. Zaključanih usta i poderana kačketa. Ali što mu je trebalo da u priči zataji ulazak kod Minotaura?

Muuuu

Ništa ga tada nisam pitao jer je mogao pomisliti da mogu ulaziti u tuđa sjećanja, a to je bila moja najveća tajna. I mrzio sam Žutu kuću u koju bi me odveli, kao što su odveli slijepu Marijku iz zadnje kuće jer vidi stvari koje se tek trebaju dogoditi.

Ipak sam u velikoj tajnosti uspio doznati nešto od djedovih sestara, njih sedam, koje su mu dolazile u posjet svakog ljeta dok su bile žive, onako slabašne, u crnini od glave do pete i suhe poput skakavaca. Jednog popodneva uhvatio sam najstariju i najpričljiviju od njih i počeo ispitivati kakav je bio moj djed kao dijete. Prije sam joj kupio keks i limunadu, sve su umirale za slatkim, te sam dobio cijelu priču.

Tada sam saznao da je moj djed kao dječak odjednom zanijemio. Vratio se sa seoskog sajma i samo je mukao, riječ jednu nije mogao prozboriti. Majka ga je odvela kod babe vračare da mu salije olovo. Ona ga je samo pogledala i rekla – umrlo dijete od straha, da znate. Poslije je uzela malo olova, stavila ga u metalnu posudu i grijala na vatri dok se nije istopilo i zacvrčalo. Kad se salijeva olovo, ono dobiva oblik onoga što te uplašilo. Strah ulazi u olovo. Potom spavaš s tim nekoliko noći i potom ga moraš baciti u rijeku, u tekuću vodu, da ga odnese daleko. Tri puta baba vračara salijevala je stravu i sva tri puta izlazila je glava bika, s rogovima, njuškom i svime ostalim. Uplašio ga je nekakav bik na sajmu, rekla je djedova sestra, tamo su dolazili prodavati životinje iz susjednih sela, bivole, goveda, ovce, čitava stada. Šest mjeseci riječi nije prozborio, samo je mukao. Baba vračara dolazila je svaki dan i ljekovitim biljem kadila; vješali su ga glavom prema dolje nad mrvicama od večere, ne bi li iz njega ispao strah. Čak su zaklali mlado tele i natjerali ga da to gleda, ali on je izvrnuo oči, pao u nesvijest i ništa nije vidio. Nakon šest mjeseci prošlo je samo od sebe. Ušao je jednom u kuću i rekao: “Mama, brzo, otelila se slijepa Nera.” To je bila njihova krava. Tako su mu se otključala usta. Naravno, još više detalja dolazilo je iz moga švercanja u sjećanje djedove sestre. Zvala se Dana. I krila je još jednu priču u čije sam se hodnike već potajice uvukao.

Kruh tuge

Vidim ga jasno. Jednog dječaka od tri godine. Zaspalog na praznoj vreći brašna, u dvorištu mlina. Nekakav teški bumbar prolazi zvrndajući nisko iznad njega i krade mu od sna.

Dječak samo lagano otvara oči, još mu se spava, ne zna gdje je...

Samo lagano otvaram oči, još mi se spava, ne znam gdje sam. Negdje na ničijoj zemlji, između sna i jave. Popodne je, upravo ona bezvremenost kasnog popodneva. Ravnomjerno kloparanje mlina. Zrak je pun sitnih čestica brašna, blagi svrbež po koži, zijevanje, protezanje. Čuje se razgovor ljudi, spokojan, monoton, uspavljujući. Stoji nekoliko ispregnutih kola do pola napunjenih vrećama brašna, sve je posuto tim bijelim prahom. Jedan magarac pase u blizini, noga mu je vezana lancem.

Malo-pomalo, san se u potpunosti povukao. Jutros još po mraku došao je s majkom i s trima od svojih sestara. Htio je pomagati s vrećama, ali mu ne dopustiše. Potom je zaspao. One su sigurno već gotove, sve su završile bez njega. Ustaje i ogleda se. Ne vidi ih uokolo. Eto prvih koraka straha, još uvijek neprimjetnih, tihih, samo naznaka koja je odmah odbačena. Nema ih, ali sigurno su unutra ili s druge strane mlina ili pak spavaju pod zapregom u hladu.

Nema ni zaprege. Onih u svijetloplavo obojenih kola s naslikanim pijetlom straga.

I u tom trenutku nadire strah, ispunjava ga, kao kad se na česmi puni mali vrč, voda se podiže, istiskuje van zrak i prelijeva se. Struja straha previše je jaka za njegovo trogodišnje tijelo i ono se brzo puni i ubrzo mu ponestaje zraka. Ne može čak ni zaplakati. Plač iziskuje zrak, plač je jedno dugačko ozvučeno izdisanje straha. Ali još uvijek ima nade. Utrčavam u mlin, buka je unutra vrlo jaka, kretnje užurbane, dva bijela diva sipaju zrna u grotlo vodenice, sve je u bijeloj magli, ogromne paučine po kutovima otežale su od brašna, jedna sunčeva zraka prolazi kroz polomljene visoke prozore i dužinom te zrake može se vidjeti titanska bitka čestica prašine. Majke nema ni ovdje. Niti ijedne od sestara. Jedan krupni muškarac pogrbljen pod

vrećom brašna samo što nije pokleknuo pod njom. Galame na njega da izađe jer smeta.

Majko!

Prvi uzvik, nije čak ni uzvik, s upitnikom je na kraju.

Majkoo?

Zadnje o se odužuje jer i očaj raste.

Majkooo... Majkooooooooo...

Pitanje je nestalo. Beznađe i gnjev, jedna mrvica gnjeva. Čega još ima unutra? Nedoumica? Kako sad to? Majke ne napuštaju svoju djecu. Nije pošteno. Ovo se ne događa. "Napušten" je riječ koju još ne poznaje. Ne poznajem. Odsutnost riječi ne zatamljuje strah, naprotiv, preplavljuje ga još više, čini ga još nepodnošljivijim, sveobuhvatnijim. Kreću suze, sada je red na njih, jedine tješiteljice. Barem može plakati, strah se otkočio, vrč straha se prelio. Suze su se sjurile niz njegove obraze, moje obraze, miješaju se s brašnastom prašinom na licu, voda, sol i brašno i mijese tako prvi kruh tuge. Kruh kojeg nikada ne nestaje. Kruh tuge koji će nas hraniti tijekom svih idućih godina. Njegov slani ukus na usnama. Moj djed guta. Gutam i ja. Imamo tri godine.

U isto to vrijeme jedna svijetloplava kola s ocrtanim pijetlom straga dižu prašinu, udaljavajući se od mlina.

Godina je 1917. Žena koja vozi svijetloplava kola ima dvadeset osam godina. Ima osmero djece. Svi tvrde da je bila jedra, bijela i lijepa. Njezino ime to također potvrđuje. Kala. Iako teško da je netko u ono vrijeme mogao dokučiti njegovo značenje na grčkom – lijepa. Jednostavno – Kala. Samo ime. Rat je. Veliki rat, kako ga zovu, ide prema svome kraju. Kao i obično, mi smo na strani gubitnika. Otac moga trogodišnjeg djeda negdje je na frontu. Ratuje od 1912. Već nekoliko mjeseci nema nikakvih vijesti od njega. Vрати se na nekoliko dana, napravi dijete i odlazi. Nisu li možda izvršavali naredbe na tim dopustima? Rat se zahuktava, trebat će još vojnika. Ne idu mu dobro budući vojnici, rađaju mu se sve same curice –

njih ukupno šest. Sigurno ga za svaku, po povratku u vojnu jedinicu, trpaju u arest.

Nekoliko srebrnjaka skrivenih za crne dane već je potrošeno, hambar ispražnjen, a žena prodala sve što se prodati moglo – krevet s oprugama i metalnim stranicama, rijetkost u ono vrijeme, obje svoje pletenice, vjenčane dukate. Djeca plaču gladna. Ostao je jedan vol i jedan magarac, koji sad vuče kola. S volom se muči da ore. Jesen odlazi prema zimi. Uspjela je izmoliti nekoliko vreća žita i sada se vraća iz mlina s tri vreće brašna. Među vrećama na kolima spavaju njezine djevojčice. Na sredini puta se zaustavljaju da magare malo otpočine.

“Mama”, zaboravili smo Georgija.

Uplašeni glas dolazi joj iza leđa – Dana, ona najstarija. Šutnja.

Šutnja.

Šutnja.

Duboka i teška šutnja. Tišina i tajna koja će se prenositi poslije godinu za godinom. Što to čini majka, zašto šuti, zašto istog trenutka ne okrene kola i jurne natrag u mlin.

Rat je, pa ljudi su, neće ostaviti jedno trogodišnje dijete samo. Tä, dječak je, netko će ga već uzeti, podići, ima jalovih žena, željnih djece, imat će više sreće. Riječi koje pokušavam pronaći u njezinim mislima. Ali tamo se nalazi samo jedna šutnja.

Zaboravili smo ga, zaboravili smo ga, ponavlja kroz suze kći iza njezinih leđa. Nije važno što se o drugoj riječi radi – napustili smo ga.

Prolazi još jedna duga minuta. Zamišljam kako iz te minute pritajenoga daha izviruju lica nerođenih. Evo ih, kroz ogradu vremena proviruju moj otac, moja teta, druga teta, eno i moga brata, evo mene, evo i moje kćeri – propela se na prste. Od te minute i od šutnje te mlade žene ovisi njihovo, naše pojavljivanje tijekom godina. Sluti li uopće ta žena o koliko se stvari sada odlučuje? Najzad diže glavu, kao da se budi, vraća se na mjesto, osvrće se. Beskrajno polje Trakije, spaljena strništa, promjenljiva svjetlost zalaska, magarac, ravnodušan prema svemu, žvače neke nagorjele travke,

tri vreće koje će se isprazniti baš usred zime, tri od šest kćeri koje čekaju što će reći.

Grijech je već počinjen, pokolebala se.

Pomislila je, iako samo na minutu, da ga ostavi. Glas joj je suh. Ako hoćeš, možeš se vratiti. Rečeno je to Dani, onoj najstarijoj, od trinaest godina. Odluka je prebačena na drugoga. Ne kaže “vratit ćemo se”, ne kaže “vрати se”, ne miče se. Ali ipak moj trogodišnji djed ima još jednu šansu. Dana iskače iz kola i juri natrag makadamom.

Mi, koji u tom trenutku virimo preko ograde te minute, još nerođeni, povlačimo glavu s olakšanjem.

Pada mrak, mlin je ostao kilometrima iza. Jedna trinaestogodišnja djevojčica trči makadamom, bosa, večernji vjetar vijori kroz njezinu haljinu. Uokolo je pusto, trči, ne bi li izmorila svoj vlastiti strah, oduzela mu dah. Ne osvrće se u stranu, svaki grm podsjeća je na pritajenog muškarca, sve strašne priče koje je slušala navečer o razbojnicima, karakondžulama,[8] zmajevima i vucima trče za njom u čoporu. Okrene li se, bacit će je na leđa. Trčim, trčim, trčim kroz još toplu rujansku večer, sam posred jednog polja, po isušenom blatu na putu kojeg sa svakim korakom osjećam sve snažnije, srce mi bubnja u grudima, tamo je netko kleknuo pokraj puta, ali zašto mu je ruka tako čudno izvijena prema gore, oh, to je grm... Eno u daljini prvih svjetala mlina... Tamo bi trebao biti moj trogodišnji brat... djed... ja.

Njihova majka, moja prabaka, živjela je devedeset tri godine, prešavši s kraja na kraj stoljeća, bila je dijelom i moga djetinjstva. Djeca joj odrasla, raspršila se, napustila je i ostarjela. Samo se jedno od njih nije nikada odvojilo i nastavilo se brinuti o njoj sve do njezine smrti. Onaj zaboravljeni dječak. Priča s mlinom ušla je tajnu obiteljsku kroniku, svi su o njoj šuškali, netko suosjećajući s bakom Kalom, navodeći to kao svjedočanstvo vremena, netko kroz šalu, a netko s neskrivenom osudom, poput moje bake. Ali nitko o tome nije pričao pred mojim djedom. A ni on je nije niti jednom ispričao. Niti se odvojio od svoje majke.

Tragična ironija kakvu obično otkrivamo u mitovima. Kada je priča onog poslijepodneva stigla do mene, glavne junakinje nije više bilo. Sjećam se da sam najprije osjećao bijes i nedoumicu, kao da su mene samoga ostavili. Osjetio sam još jednu u nizu sumnji u univerzalnu kozmičku pravdu. Ta je žena doživjela duboku starost dok se o njoj brižno starao onaj napušteni trogodišnji dječak. Možda je upravo to kazna. Toliko dugo živjeti, imajući upravo ono dijete svaki dan pored sebe. Ono napušteno.

Mrzim te, Arijadno

Nikada nisam oprostio Arijadni što je izdala svoga brata. Dati klupko u ruke onome koji će ubiti njenog nesretnog, napuštenog, od mraka pomahnitog brata! Dođe ljepotan iz Atene, pomuti joj mozak, jer što je to za njega, jednoj provincijalki iz glavnoga grada, upravo tako – istodobno i provincijalka i iz glavnog grada, koja nikada nije napuštala prostorije očeva dvorca, koje nisu ništa drugo doli nešto luksuzniji labirint.

Dana se vraća u mlin, sama, po mraku i spašava svoga brata, a Arijadna se brine da se putem ne izgubi ubojica njezina vlastitog brata. Mrzim te, Arijadno.

Na glavi Arijadninoj u dječjem izdanju starogrčkih mitova nacrtao sam kemijskom olovkom dva roga bika.

Utjeha

Bako, hoću li ja umrijeti?

Tri su mi godine, ustao sam iz kreveta, stojim u sredini malene sobe, jednom rukom držim se za uho, boli me, drugom vučem baku za ruku i plačem kako to samo nasmrt uplašeni trogodišnjak može plakati. Neutješno. Moja prabaka, prevalivši devedesetu, ista ona baka Kala koja je preživjela mnoge smrti, ne jednoga pokopala, žilava žena, sjedi na krevetu raščupane

kose, ništa manje uplašena od mene. Ponoć je, vještičje vrijeme, kako je govorila. Bakooo, umirem, bakoooo, vičem držeći se za uho.

Nećeš umrijeti, čedo bakino, nećeš. Duša draga, i ono mi zna za umiranje.

Majka je dotrčala i našla nas tako zagrljene kako plačemo u mraku. Jasno zamišljam tu sliku – jednog trogodišnjeg dječaka, bosonogog, u kratkoj pidžami i jednu devedesetogodišnju suhonjavu ženu, u spavaćici, koja će nas međutim napustiti za samo nekoliko dana. Kako uplakani razgovaraju o smrti. Da se nije možda smrt tuda vrzmala, imaju li djeca njuh za nju? Nećeš, čedo, umrijeti, ponavljala je baka ne bi li me utješila. Sve ima svoj red, prvo ću ja umrijeti, onda tvoji djed i baka, onda... A ja sam se od toga rasplakao još neutješnije. Utjeha izgrađena od lanca smrti.

Moja prabaka umrla je točno tjedan dana poslije. Samo tako, ni od čega, ležala dan-dva i otišla na novogodišnju noć. To je prva smrt koje se sjećam, iako mi nisu dopuštali gledati. Ležala je na krevetu u sobi, malena, voštana, poput lutke-starice, pomislih tada, iako lutke nikad ne stare. U sredini sobe, gotovo do stropa, stajalo je božićno drvce ukrašeno vatom, srebrnim girlandama od folije i onim lomljivim kuglicama iz sedamdesetih koje su tijekom čitave godine ležale pažljivo složene u jednoj kutiji u ormaru. U svakoj od onih blistavih šarenih kuglica one novogodišnje noći, koju nećemo zaboraviti, zrcalila se moja mrtva prabaka.

Više sam se bojao za moga djeda koji je sjedio do njezinih nogu i tiho plakao. Ovog puta napušten zauvijek.

Puno kasnije, jedne siječanjske noći, moj će djed ležati na istom tom krevetu i opraštati se od nas jer ga čeka put. Mama me zove da joj pomognem s vrećama...

Trofejne riječi

Servus, kenjir, bor, viz, kesenem, sir, igveled... Servus, kenjir, bor, viz...

Nikada neću zaboraviti tu čudnu kronicu riječi. Djed ju je nizao u dugim zimskim večerima, koje smo zajedno provodili tijekom praznika.

Zdravo, kruh, vino, voda, hvala lijepa, zbogom... Uvijek kad bi baka na brzinu i poluskrivečki šaputala molitvu, dolazilo bi njegovo Servus, kenjir, bor...

Pričao je da je prije mogao satima razgovarati na mađarskom, ali sada mu je u starosti ostala samo ta šačica riječi. Njegov trofej s ratišta. Sedam mađarskih riječi moga djeda, koje je čuvao kao srebrne žličice. Baka je vjerojatno bila ljubomorna na njih. Tä, zašto bi jedan vojnik morao znati za riječ "lijepa". I nikako nije mogla prihvatiti kako možeš nazvati kruh na toliko različit i iščašen način. Dragi Bože, Djevo Marijo, kakva grozna riječ! Veliki grijeh čine ti ljudi. Kako možeš kruh nazvati "kenjir" ljutila se u šali.

Kruh je kruh.

A voda je voda.

Iako nije čitala Platona, dijelila je onu ideju o urođenoj pravilnosti imena. Imena su po svojoj prirodi bila ispravna, nema veze što se ispostavljalo da je ta priroda uvijek upravo bugarska.

Baka nije propuštala napomenuti da su drugi vojnici iz sela donosili netko sat, netko lonac, netko čitav komplet srebrnih žličica i vilica. Ukradenih, dodavao bi djed i nikada ih nisu izvadili da jedu s njima, kao da ih ne znam.

Ali moja baka i Mađarska nikako nisu bile u dobrim i prijateljskim odnosima, među njima nije dolazilo do onog duha razumijevanja i suradnje, kako se pisalo u tadašnjim novinama. Mnogo kasnije shvatit ću uzrok te napetosti.

Činilo mi se čudnim što djed nije volio pričati o ratu. Ili barem nije pričao o onome što sam očekivao da čujem i što sam gledao u filmovima – neprestane bitke, pucnjava, ta-ta-ta-ta (sve naše igračke bili su automatske puške i pištolji). Jasno se sjećam kako sam ga pitao koliko je fašista ubio na frontu, krvožedno čekajući brojku. Iako sam već znao da zapravo nema nijednog ubijenog na njegovu računu. Niti jednog. I, iskreno rečeno, bilo

me je malo sram zbog toga. Dimov djed iz susjednoga kvarta metkom je prostrijelio trideset osmoricu, većinu izbliza, dok je drugoj dvadesetorici proboo trbuh bajunetom. Dima bi iskoračio jednom nogom, zabijao mi nevidljivi, dva pedlja dugački bajunet kroz trbuh i zavrteo ga. Mislim da sam ga dobrano uplašio kad sam probljedjevši pao na zemlju te počeo povraćati. Strašno je kad ti zabiju bajunet u trbuh. Jedva sam preživio.

Živi lijek

Puževi golaći lagano puze po novinama ne silazeći s njih. Nekoliko njih plašljivo se skutirilo jedan do drugog. Djed hvata jednoga s dva prsta, zatvara oči, otvara usta i polako stavlja puža unutra, u grlo. Guta. Povraća mi se. Brinem se za djeda. Htio bih da mogu kao on. Moj djed ima čir. Puževi su njegov živi lijek. Ulaze, sami prolaze kroz jednjak i zaustavljaju se u mekanoj pećini želuca, ostavljajući tamo svoj ljigavi trag koji stvara nešto kao zaštitni film iznutra, tanki ljekoviti sloj koji prekriva ranu. Čuo je za taj recept na frontu. Izlaze li puževi potom straga neozlijeđeni ili umiru kao dobrovoljci, zapušivši ranice na sluznici želuca?

Jedna ogromna ruka diže me i stavlja u otvor crvene, tople i vlažne pećine. Nije neugodno, iako je pomalo strašno. Nešto crveno na što sam postavljen stalno titra, lagano se savija i podiže, što me tjera da puzim prema unutra, prema jednom jedinom hodniku. Na ulazu se nalazi mekana pregrada koju nije teško svladati. Kao da se sama otvara, u svakom slučaju reagira na moj dodir. Evo i tunela, tamnog i mekanog, u koji tonem s rogovima naprijed, poput sporoga bika. Ostavljam za sobom trag kako bih obilježio put kojim se mogu vratiti natrag. Tako sam još sigurniji. Nizbrdo je lako, a i put je kratak. Tunel se ubrzo širi i završava u malo široj prostoriji, jednoj dosta mekanoj pećini, drugačijoj od one prve kroz koju sam prošao. U jednom kutku primjećujem jarku mrlju, raskrvavljenu, kako isijava toplinu. Prolazim polagano preko nje, ostavljajući malo sluzi. Ali ovdje mi se nikako ne dopada. Usko je, mračno i sparno, klaustrofobično, kao da se zidovi pećine skupljaju i pritišću me. Ali najgora je neka neobična tekućina koju sami zidovi prolijevaju po meni i koja počinje štipati. Nemam snage

pokrenuti se – kao u košmaru u kojemu se pomičeš sve sporije i sporije i spor...

Suosjećati sa svime, biti istovremeno i puž koji guta i progutani puž, pojedeno i ono koje ga jede... Kako da zaboravi one kratke godine u kojima je to mogao.

Ponekad dok piše osjeća se poput tog puža golaća koji puzi u nepoznatom smjeru (a smjer je poznat – tamo kamo sve odlazi) i ostavlja za sobom svoj trag od riječi. Teško da će se ikada vratiti njime, ali taj put, makar on sâm to ne želi, mogao bi se ispostaviti kao ljekovit za nečiji čir. Ali rijetko i za njegov vlastiti.

Sretan put

Moj je djed ipak imao jednu tajnu iz rata. One siječanjske noći kada je poželio da nas dvojica ostanemo nasamo, vrata prešućenog lagano su se odškrinula... Pozvao je mene, svog najstarijeg unuka, nosio sam njegovo ime, imao sam dvadeset sedam godina. Sjedili smo u njegovoj sobici, niskoj, s malenim prozorom, u kojoj je odrastao sa svojih sedam sestara i u kojoj sam kao dijete provodio sve svoje ljetne praznike. Od nedavnoga moždanog udara gotovo da nije mogao govoriti. Bili smo sami nas dvojica. Otišao je do drvenoga kredenca, dugo kopao po jednoj ladici iz koje je, ispod novina složenih na dnu, izvukao jedan običan list iz bilježnice presavijen načetvoro, prilično zgužvan i požutio. Nije ga otvorio, tutnuo mi ga je u ruku i napravio znak da ga skrivam. Potom smo sjedili onako zagrljeni, kao kad sam bio dijete. Pred kućom se začuše koraci moga oca, pa me pustio iz zagrljaja. Dva dana poslije naš djed nas je napustio. Bio je kraj siječnja.

Puno ljudi ga je došlo ispratiti. Sigurno bi mu bilo neugodno da ih je vidio. Sinovi i kćeri njegovih sedam sestara pristizali su odasvud, polagali poneki oskudan zimski cvijet do njegove glave i ostavljali poruke za onaj svijet. Mrtvac je nešto poput brze pošte u ovim krajevima. Ajde, ujače, prenesi mami puno pozdrava kad se vidite. Reci joj da smo dobro, mala Dana sada

je pri kraju sa školom, sve same petice. Reci joj i da je druga unuka otišla za Italiju. Za sada još pere suđe, ali ima nade. A tebi, ujače, sretan put. Potom nećak koji daje te upute ljubi pokojnikovu ruku i povlači se. Nešto kasnije ponovno se vraća, ispričava se, zaboravio je reći da su prodali kuću na selu, ali su je kupili neki dobri ljudi, čak iz Engleske. Ajde, zbogom opet i sretan put. U ovim jugoistočnim krajevima ljudi nisu govorili neka mu je laka crna zemljica... samo bi poželjeli sretan put. Sretan put.

Sporedni hodnik

Jedna mi je prijateljica pričala da je kao dijete bila uvjerena kako se Mađarska nalazi na nebu. Njezina baka bila je Mađarica i svakog ljeta dolazila im je u posjet u Sofiju vidjeti kćer i svoju omiljenu unuku. Uvijek su je dočekivali na aerodromu. Odlazili bi tamo dosta ranije, podizali glave kao pilići dok im se vratovi ne ukoče, dok bi joj majka govorila: evo, sad će se pojaviti tvoja baka. Baka iz Mađarske, koja je dolazila s neba. Dopada mi se priča, odmah je stavljam u arhivu. Pretpostavljam kada je mađarska baka umrla da je jednostavno ostala tamo gore na nebeskoj Mađarskoj, mašući s nekog oblaka, samo što se nije više prizemljivala.

Komoda sjećanja

Četiri mjeseca poslije, sredinom svibnja, putovao sam jednim starim opelom prema Mađarskoj. Predložio sam novinama za koje sam tada radio da napišem tekst o bugarskim vojnim grobljima iz Drugoga svjetskog rata. Najveće je u Harkanju, u južnoj Mađarskoj.

Glavni urednik se složio i evo me već na putu kroz Srbiju. Harkanj, nekadašnje selo, sada gradić, blizu je mjesta Dravskih bitaka. Ubrzo sam napustio autoput i odabrao jednu drugačiju maršrutu preko Stracina, Kumanova, Prištine, potom sam skrenuo prema Krivoj Palanci, preko Niša, Novog Sada... Htio sam proći sve putove koje je moj djed prošao pješice

kroz blato u zimu 1944. Pažljivo sam proučio postojeće vojne karte kretanja 11. Slivenske pješачke pukovnije, Prve armije. Vozio sam, a u džepu mi je stajao onaj papirić presavijen načetvoro. Na njemu je bila zapisana jedna mađarska adresa.

Stigao sam u Harkanj. Ostalo je dovoljno vremena za vojno groblje. Htio sam prije toga pronaći jednu kuću. Lutao sam neko vrijeme dok sam pronašao ulicu zapisanu na listiću. Hvala Bogu da joj ime nije bilo promijenjeno svih ovih pedeset godina. Zaustavio sam auto na samom kraju ulice i krenuo tražiti broj. Tek tad sam postao svjestan da zapravo ne znam što očekujem od tog kasnog posjeta. Djed je živio ovdje, smješten tijekom onih nekoliko mirnih tjedana prije borbi. Sretan i zabrinut istovremeno. Eto i kuće izgrađene prije rata. Veća je od one djedove, primjećujem s određenom zavišću, nekako više srednjoeuropska. Ima veliki vrt s procvjetalim proljetnim cvijećem, ali bakini tulipani su ljepši, usput pomislim. Na kraju dvorišta, u sjenici, sjedila je žena djedovih godina, s bijelom, održavanom kosom, bez marame. Pomislio sam da uopće nije sigurno tko je ona. Tijekom pedeset godina kuće mijenjaju svoje stanare, ljudi se sele, umiru. Otvaram ulazna vrata, zvonce iznad njih nagovještava moj dolazak. Iz kuće izlazi čovjek, prešao je pedesetu. Pozdravljam ga na engleskom, mada sam mogao i na mađarskom – djed me je podučio – ali zasad sam ga poštedio toga. Hvala Bogu, i on govori engleski. Objašnjavam da sam novinar iz Bugarske, pokazujem čak i novinarsku iskaznicu, kazavši da pišem materijal o bugarskim vojnicima koji su se borili ovdje tijekom Drugog svjetskog rata. Jeste li išli do groblja, pita me muškarac. Kažem da još nisam. Zanima me što o tome znaju ovdašnji ljudi, što se pamti. Napokon me poziva pod sjenicu kod one stare žene.

Ovo je moja majka. Rukujemo se. Lagani, nepovjerljivi stisak ruku. Pamćenje je napušta, objašnjava. Više se ne sjeća što je jučer jela, ali rata se sjeća, bilo je ovdje bugarskih vojnika, mislim da su čak tu u kući bili i smješteni. Potom se okreće prema njoj očito joj objašnjavajući tko sam i odakle dolazim. Tek tad me primjećuje. Njezino sjećanje je komoda, mogu osjetiti kako otvara odavno zaključane ladice. Duga minuta, ipak treba prebroditi više od pedeset godina unatrag. Čovjeku kao da je neugodno od tolike šutnje. Nešto je pita. Ona lagano odmahuje glavom, ne skidajući

pogleda s mene. Moglo bi to proći kao tik, odrični odgovor ili dio njezina unutarnjeg monologa. Muškarac se okreće prema meni i govori da je krajem siječnja imala lagani izljev krvi u mozak i uopće više ne stoji dobro s pamćenjem.

Krajem siječnja?

Da, pomalo zbunjeno govori muškarac. Što li to može značiti jednom strancu?

Moj djed je ratovao po ovim mjestima.

Muškarac prevodi. Ne mogu objasniti kako, ali siguran sam da me je prepoznala. Imam upravo onoliko godina koliko je djedu bilo tada. Baka mi je govorila da sam pljunuti on – ista ona ispupčena adamova jabučica, visok i pogrbljen, nespretnog hoda i pomalo iskrivljena nosa. Starica govori nešto svome sinu, on skače, ispričava se jer me nije upitao što ću piti, nudi slatko od višnje i kavu. Pristajem jer mi se još ostaje, a on nestaje prema kući. Najzad smo sami nasuprot jedno drugom za grubo skovanim stolom pod sjenicom. Stol je prilično star. Možda je i moj djed sjedio pod ovom sjenicom. Proljeće je poludjelo, pčele zuje, zrakom lebde mirisi bez imena, kao da je svijet upravo sad stvoren, bez prošlosti, bez budućnosti, svijet u svoj svojoj nevinosti prije računanja godina.

Promatramo se. Između nas leži oko šezdeset godina i jedan muškarac kojeg ona pamti kao dvadeset petogodišnjaka, a ja sam ga ispratio prije nekoliko mjeseci kao osamdeset dvogodišnjaka. Bez ikakva jezika na kojemu bismo mogli sve to izgovoriti.

Bila je lijepa ta žena. Pokušavam je gledati očima moga djeda siječnja 1945. Usred tog čitavog užasa, blata i smrti rata ulaziš (ulazim) u europski dom s djevojkom od dvadeset i nešto, plave kose, lijepe kože i prekrasnih očiju. Unutra je i gramofon kakav nikada nisi vidio, čuje se glazba kakvu nikada nisi slušao. Ona nosi dugu gradsku haljinu. U čitavoj kući mirno je i svijetlo, kroz zavjese probija sunčeva svjetlost i pada točno na porculansku zdjelu na stolu. Kao da rata nikada nije bilo. Ona čita na stolcu pored prozora. Nekakav zvuk izvlači me iz te slike. Naočale joj padoše na zemlju, pružam joj ih. Strašno je to prelaženje polovice stoljeća u jednom trenutku.

Ono lijepo lice odjednom se iskrivilo i ostarjelo za sekundu. Prvo sam mislio pokazati joj djedov list. No sada odlučih da ne treba. Imali smo tih nekoliko sekundi nasamo (kako je samo mudro udaljila svoga sina).

Pred njom stoji unuk onog čovjeka. Znači sve se posložilo onako kako treba. Evo najzad i živoga pisma, poslanoga s tako ogromnim zakašnjenjem. Znači da je preživio. Vratio se svojoj ženi i djetetu od nekoliko mjeseci, sin je narastao, dobio svoga sina. I eto tog unuka ovdje, sjedi nasuprot njoj. Život se zavrteo, ona je bila zaboravljena, preživljena, sve se posložilo baš onako kako treba... Jedna dugo odlagana suza otkotrljala joj se iz oka i izgubila u beskrajnom labirintu bora njezina dlana.

Hvata me za ruku i ne skidajući pogleda s mene, govori polako na čistom bugarskom: zdravo, hvala, kruh, vino... Ja nastavljam na mađarskom; szép(lijepa). Rekao sam to tako, kao da sam prenosio tajnu poruku moga mrtvog djeda i ona je shvatila. Stisnula je jače moju ruku, a onda pustila. Posljednje dvije bugarske riječi koje sam čuo od nje bile su “Zbogom” i “Georgi”. Nosili smo isto ime djed i ja. Njezin sin pojavio se s kavom, odmah primijetivši da mu je majka plakala, ali nije se usudio ništa pitati. Pili smo kavu, ispitivao sam ga čime se bavi, bio je veterinar (kao i moj otac, zaustio sam, ali uzeh samo gutljaj kave).

Je li vam živ djed, ljubazno je upitao. Umro je u siječnju, odvratih. Zaista mi je žao, moja sućut... Postalo mi je jasno da on ništa ne sumnja. Poštedjela ga je toga, tako je odlučila. A možda sam si ja sve umislio. Čitavo to vrijeme izbjegavao sam ga gledati, kako ne bih otkrio pretjerane sličnosti. Svijet je ipak pun muškaraca s krivim nosovima i istaknutim jabučicama. Ustao sam i krenuo, te poljubio ruku žene. Sin joj je rekao da će me ispratiti. Na ulaznim vratima zadržao mi je ruku malo dulje i na trenutak pomislih da sve zna. Brzo sam ga pustio i krenuo prema autu iza ugla. Otvorio sam onaj djedov list. Iznad adrese bila je olovkom nacrtana jedna ruka bebe iz 1945. Tko bi mogao reći je li to ista ona koju sam maloprije stisnuo za zbogom.

Gonjen, a nevin bježi

Prije nekoliko godina morao sam produžiti putovnicu i srediti još neke formalnosti u općini. Popunio sam sve podatke – razveden, visok, visokobrazovan... Predao sam obrazac na šalteru, žena ga je uspoređivala s onim što je imala u računalu i pogledavši me, upitala hladno: Zašto krijete jedno dijete? Ta je replika odjeknula dovoljno jako da sam osjetio kako su svi oni koji su popunjavali obrasce oko mene odjednom dignuli pogled, učinilo mi se čak da su se malo i odmaknuli. Zastao sam kao uhvaćen na djelu. Primijetio sam da se lakše mogu opravdati zbog stvari koje sam učinio, no okrive li me za nešto što mi ne bi nikad palo na um, ostajem skamenjen i kriv. A za mene je oduvijek više vrijedilo obrnuto: gonjen, a nevin bježi.

Sigurno sam šutio više no što priliči, dok nisam uspio izgovoriti kako imam samo jednu kćer. Za to vrijeme – koliko je čovjek nesiguran u svojoj nevinosti – prebrojavao sam sve svoje prošle veze. Sjetio sam se jedne djevojke koja je, svaki put kad smo prekidali, tvrdila da je trudna. Imate dečka od dvanaest godina, rekla je hladnokrvno žena za šalterom. Stajao sam kao gromom ošinut. Samo što još nije dodala “čestitam”. Mogu li pogledati, izustio sam. Okrenula je ekran prema meni i, hvala Bogu, to nisam bio ja, već jednostavno podudaranje imena. Službenica se nije čak ni ispričala, ljutito se okrenula na stolcu, razočarana jer sam se tako lako izvukao. Da je znala da ću čitav ostatak dana nastaviti premetati po glavi sve žene s kojima sam bio prije dvanaest godina, čak sam nabacao i njihove inicijale na papirić, ocjenjujući od 1 do 10 mogućnost rizika da imam dijete o kojemu pojma nemam... da je to znala, bila bi barem donekle zadovoljna.

Podrum priče

A možda se ona priča ovako razvila.

Ožujak 1945. Rat je negdje pri kraju. Bitka za mali mađarski grad, žestoka, s promjenjivim uspjehom, ulica za ulicom. Jedan bugarski vojnik teško je ranjen i gubi svijest. Njegova pukovnija je odbačena, grad privremeno (na nekoliko dana) ostaje u njemačkim rukama. Vojnik dolazi k svijesti u nekom podrumu na starom krevetu, iznad njega je žena koja ga je previla. Uspjela je izvući njegovo tijelo s pločnika ravno kroz podrumski prozorčić u ravnini same ulice.

Daje mu znak da se ne miče, što on ionako nije u stanju jer je izgubio dosta krvi. Na vrlo lošem njemačkom, jeziku neprijatelja, uspio je razmijeniti nekoliko riječi s Mađaricom. Prolaze tako dani, tjedni, mjesec. Ponekad gubi svijest, potom se budi, još uvijek na granici života i smrti. Ona mu i dalje svaki dan nosi hranu, stavlja obloge, mijenja zavoje... Za dva mjeseca već mu je vidno bolje, postaje jasno da će preživjeti. Žena mu govori da je gradić i dalje u njemačkim rukama, a rat se otegao.

Živi sama, udovica je, nema djece, vojnikovih je godina, oko dvadeset i pet. Zaljubljuje se u ranjenika. I zbog njega odlučuje promijeniti čitav tijek rata. Nijemci se nikako ne predaju, izmislili su tajno oružje koje je sve usporilo, front se premjestio natrag na istok. Jednom je čak simulirala pretres kuće. Muškarac u podrumu čuje samo kako po podu iznad njega netko korača s potkovanim čizmama i ruši stolce na pod, pada nekakvo suđe, zvuk razbijene posude... Primiče k sebi svoju pušku, spreman upucati prvoga koji uđe u podrum, no hvala Bogu, zaobilaze ga.

Zatvoreni prostor sobička počinje ga izluđivati. Jedini prozorčić prekriven je limom. Samo kroz jedan tanki procijep jer, Bogu hvala, lim se malo udubio, ulazi malo svjetlosti, tek toliko da se razlikuje dan od noći. Ne prestaje se mučiti pitanjem kako jedan gotovo do kraja dovedeni rat, takoreći dobiveni rat može tako naglo promijeniti svoj tijek. I koliko ga vremena Nijemci neće primijetiti u tom podrumu.

Moramo napomenuti da se i on potajno zaljubio u ženu koja se brine o njemu, ali još si to ne želi priznati. Tamo, u svojoj državi, ima ženu i dijete koji ga sigurno već smatraju mrtvim. Jedne noći njegova spasiteljica ostaje pored njega, samo mu dodiruje lice i to je dovoljno.

Bilo je neočekivano, kao što to obično biva poslije dugog čekanja, grlili su se, teško disali, izgovarali nekakve isprekidane riječi, strasne, umorne, ljubavne, svaki na svome jeziku. On ništa nije razumio od tog blesavog mađarskog, ona ništa nije razumjela od blesavog bugarskog. Potom je nastupila tišina u kojoj je njih dvoje ležalo jedno do drugog. Ona klonula i sretna. On klonuo, sretan i nejasno zabrinut (ali s jasnom krivicom). Rekao joj je na bugarskom da ima ženu i sina kojega je ostavio tek tjedan dana starog. Em da mu bude lakše jer je rekao, em ona neće razumjeti bugarski. Nije znao da, kad se radi o razumijevanju nečega što se ne bi trebalo razumjeti, žene imaju jednu drugačiju pismenost. Mađarica je odjednom ustala i popela se gore. Nekoliko dana nije vidio njezine oči.

Jednog popodneva iznenadni udarac razbio je prozorsko staklo u podrumu. Muškarac, koji je uvijek spavao s oružjem do sebe, skočio je i skrio se u kut. Svjetlost koja je prodrla rezala mu je oči. Malo potom jedna čupava dječaka glava provirila je kroz prozor. Muškarac se skrio iza jednog ogromnog bureta. Tek tad je spazio tešku krpenu loptu na metar od sebe. Dječak je promrmljao nešto, puznuo poput guštera kroz uski prozorčić i uvukao se unutra. Muškarac je prestao disati. Dječak je bio toliko blizu da je mogao osjetiti toplinu njegova znojnog tijela. Zgrabio je loptu, izbacio je kroz prozor, podbočio se rukama i izvukao van.

Ali kroz otvoreni prozor vjetar je, osim prašine i mirisa mačjeg urina, donio i dio starih novina. Iako na mađarskom, mogao je u njima iščitati Hitler kaputt i vidjeti fotografiju ruskog vojnika koji postavlja zastavu na Reichstag.

Sve mu je bilo jasno. Razbio je vrata i popeo se s puškom stepenicama. Dok mu je svjetlost probadala oči, hodao je pridržavajući se za namještaj. Žena je stajala pred njim. Rekla je da je može ili upucati ili ostati s njom. Rekla mu je da ga voli i da mogu živjeti zajedno, rekla mu je još da s tom puškom i vojničkom odjećom neće daleko stići jer svijet nije više isti, čitav mjesec nakon završetka rata. Da, ispostavilo se da je već lipanj. Govorila je tiho, miješajući mađarski i njemački. Odvratilo je, miješajući bugarski i njemački, da je ona njegova spasiteljica i da bi bez nje sada trunuo u mađarskoj pusti. Reкао joj je još da bi živio s njom do kraja života (to na bugarskom), ali mora se vratiti svome sinu kojemu je sigurno već pola godine, a nju, i da

želi, nikada neće zaboraviti. Oboje su znali – rastanu li se sada, nikada se više neće vidjeti. A zagrle li se, nikada se neće odijeliti. Srećom po njegova devetomjesečnog sina, oboje su zatomili svoje želje. Nakraju su si samo s nelagodom rekli: pa, hajde onda, zbogom. Napunila mu je naprtnjaču hranom koju je imala i rasplakala se tek kad se zvono na ulaznim vratima oglasilo za njegovim ledima.

Od gradića H. do njegova sela u Bugarskoj bilo je točno devetsto šezdeset pet kilometara i dvije granice. Išao je samo noću, prvo da ne sreće ljude, a drugo – oči su ga i dalje žestoko boljale od svjetla. Vraćao se istim putem kojim je prije pola godine prošao sa svojom pukovnijom. Krio se po napuštenim kolibama, spaljenim selima, spavao tijekom dana u starim opkopima, rovovima ili jamama izrovanim bombama. Uz to, ostavio je pušku i uniformu kod Mađarice da ne upada u oči. Ona mu je dala pravi pleteni pulover, jer se lipanj pokazao kao hladan i kišan, i dobru lovačku jaknu s puno džepova koja joj je ostala od pokojnoga muža. I tako je bez oružja, bez epoleta i dokumenata, išao natrag ratnim putem, dalje i dalje na istok, krijući se od svih. Trideset i četvrtoga dana, sredinom srpnja, stigao je do njiva svoga sela. Sačekao je da izbije ponoć i potajice se uvukao poput lopova u svoju vlastitu kuću. Starci su spavali na gornjem katu, a žena i sin, trebalo bi da su dolje, u sobi do verande. Scena raspoznavanja je jasna. Strah, užas i radost u jednom. Mrtvi suprug se vraća. Ovdje ga već proglasili za palog heroja, nagradili nekim sitnim ordenom, čak mu i ime uklesali na spomeniku, na brzinu podignutom na seoskom trgu, uz ostala imena poginulih seljana za slobodu domovine. Njegova je pojava, poput svih uskrsnuća, samo unijela pomutnju u normalni tijek života.

I što sad? Bugarska se radost lako zamjenjuje vajkanjem. Probudili se starci i počеше svi uskrsnuloga ispitivati kako sad to i što će sad oni? Lijepo je to da je živ i zdrav, ali i nevolja velika. Uskrsnuli je bio toliko iscrpljen da ništa nije mogao objasniti. Kad su propjevali i treći pijetli i počelo se razdanjivati, kućni je savjet donio jedinu moguću odluku. Strpat će ga u podrum – em da se naspava, em nitko da ga ne vidi. Tako je bugarski vojnik, vrativši se svojoj kući, proveo svoju prvu noć, kao i sljedeće dane i noći i tako nekoliko idućih mjeseci. Jednostavno je zamijenio jedan podrum drugim.

Vremena su bila mutna. Komunisti su čistili, ubijali za najmanju sitnicu. Obitelj vojnika ionako je bila na popisu seoskih bogataša zbog svoje tri krave, stada ovaca i lijepe starinske zaprege s naslikanim pijetlom straga. Ali kakav bi to mogao biti grijeh vojnika? Evo kakav. Prvo, prevario je državu za svoju herojsku smrt, na račun koje je bio čak ovjenčan ordenom i upisan na seoski spomenik. Drugo, za što direktno slijedi metak je izdvajanje ili dezertiranje iz vojne jedinice. A izbivati četiri mjeseca iz pukovnije, bez alibija za smrt, i vratiti se mjesec dana nakon završetka rata, bez zaduženog oružja i vojničke uniforme, vjerojatno premašuje maštu i najmilostivijeg političkog komesara. Što je vojnik mogao reći u svoju obranu? Istinu? Priznati da je proveo četiri mjeseca kod usamljene mlade udovice, krijući se u podrumu, u mađarskom gradiću koji su odavno oslobodili naši? Od koga ste se zapravo krili, družo kaplare?

Žena uskrsnuloga i dalje je hodala u crnini. Njoj je rekao gotovo svu istinu. Samo je dodao još tridesetak godina starosnoj dobi milosrdne Mađarice koja ga je spasila i sve se posložilo. Stara Mađarica lagala mu je o nastavku rata i njemačkoj blokadi jer je majčinsko srce njime, bugarskim vojnikom, htjelo zamijeniti njezina izgubljenoga sina istih godina.

Pametna je bila njegova nevjesta i razumna, radovala se da joj se muž vratio živ i nije htjela znati više. Čak i kad je nehotice otvorila onu omotnicu koju joj je poštar, sin njezina brata, krišom tutnuo u ruke, sa samo jednom nacrtanom rukom bebe i jednom teško čitljivom adresom, ništa nije rekla, ponovno ju je uredno zalijepila, dala mužu i nastavila nositi crninu.

Godinu dana potom, poluslijep od boravka u mraku, muškarac je izašao iz podruma i otišao se predati. Njegovi su premrli od straha. Brada i kosa posijedile su mu za tih godinu i pol, jedva su ga prepoznali. Odakle dolaziš, upitao ga je načelnik općine? S onog svijeta, odgovori vojnik, što je bio najtočniji odgovor. Ispričao je na brzinu neku loše sklepanu priču kako je dopao njemačkog zarobljeništva pri napadu na H., kako su ga potom strpali da rinta u jednom rudniku soli u njemačkoj pozadini, kako su tamo radili, spavali, dok se Nijemci na kraju nisu morali povući te su digli u zrak ulaz u rudnik. Od trideset zarobljenika samo on je preživio i našao rupu da se izvuče. Ali od dugog boravka u mraku teško je oštetio oči i tako poluslijep mjesecima je putovao, dok nije stigao do rodnoga sela. Slušao to načelnik,

slušali seljani koji su pristigli u međuvremenu. Žene plakale, muškarci se glasno useknjivali da se ne bi rasplakali, a načelnik namršteno stiskao svoju kapu. Jesu li ljudi uistinu povjerovali u priču ili su htjeli spasiti čovjeka, nije baš jasno, ali u svakom slučaju odlučili su povjerovati mu, a načelnik pomoći da se srede stvari s višim organima vlasti. Bez puno priče obnovili su putovnicu pokojnog i obustavili udovičku mirovinu, samo mu je ime ostalo na onom spomeniku. I da ne bi ostala nikakva sumnja, načelnik je naredio seoskome pjesniku da napravi pjesmu o vojniku koji se sretno vratio godinu i nešto nakon svršetka rata. Pjesma je bila junačka, prema svim pravilima toga vremena te je nadugo i naširoko pjevala o “crnoj mucu u rudniku dubokom” i kako je Georgi Talašmanlijski (po imenu sela) snagom kraljevića Marka “kamenje bacao put da si prokrči, sunca da vidi”. Uslijedio je dugi, gotovo odisejevski, povratak i čudesno orijentiranje slijepoga junaka prema miloj domovini i svome rodnom selu.

Uskrsnuli Georgi (tako su ga u selu zvali) živio je dugo, navečer bi vidio dobro, ali danju bi bio slijep kao krtica. Izašao je iz podruma, ali podrum je ostao u njemu. Za onih godinu i pol dogodilo mu se nekoliko života i sve se teže prisjećao koji je od njih bio onaj pravi.

Da ipak nije junački poginuo u onom mađarskom gradiću? Je li ona mlada Mađarica bijaše ta koja je promijenila tijekom rata da bi ga zadržala kod sebe ili starica koja je izgubila sina? Kako se uspio izvući iz njemačkoga rudnika? I ono što mu nije dalo mira do kraja – dječja ruka nacrtana na običnome bijelom listu iz bilježnice i poslana u pismu.

(Obje inačice završavaju s jednom te istom rukom maloga djeteta, nacrtanom na listu papira. Ali priče uvijek završavaju na jedan od dva načina – djetetom ili smrću.)

Mjesto za predah

Pričekajmo ovdje duše dekoncentriranih čitatelja. Možda se netko izgubio u hodnicima ovih različitih vremena. Jesu li se svi vratili iz rata? A sa sajma tamo negdje 1925.? Da nekoga nismo zaboravili u mlinu? Na koju stranu

sada krenuti? Pisci ne bi trebali postavljati ovakva pitanja, ali kao najkolebljiviji i najnesigurniji među njima, dopustit ću si to. Da skrenem prema priči moga oca ili da idem naprijed, što je u ovom slučaju natrag, prema Minotauru djetinjstva... Ne mogu vam ponuditi linearnu priču jer nijedan labirint i nijedna priča nisu linearni. Jesmo se svi skupili? Idemo dalje.

Kratki katalog napuštanja

Povijest obitelji može biti opisana kroz napuštanja nekoliko djece. Povijest svijeta također.

Napušteno dijete s glavom bika, bačeno u Minosov labirint...

Napušteni Edip, novorođenče probijenih stopala, odbačen u košari u planini, kojeg će udomiti prvo car Polib, potom Sofoklo i na kraju njegov kasniji otac Sigmund Freud.

Napušteni Ivica i Marica, Ružno pače, Djevojčica sa šibicama i odrasli Isus, ona želi k svojoj baki, on k svom ocu...

U tom nizu su, makar i bez vlastite legende, svi napušteni nekada i sada i svi koji će tek biti napušteni. Ispale iz jaslica mita, pokupimo ih ovdje, u ovo svratište od riječi, prostrimo im čistu postelju od priča, umotajmo im smrznute duše. I ostavimo ih u rukama koje će, listajući ove stranice, milovati njihova uplašena ramena i glave.

Koliko se onih koji ovo čitaju nije barem jednom osjećalo napuštenim? Koliko njih će priznati da su barem jednom za kaznu bili zaključani u sobi, ostavi ili podrumu? A koliko će ih se usuditi reći da nisu zaključavali?

Na početku svega, kao što rekoh, stoji jedno dijete, bačeno u podrum.

Suteren

Godinama sam gledao svijet kroz jedan prozor u razini pločnika. Podstanarski stanovi su se smjenjivali, ali u svakome od njih bio je po jedan niski prozor. Oduvijek smo živjeli u suterenu jer ti su stanovi najjeftiniji. Tako smo se mama, tata i ja taman preselili u još jedan podrum u nizu. Zapravo, u jedan “bivši podrum”, kako je rekao gazda. Nema bivših podruma, oštro je odvratio moj otac, a gazda, ne znajući kako da to shvati, samo se nasmijao. Kod nas kada se netko osjeća nelagodno, taj se, tko zna zašto, počinje smješkati.

Ovo je privremeno, rekao je moj otac, dok smo unosili stol. Bila je sredina sedamdesetih, znao sam da smo kategorizirani kao oni “u krajnjoj nuždi”, a znao sam da su u krajnjoj nuždi oni koji žive na prostoru manjem od pet četvornih metara po osobi te smo čekali na nekakvom popisu svoj red za stan. Popis je očito bio jako dugačak ili se netko gurao preko reda jer smo mi u suterenskoj sobi živjeli tako privremeno još nekoliko godina. U razizemlju (a zapravo u podzemlju) nalazio se dugi hodnik i samo još jedna soba, uvijek zaključana. Nisam pitao zašto nismo i nju unajmili, znao sam odgovor, štedimo za stan. A morali smo i čuvati skučenost od pet četvornih metara po osobi, kako ne bismo ispali iz kategorije “u krajnjoj nuždi”. Tamni hodnik igrao je ulogu predsoblja i kuhinje, ali je bio toliko uzak, da su tu stala samo dva stolca, kuhalo i nešto poput stolića. Kad su se mama i tata svađali, tata bi spavao tamo, za stolom. Tamo je slušao radio Slobodnu Europu, potajice, na starom i selotejpom oblijepljenom radiju Selena. Bio sam jako ponosan što moj otac sluša taj radio jer sam znao da je zabranjen. Zapravo, bio sam ponosan jer sam dio te konspiracije. Kad dijeliš jednu sobu, nemaš kako skrivati puno tajni.

Kuća u kojoj se nalazio taj suterenski stan bila je zaista lijepa. Gore su se izdizala čitava tri kata, s velikim svijetlim prozorima. U namjerno grubu žbuku bilo je utkano na tisuće stakalaca od pivskih boca, zelenih i smeđih, po tadašnjoj modi, koji su se poput dijamanata bljeskali na suncu. A treći kat bio je čak blago polukružnog oblika, gotovo poput zamka. Kako li je živjeti tamo, u okrugloj sobi, s okruglim prozorima i zaobljenim balkonom. Soba bez rubova. Odozgo se vjerojatno vidi čitav grad i rijeka. Vidiš sve koji prolaze ulicom, i to čitave, ne kao čudna bića načinjena samo od nogu i

cipela. Nisam propuštao priliku reći u školi da živim u onoj kući na uglu s okruglom kulom. Što je i bila istina. Kat, naravno, nisam precizirao.

U isto to vrijeme otac je maštao o stanu s dnevnim boravkom i kutnom garniturom, zamišljao se kako sjedi na velikom kariranom naslonjaču s novinama i nogama podignutim na tabureu. Vidio je to u jednom Neckermannu koji su mu jedni obiteljski prijatelji na kratko posudili. A majka je sanjala o pravoj kuhinji s ormarićima u koje bi posložila bijele porculanske teglice sa začинима koje će si jednog dana kupiti. Pretpostavljam da je za taj san kriv isti onaj Neckermann.

...

Noge i mačke. Lijena, spora i poput mačaka duga popodneva. Provodio bih čitav dan prilijepljen uz prozor jer je to bilo najsvjetlije mjesto. Brojio noge u prolazu i zamišljao ljude na njima.

Noge muškaraca, noge žena, noge djece... Promatrao sam smjenjivanje godišnjih doba kroz smjenu obuće. Sandale koje su se postupno zatvarale, pretvarale u jesenske cipele, potom se podizale uz nogu, u profinjene damske čizme, one moderne lakirane, grube gumene radničke čizme koje su praznile kontejnere za smeće, gumene opanke s debelim vunanim čarapama seljaka koji su došli na tržnicu četvrtkom, plave ili crvene dječje čizmice, jedine mrlje u boji među prevladavajućom crnom i smeđom. I opet postupno proljetno olakšanje, razodijevanje obuće do golih ljetnih stopala, gležnjeva i prstiju, obuvenih samo u sandale i japanke. Japanke su nešto kao kupaći kostimi za noge.

U jesen bi prozor bio zatrpan opalim žuto-crvenkastim lišćem s pločnika, što je svjetlost u sobi činilo mekanom i žutom. Potom bi ga kasni jesenski vjetar raspuhao. Dolazile su kiše i s njima vječita lokva ispred prozora. Stojiš i satima gledaš kako kapi padaju u nju, stvaraju kratkotrajne balončice, čitave armade brodova, da bi ih odmah potom nadolazeće kapi razbile. Koliko se povijesnih morskih bitaka odigravalo u toj lokvi? Potom bi snijeg zatrpavao prozorčić i sobica bi se pretvarala u brlog. Sklupčao bih

se u lopticu kao zeko pod snijegom. Da je toliko svijetlo, a opet da si skriven, nevidljiv za druge čiji koraci škripuću u snijegu na pedalj od tebe. Ima li što ljepše od toga?

Bog mrava

Bilo mu je šest godina kada su ga počeli samoga ostavljati kod kuće. Majka i otac bi ujutro palili peć na naftu, ponavljajući mu da drži na oku dotok nafte preko cijevi. U njihovoj ulici već su dvije peći eksplodirale. Ostavljali bi mu hranu u hladnjaku i izlazili. Tipično djetinjstvo sedamdesetih. Prepušten sam sebi čitav dan, s onim ranim, neimenovanim osjećajem napuštenosti. Polutamna soba ga je plašila. Tople jesenske dane provodio bi po cijeli dan vani. Sjeo bi na jedan kamen ispred vrata, na pločniku, kao maleni starčić i brojio koliko će ljudi proći, koliko auta i kojih su marki ti auti. Pokušavao ih je prepoznati po brujanju iza zavoja. Moskvič, moskvič, žiguli,[9]moskvič, trabant, peglica, žiguli, moskvič, moskvič... Kad bi mu to dosadilo, podbočio bi glavu na koljena i zagledao se u ploče na pločniku. Svaka ploča bila je ravnomjerno podijeljena vertikalnim i horizontalnim crtama, te su u tako oblikovanim žljebovima trčali, sretali se i mimoilazili mravi. Bio je to jedan posve drugačiji, poluvidljivi svijet. Podsjećao ga je na labirint iz one knjige s ilustracijama. Sjedio je tako satima, izmišljajući priču za svakog mrava. Promatrao ih je vještinom prirodoslovca, ne znajući naravno tu riječ. Proučavao ih je, posvećujući im sate velikodušno mu poklonjenog vremena. Svaki se mrav razlikovao od onog drugog.

Ponekad je zamišljao da je Bog mrava.

Najčešće je bio dobar Bog, pomagao im je, bacaو im mrvicu ili ubijenu muhu koju je gurao drvцем do njihove kuće da se ne muče s nošenjem.

Ali ponekad bi se razljutio bez razloga, poput pravoga Boga, ili mu se naprosto igralo, pa je izlijevao u brazde labirinta vrčić vode. Pravio im je potop.

Drugi put bi im sipao sol po rubovima ploče – slučajno je otkrio da mravi nikako ne vole sol, pa su bauljali, kao bez glave i bez pameti, hodnicima tog privremenog zatvora. Kad bi se sretali, brzo bi se dodirivali ticalima, kao da si priopćavaju neku vrlo važnu tajnu.

Njegovo drugo otkriće, božanstveno i znanstveno, bilo je da mravi nikako ne vole miris čovjeka. Ocrtaš li prstom krug oko mrava, on će se sudariti s tom nevidljivom granicom kao da si izgradio zid.

Već je primijetio tu svoju sposobnost, smatrajući je užasnim defektom, da osjeća ono što se događa drugima. Da se useljava – tu riječ naučit će poslije – u njihova tijela. Da bude oni.

Jedne je noći sanjao kako s ocem i majkom ide ulicom i odjednom se jedan ogromni prst, na kojemu je nokat poput stijene, obrušava do njih i počinje ocrtavati krug oko njih. Nije dovoljan užas da ih prst može zgnječiti, samo tako, nehotice, nego taj prst još i otrovno zaudara. Smrad s kojim se možeš sudariti i razbiti glavu.

Ali zimi bi se stvari mijenjale, ne možeš tako stajati cijeli dan vani. Soba bi postala još mračnija, smrdjelo bi na naftu iz peći, a ono nešto strašno izvirivalo bi ispod kreveta ili škripalo iznutra u crvotočnom ormaru. Jedini spas tada bio bi prozor. Penjao bi se ujutro na njega i silazio samo pojesti podnevnu krišku kruha i piškiti.

Mjesto za predah

Primjećujem i ja to nesigurno prvo lice koje se lako povlači u treće, a potom ponovno vraća u prvo. Ali tko može sa sigurnošću reći – onaj dečko tamo prije četrdeset godina bio sam ja, ono tijelo tamo isto je ovo tijelo tu. Čak ni mravi iz 1975. nisu isti. Ne nalazim ništa zajedničko sa svojim tijelom šestogodišnjaka, s onom tankom blijedoružičastom kožom i neprimjetnim svijetlim maljama po nogama. Nikakvoga sačuvanog znaka identifikacije, nikakva traga osim ožiljka od cijepjenja kojim je obilježena čitava

generacija. Onog gotovo nevidljivog ožiljka na ramenu koji će s godinama izdajnički rasti i početi se spuštati.

Digresija u digresiji. Jedna prijateljica mi je pričala kako ju je nakon jedne slučajne ljubavne noći, dok je iscrpljena ležala na podu sa svojim mlađim ljubavnikom, on odjednom upitao (s izvjesnim suosjećanjem) kakav joj je to ožiljak na ruci (već je bio napustio rame). Tada je s užasom shvatila da on nigdje po ramenima nema onaj žig cijepjenja. Ove koji dolaze iza nas više na obilježavaju na taj način, rekla je, učinio mi se poput izvanzemaljca, poput klona. Ustala je, obukla se i više se nikad nisu vidjeli.

Bog mrav

Vjerojatno bi svi ispričani snovi trebali započeti onom otvorenom i u svojoj jednostavnosti potresnom rečenicom, koju sam čuo od Aje kad je imala četiri godine: Sanjala sam da sam budna.

I tako sanjam ja da sam budan. Stojim ispred ogromnih zavjesa u kojima se prelijevaju bezimene boje jedna u drugu, reko ih ogromnih, ali laganih i prozračnih. U snu mi je bilo rečeno da se iza njih krije “lijepo lice Boga”, točno tim riječima. Razgrčem prvu zavjesu. (Izgleda da između radoznalosti i straha nadmoć uvijek ima radoznalost ili je barem u snovima tako.)

Iza prve nalazila se druga. Razgrnuo sam i nju.

Treća.

Četvrta.

Primjećujem da svaka sljedeća zavjesa postaje sve manja i manja. Samim tim sve manje je bivalo i ono što je krila. Ne prestajem razgrtati, dok na kraju nije ostala samo jedna velika koliko i dječja maramica. Zaustavio sam se. Jesam li trebao odgrnuti i tu zavjesu? Zar Bog može biti tako malen? Da me to ne iskušava antikrist snova?

Odgrnuo sam i nju. Iza nje je stajao nekakav veliki crni mrav. I ja sam, tko zna kako, znao da je to Bog. Ali nije imao lice. To otkriće bilo je strašno.

Kako da se moliš i ufaš u nekoga tko nema lice? U nekoga koji je toliko malen? Otkriće koje mi je Bog-mrav predao u trenutku buđenja, ne otvarajući čeljust, zvučalo je približno ovako: Bog je kukac koji nas gleda. Samo nešto maleno može biti posvuda.

Sipak jezik

Slova sam naučio na groblju onog gradića koji se pržio pod suncem. Mogu to i ovako reći – smrt je bila moja prva slovarica. Mrtvi su me naučili čitati. Rečenica posve doslovna. Išli smo tamo svakog četvrtka i subote. Poslušno bih stao ispred usijanih kamenih križeva. Bio sam visok koliko i oni.

Prolazio bih s izvjesnom bojazni prstom po udubinama, čitao sam više kožom, pamtio bih polumjesec slova C, zavoj slova P i kolibu A. Jezik je izgledao topao i tvrd. Imao je sipko tijelo. Ostalo bi mi pod prstima samo malo prašine i sitnoga pijeska od kamena. Prve riječi koje sam naučio bile su:

pokoj

vječni

ovdje

sjećanje

rođen – umro

Bog

I imena, mnogo imena, groblja vrve imenima.

Atanas Hr. Grozdanov

Dim. Hadžinaumov

Marinčo – 5. g.

Dimo Korabov

Georgi Gospodinov

Egur Sarkisian (od babe Sarkisci)

Kala Georgieva

...

Što se događa s imenima kad njihovi vlasnici umru? Oslobođaju li ih? Znače li imena i dalje nešto ili se raspadaju poput tijela ispod njih, dok bi ostajale samo kosti suglasnika?

Riječi su naši prvi učitelji u smrti. Prvi znak podjele između tijela i njihovih imena. Najčudnije na tom groblju bilo je što su se imena ponavljala. Stajao sam dugo ispred jednog kamena s mojim imenom, kojeg je netko oslobodio, nakon što ga je koristio samo tri godine.

Godinama poslije nikada ne propuštam groblja gradova u kojima odsjedam. Nakon što odam počast središnjim ulicama, katedrali na trgu, prođem uvažavajući još jedan u nizu spomenika nekog kralja na konju (hoće li današnji predsjednici sutra stršati na granitnim limuzinama), žurim se raspitati o gradskom groblju i potonuti u alejama tog paralelnog grada i parka u jednom. Smrt je dobar vrtlar. Shvatio sam to još sa šest godina, među poludjelim ružama, ljiljanima, mirisnim procvjetalim grmljem, šljivama, divljim jabukama, sitnim trešnjama i trulim kruškama na seoskom groblju.

Krematorij na Père-Lachaiseu podsjeća na katedralu s dimnjakom. Adorno kaže da je pisanje poezije poslije Auschwitza barbarstvo. A može li onda biti krematorija, pa bilo to i na grobljima?

Mrtvi su me naučili čitati. Ispisujem ponovno tu rečenicu i uviđam da se njome kazuje više i različitije nego što sam htio. Ljudi koji su me naučili čitati više nema. Sve što bih čitao od tada naovamo napisali su prvenstveno

mrtvaci. Ovo što ispisujem sada riječi su čovjeka koji ide prema... Nisam znao da ispod jezika drijema toliko smrti.

B

Poslije grobljanske slovarice suočio sam se s pravom slovaricom za prvi razred i osjetio istovremeno prosvijetljenost i zbunjenost. Svako je slovo bilo povezano s riječju i slikom.

Koja riječ počinje slovom B?

Bog – uzviknuo sam brže-bolje odgovor na tako lagano pitanje. Ali nešto nije bilo u redu, učiteljica je zatreptala, ne više tako nasmiješena. Došla je do mene, kao da se plašila da ne kažem još nešto. Gdje si čuo za tu riječ? Pa, na groblju. Tada je jedna od djevojčica iz prvih klupa rekla: Bugarska, Bugarska, drugarice. To je bio točan odgovor. I učiteljica se uhvatila za njezinu slamku, bravo, djevojčice moja. Ja sam se osjećao tako osamljen sa svojim Bogom. Čudno da ne mogu biti dvije riječi s jednim te istim početnim slovom, kao da su leđa slova B previše krhka da izdrže dvije takve uistinu gromadne riječi.

Slovom B počinje riječ Bugarska. U Bugarskoj Boga nema! To su bapske priče, naglašavala je učiteljica pri svakom B, učiti ćemo to poslije u višim razredima. Jesmo li se razumjeli?

Ali na grobljima ga ima...

Ovo ovdje je škola, nije...

Bože, kakvi problemi oko jedne riječi, zamrziću ovu školu.

A navečer su otac i majka imali ozbiljan razgovor sa mnom. Drugarica učiteljica im je sve ispričala. Dobro, ali Bog postoji, zar ne? Kao da sam im zadao najteže pitanje na svijetu. Gle, sad, počela je moja majka (bila je odvjeticna), ti znaš za sebe da ga ima, ali nema potrebe da se rasipaš njegovim imenom posvuda, on se ljuti ako ga zalud spominješ pred nepoznatima.

I općenito drž' jezik za zubima, dodao je moj otac.

Bog je bio prva tajna. Prva od zabranjenih stvari o kojima se moglo govoriti samo kod kuće.

U Bugarskoj nema Boga, bako, izlanuo sam se čim smo stigli, vidjevši kako dolijeva ulje u uljanici na zidu. Baka se krišom i na brzinu prekrstila. Sigurno bi me ukorila zbog tih riječi, ali vidjela je moga oca na vratima i samo dobacila: A čega to ima u Bugarskoj, nema ni crvene paprike, nema ni ulja! Samo ona je mogla sažeti takav fizički i metafizički deficit u državi. Bog, ulje i crvena paprika.

Čitala je Bibliju krišom, uvivši je u novine da se ne vidi. Čitala je napreskokce, pomičući kažiprst iskrivljen od artritisa po redovima i sričući usnama. Tako sam u kasnim popodnevim djetinjstva čuo čitavo Otkrivenje šapatom, pod tihim jerihonskim trubama sobnih muha zunzara.

Moja baka je znala da o tim stvarima ne treba razgovarati pred svijetom, kako bi zaštitila oca od neugodnosti. Otac je pak znao da ne treba razgovarati o nekim drugim stvarima te bi se zaključavao s radiom u kuhinji, kako mi ne bi uništio život (tako je govorila moja majka). Ja sam opet znao da ne trebam govoriti ni o čemu što sam čuo kod kuće, da ne bi došao milicioner i poremetio njihove živote. Dugačak je lanac tajni i laži koji nas je činio normalnom obitelji. Poput svih drugih. To je bila najveća fora konspiracije – da si poput drugih.

Nevidljiva tinta

S pet sam naučio čitati, sa šest je to već bila bolest. Nerazumno prežderavanje knjigama. Svojevrsna bulimija čitanja. Čitao sam što god sam našao i uskoro stigao da mamine police, do onog ljubičastog toma tvrdih korica s krupnim naslovom Kriminalistika. Prvo poglavlje počinjalo je rečenicom da prije Devetog[10] kriminalistika nije postojala. A sljedeća, koja rečeno već zaboravlja, glasila je da se proučavanje buržoaske

kriminalistike nalaže iz dva razloga: prvo da bi se demaskirala njezina reaktivna priroda i drugo da se iz nje uzme sve što je vrijedno...

Demaskiranje je bilo najzanimljivije. Tek tada, između redova i preinačenih citata možeš shvatiti što se sve događa u svijetu.

Buržoaska kriminalistika ipak je izumila neke "sitnice", poput detektora laži, sudske psihologije, daktiloskopije. Dopadao mi se naslov Otisci prstiju(1892.) nekog Francisa Galtona, buržoaskog kriminalista.

A na početku revolucionarne kriminalistike, naravno, stajao je Lenjin. Vidjelo se da mu je kriminal u krvi. U isto vrijeme, udario je temelje svim ostalim znanostima i svi su udžbenici to bes-po-go-vor-no (njegova omiljena riječ) potvrđivali. "Jezik je najvažnije sredstvo ljudske komunikacije", stajalo je iznad ploče u našem razredu. Taj genij banalnog.

Ali najzanimljivije stvari u ljubičastome udžbeniku kriminalistike bile su sudske fotografije, oružje i... nevidljiva tinta. "Nevidljive tinte predstavljaju bezbojne otopine organskih ili neorganskih tvari: voćni sokovi, luk, otopina šećera, urin, pljuvačka, kinin..."

To me je istodobno i odbilo i privuklo. Nikada nisam zamišljao špijune kao klince koji pišu urinom, sirupom ili slinom. Pisati tajna pisma raznim sekretima, fuj! S druge pak strane, ta je dostupnost nevidljive tinte bila dobrodošla. Svi materijali su mi bili pri ruci. U prvo vrijeme odlučio sam okrenuti leđa urinu, sišao sam u podrum, uzeo kompot od bresaka, otvorio ga i jednim krajem šibice polako ispisao dvije najtajnije stranice svoga dnevnika.

Predstavljam vam ovdje dio napisanog nevidljivom voćnom tintom:

Zar se ništa ne vidi? Znači, zaista je nevidljivo. Kad bih barem mogao napisati cijeli roman takvom tintom.

Sporedni hodnik

Nakon svih dokaza da je povijest posljednje četiri milijarde godina zapisana u DNK živih bića, izraz da je svemir knjižnica odavno više nije metafora. Sada će nam trebati nova pismenost. Čeka nas veliko čitanje. Kada je gospodin Jorge govorio da raj zamišlja kao neku vrstu knjižnice bez početka i kraja, vrlo vjerojatno je, nesvjestan, mislio o beskrajnim policama deoksiribonukleinske kiseline.

Ja sam knjige.

Tata, što je to Minotaur

Kao minotauri se guramo u ovim podrumima, j.. li im i stambeni fond i njihove popise. Otac je nadljudskim naporima pokušavao ne psovati preda mnom i mojom majkom, naporima jednakim prestanku pušenja. Bio sam siguran da potajice to nadoknađuje, pušeći sve propuštene cigarete i psujući neopsovano. Očeva replika koja je uslijedila nakon zapinjanja o crijevo usisavača Raketa ostavila je na mene važne posljedice. Znao sam što znači “j.. li im” i “stambeni fond“, kao što sam znao i za one “u krajnjoj nuždi”, “pershing” itd., ali nisam znao što je to Minotaur. Niti je li dobar (naš) ili loš. U to sam vrijeme sve dijelio u te dvije kategorije. S iznenađenjem sam otkrio da i odrasli tako rade. Svijet je bio podijeljen na dvoje – dobre i loše, naše i vaše. Mi smo bili, sretno li slučajnosti, naši, samim tim i “dobri”. Iako bih znao čuti svoga oca kako navečer poslije vijesti kaže “Hajde, molim te, pa nije mi onaj idiot Jimmy Carter kriv što živim u podrumu i što nema poklopaca za tegle”. Moja ga je majka, koja je uvijek bila razumnija, ušutkivala. Pa, nisu valjda mislili da ću se izlajati pred lokalnim milicionerom, koji je živio u susjednoj kući. Ali Jimmyja Cartera zaista su crtali kao idiota u karikaturama, s ogromnim zubima i nabijenim cilindrom sa zvjezdicama, kako je zagrizao krilatu raketu umjesto cigare.

Opet sam ušao u sporedne hodnike, sav zbunjen vraćam se natrag. Prošlost se razlikuje u nečemu bitnome od sadašnjosti – nikada ne protječe u jednom smjeru. Odakle sam krenuo? Dobro da zapisujem, inače nikada ne bih ponovo pronašao nit...

Kao minotauri guramo se u ovim podrumima... To je bila ta replika... i odmah je ušla u moj nesastavljeni katalog epifanija, svih onih otkrivenja koja su se u pravilu javljala u najneočekivanijim, čak neugodnim trenucima. Otac je zapeo o crijevo usisavača jer ga nije vidio, jer je bilo skučeno, živjeli smo pod zemljom, popodne je bilo mračno, prozor nizak i sunce nije uspijevalo sići.

Tata, što je to Minotaur, upitao sam. Otac se pretvarao da me ne čuje. Tata, je li Minotaur jedan od naših? Mislim da ga je to pitanje dodatno iznerviralo. Sutradan mi je odnekud donio staro dopunjeno izdanje grčke mitologije. Nikada se više nisam odvajao od te knjige. Ušao sam tada u Minotaura i ne sjećam se da sam ikada izašao. On je bio ja. Dečko koji je provodio duge dane i noći u prizemlju dvorca, dok su mu roditelji radili kao carevi ili spavali s bikovima.

Nema veze što knjiga kaže da je Minotaur čudovište. Bio sam u njemu i znam čitavu priču. Velika greška i kleveta se kriju tamo, nevjerojatna nepravda. Ja sam Minotaur i nisam krvožedan, ne želim jesti po sedam mladića i djevojaka, ne znam zašto sam zaključan, nisam kriv... I užasno me je strah mraka.

II.

Protiv jednog napuštanja:

Slučaj M.

Nakon onog što je rečeno uz ime kralja Minosa i što je inače poznato, ponovimo ukratko: Minotourova majka bila je Pasifaja, žena kretskog kralja

Minosa, a otac sveti bijeli bik u kojeg se Pasifaja zaljubila za Minosova izbivanja. Da bi ga skrio, Minos je dao sagraditi labirint, koji je podigao slavni atenski graditelj i umjetnik Dedal, i onamo zatvorio Minotaura. Minos je u Labirint bacaio mladiće i djevojke iz Atene, koje je svakih devet godina na Kretu morao slati atenski kralj Egej u ime zadovoljštine, jer je na Atenskim igrama ubio Minosova sina Androgeja. Od toga danku u krvi Atenu je oslobodio Egejev sin Tezej, koji se dobrovoljno javio među žrtvovane mladiće i uz pomoć Minosove kćeri Arijadne u teškoj borbi ubio Minotaura.

Junaci antičkih mitova

Dosje

Poštovana gospodo porotnici, živi i mrtvi, iz svih vremena i geografija, dame i gospodo skupljači i pripovjedači mitova, i Vi, cijenjeni gospodine Minose, trenutačni suče podzemnoga carstva.

Trideset i sedam godina pripremam ovaj slučaj, "Slučaj M." i pišem svoju završnu riječ. Počeo sam kad mi je bilo devet, kemijskom olovkom moga djeda u njegovome starom vojničkom rokovniku, koji on već odavno nije koristio. (Ne opravdavajući činjenicu nezakonitog prisvajanja rokovnika s moje strane. Kao što se vidi iz priloženog, u početku uvijek stoji neki zločin).

Prva varijanta glasila je ovako:

Minotaur je nevin. To je dječak zatvoren u podrumu. Uplašen je. Napustili su ga.

Ja, Minotaur.

To je bio čitav tekst. Velikim tiskanim slovima na dvije stranice rokovnika. Prilažem ga uz ostale dokumente ovog slučaja. Općenito, takva je glavna teza. Tijekom godina samo sam pribavljao dokaze. I skupljao znakove koji su mi sami dolazili.

Porazno je da u čitavoj klasičnoj književnosti ne susrećem nikakvu milost prema Minotauru. Nikakvo iskakanje iz već ustanovljenog, iz maske čudovišta koja mu je jednom stavljena. Čudovište je najmekša riječ koju nalazimo u starim tekstovima o Minotauru. Ne naziva li ga Ovidije u Metamorfozama “dvoobličnom nakazom” i “pokorom ložnice svoje”... Ništa drugo doli nakaza i pokora. Ne sluti li on da će i sam nekoliko mjeseci zatim biti poslan u Pont – na dno podnebeskog rimskog labirinta, jednu provinciju iz koje nikada neće naći puta natrag. Ne vode svi putovi u Rim kada si u labirintu provincija, Ovidije.

Čudno je da je u jednoj ranijoj knjizi on mnogo mekši prema Minotauru, u knjizi Heroides ili Epistulae Heroidum. Umjesto Heroida ostavio bih u prijevodu arhaični oblik Heroidah. Zbog heroína očaja ponajviše. Tamo napuštena Arijadna piše Tezeju koji već plovi prema Ateni. I prvi put ta sudionica u ubojstvu Minotaura zbog ljubavi, kao da žali zbog počinjenog: Bez niti koju ti dadoh, bio bi već mrtav u tom vjetrovitom labirintu, Tezeju. A rekao si da dok si živ, bit ćeš moj. Eto, živi smo, ako si i ti živ, znači da si najobičniji podli lažac, kopile jedno! Bolje da ti nisam ni davala to prokletu klupko itd. Ali ono što je u našem slučaju važnije jest da u sljedećem redu ona prvi put Minotaura naziva svojim bratom: “Malj kojim si prebio moga brata Minotaura i mene osuđuje.” Cijenjeni sude, neka uđe u zapisnik da je drugo ljudsko biće priznalo čudovište za brata.

“Moga brata, Minotaura”, zapamtimo to.

“Imao je lice bika, a u ostalome je bio čovjek”, govori krotki i sveznajući Apolodor (ili pseudo-Apolodor) negdje u 2. stoljeću prije nove ere. Vjerojatno jedini koji ne upotrebljava negativni epitet za našega klijenta.

A što radi lukavi Plutarh? Da ne ogriješi svoj jezik, radije govori o M. kroz usta Euripida. Ovaj potonji ga je nazvao “Križanac i melez, rođen u čudovišnom liku”. I još: “Dvostruke prirode, bik i čovjek, u njemu su

sabrani”. Ovo drugo zvuči razmjerno neutralno, što u našem slučaju znači da je milostivo i ljudsko ponovno prisutno.

Za razliku od njega, Seneka, taj skoro vršnjak Isusov, koristi takav jezik u Fedri da bi ga se i rimski vojnici posramili. Bludnice nesretna, više Hipolit Fedri, ti bacaš ljagu na svoju majku Pasifaju, koja je okotila čudovište, da javno zabljesne njezina divlja pomama. Što li se ja uopće čudim, nošena si u istoj utrobi koja je ljuljuškala onu bruku dvostrukoga obličja... Nešto takvo je bilo rečeno, ako ćemo paziti na ondašnji žargon.

Imate li prigovor, gospodine tužitelju. Ako je zbog jezika, riječi nisu moje, a prijevod je poprilično točan. Kažete da to nema ništa zajedničko s našim slučajem? Griješite! Riječ je o napuštanju i prinudnom zatvaranju jednog djeteta, koje je obilježeno svojim porijeklom, a zbog čega ono samo nije krivo. Slijedi nepravedno ocrnjivanje, izrugivanje, javno širenje neistinitih informacija... Ali, makar i između redaka, u ispuštenim izjavama i nedorečenostima može se primijetiti da se Minotauru priznaje ljudska priroda. Tim više što su mu ljudska prava oduzeta. Molim da ovo uđe u zapisnik, gospodine Suče, i da mi se omogući da nastavim.

Pjesnik Vergilije, Augustov ljubimac, u Eneidi udario je po žrtvi u hodu sa sljedeća dva stiha: čovjeka pola i bika, čudovište dvostrukoga lika.

Svaka je riječ ispunjena gađenjem.

Kad govorimo o Vergiliju, ne možemo ne spomenuti Dantea. U Paklu Minotaur je postavljen na ulazu u sedmi, najkrvaviji krug: “baš takav slaz niz ovu je strminu, / a navrh strane ruševne u stravi / rugobi kretskoj stigoh u blizinu, / što se u lažnoj nekoć začu kravi, / ... Kao što bik se otrgne, kad ljuti / samrtni primi udarac, pa hodi / teturajući, jer mu sve se muti, / tako i minotaur u toj zgodi.”[11] Dante je još nemilosrdniji od svoga vodiča Vergilija. Nakon protjerivanja u labirint, nakon smrti od Tezejeva mača, naš je okrivljenik bačen krvopijama, tiranima i onima koji su se ogriješili o prirodne zakone. Ali nije li Minotaur samo plod takvog grijeha, ne počinitelj, već onaj koji trpi i to najviše.

(Uostalom, taj sedmi krug čuvaju kentauri. Kentaur sa svojom životinjskom zadnjicom i ljudskim torzom Minotauru je zrcalni odraz.)

Ako se književnost neprestano vraća čudovišnom rađanju Minotaura, onda su crteži hipnotizirani njegovom smrću. Na svim antičkim freskama, ocrtanim vazama i ilustracijama mitova i legendi ista je scena – Tezej ubija čudovište Minotaura. Svakog trenutka bit će izboden ili je već mrtav, a Tezej ga vuče za rogove. Izbliza podsjeća na seriju borbenih tehnika s mačem.

Tezej je uhvatio Minotaura za jedan rog i zamahuje mačem s dvije oštrice prema njegovim prsima.

Minotaur je neprirodno nagnuo svoju glavu u Tezejevo krilo, otkrivajući tako svoj vrat za ubod mačem.

Tezej je Minotauru iza leđa, lijevom rukom obuhvatio mu je vrat, a desnom ubada svoj kratki mač negdje u mekani dio njegova grudnog koša. Tijelo mu je ljudsko. Čovjeka ubijaš, Tezeju. Mač glatko ulazi. Da, u svim scenama strašno tijelo Minotourovo navodno je ranjivo, to se nema kako skriti.

Na dnu jednog od kiliksa, onih širokih čaša za vino, Minotaur je čak lijep, više podsjeća na Maura, s čulnim usnama i lijepim nozdrvama, kleknuo je i na taj način nepromišljeno izložio svoje tijelo Tezejevu maču koji desnom nogom stoji na njegovim slabinama.

Na nekoliko sačuvanih crteža vidimo kako Tezej za sobom vuče mirno tijelo Minotourovo... On se gotovo ne protivi, kako svjedoči i drugi izvanredni zastupnik ovog slučaja, gospodin Jorge.

U pojedinim scenama ubojstvo je još žešće, grublje i barbarskije – s teškom toljagom, kvrgavim drvenim buzdovanom, grubim prototipom današnje palice. Ubojstvo vola ili bika, tako kako to rade u seoskim klaonicama, udarac tupim dijelom sjekire među rogove.

Samo djetinjstvo i smrt. I ništa u sredini. Osim mraka i šutnje.

Dame i gospodo, molim da sve ovo bude uzeto u obzir.

Virusi

Koze i roze udvaraše se pored mene

Ja uplašen viknuh – O, Bože!

takav grijeh nikako ne može.

Bog to čuo, desnicu među njih položio.

O svijete, evo od druge Gomore spasenje!

Gaustin iz Arlesa, 17. st.

Nekoliko riječi o neprirodnom Dedalovu majstorstvu koje je učinilo mogućim ono što je priroda zabranila. Izradio je drvenu kravu, prekrrio je pravom kožom i u njezinu šuplju utrobu nagurao Minosovu ženu Pasifaju, podivljalu od strasti za bikom. Stavio kravu na kotače i odvezao je na poljanu gdje je bik obično pasao. Ono dalje je poznato. “Bik je došao i zaskočio je kao da je bila prava krava. Tako je Pasifaja rodila Asterija, nazvanog Minotaur”, kako opisuje Apolodor.

No mitologija prešućuje jednu drugu skrivenu posljedicu. Ne rađa li se možda iz kretske drvene krave Trojanski konj? I ovaj je šupalj, na kotačima, ali dosta veći, primajući čitavih trideset naoružanih vojnika u svojoj utrobi – ne da bi samo zaveo, već i zavladao. Da krava rodi konja, a žena čovjeka – bika – Dedal uvodi Trojanskoga konja u povijest vrsta. A nakon nekoliko tisućljeća okotit će se i novi nasljednik, bez drvenoga tijela, općenito bez tijela – Trojanski konj ili Trojan, štetni računalni virus. Preruši su u koristan program, miruje dan-dva i potom se razgoropadi, briše, otvara vrata, ruši zaštite, ubacuje tuđe oči u tvoju virtualnu Troju. I sve to – rođeno iz one neprirodne Dedalove majstorije. Protiv one prirode na kojoj je inzistirao misteriozni Gaustin iz 17. stoljeća:

Ovdje postoji Red i Bog ne čini pogrešku,

Muha i ovan, tulipan i hrast nemaju snošaj.

Mit i igrice

Da porazgovaramo o Minotauru i računalnim igricama? Uđite u bilo koju od igrica namnoženih u posljednjih nekoliko godina. Klišeji i klasika. Minotaur podsjeća na prosječnog razbijača iz drugorazrednog filma. Kratkonog i mišićav, dlakav, s kratkim, debelim vratom i trapezoidnim licem terminatora s glupavim roščićima. I krivim zubom vepra kao dodatkom. Kao da sve do sad nije bilo dovoljno, nego je bika trebalo križati još i s divljom svinjom.

Uvaženi Ovidije, Vergilije, Seneka, Plutarhu, Euripidu i Vi, gospodine Dante Alighieri Pakao (da napišem i Vaš nickname), dođite vidjeti u što se pretvorila mitologija. Pogledajte junaka kojeg ste prezreli. Puno ste napravili za njegov današnji izgled. Plačite sada, pragejmeri antike. Jednog dana, kada se okupimo svi u realnom vremenu, možemo napraviti jedan set. U realnom vremenu ha-ha-ha... Igrat ćemo "Minotaur u labirintu" ili "Warcraft", "Bog rata" ili neku drugu 3D-igru. Međutim tada će samo Minotaur biti trodimenzionalan, a mi i vi – dvodimenzionalne sjene (nismo li mi u njihovu carstvu), loše animacije izbljedjelih boja s početka digitalne ere.

Madona s minotaurom

Jedno dijete sjedi u majčinu skutu. Ona ga pridržava lijevom rukom, vjerojatno ga je do maloprije dojila i sada čeka da podrigne. Dijete je golo. Kulturna scena, toliko poznata i ponavljana na svim slikama nakon rođenja djeteta Isusa. Ali s jednom razlikom koja čini crtež jedinstvenim. Dijete ima glavu bika. Malene rogove, izvučene duge uši, bočno postavljene oči, njušku. Glava teleta. Pasifaja s djetetom Minotaurom. Stoljećima prije Bogorodice.

Slika je jedinstvena. Otkrivena je u blizini nekadašnjeg etruščanskog grada Volci, u današnjoj Toskani. Može se vidjeti u kolekciji Francuske nacionalne knjižnice. Netko se okuražio da pripomene očito ono što će

mitologija brzo zaboraviti. Riječ je o bebi. Koje je nosila i rodila žena. Riječ je o dojenčetu, a ne zvijeri. Djetetu koje će uskoro biti poslano u podzemlje. Vjerojatno je trebalo vremena, mjeseci, čak godinu-dvije dok je Minos odlučio što će napraviti, kako skriti od svijeta obilježeno dijete. Ako se zagledamo u lica majke i sina, vidjet ćemo da oboje već znaju.

Nije li upravo to trenutak rastanka? Njezina lijeva ruka više ne grli, nego se odvaja i lagano maše za zbogom iza leđa djeteta.

Dalje će mit pretvoriti to dijete u čudovište kako bi opravdalo grijeh njegova napuštanja, grijeh prema svoj budućoj djeci koju ćemo napustiti.

Children unfriendly[12]

Značajna je odsutnost djece u grčkoj mitologiji.

Ako se složimo da je antika djetinjstvo čovječanstva, zašto je onda to djetinjstvo lišeno upravo djece. Izgleda da su tamo, gdje se svi drugi drže poput djece, prava djeca nepoželjna. A ako ih i ima, najčešće ih pojedu očevi. Ono što ostane nepojedeno, pojest će njihov otac. Tako je još od početka vremena, od Kronosa i njegove djece.

Jasno je da Vrijeme oduvijek jede svoju djecu. Ali vrijeme postoji tamo gdje postoji svjetlost, gdje se izmjenjuju svjetlost i tama, dan i noć. Otud proizlazi da jedino mjesto skriveno od svijeta jest apsolutni mrak pećine. Tamo je bilo skriveno dijete Zeus. Samo tamo Kronos (Vrijeme) ne vlada.

U tamnome labirintu podzemlja skriven je i Minotaur. I s obzirom na to da tamo vrijeme ne protječe, on uvijek ostaje dečko.

U podrumu, toj kasnoj gradskoj pećini, bili smo zaključavani i mi, nakratko minotauri, između ljutenice[13] i kompota.

Imao sam jednu tetku koja nam je uvijek dolazila u goste i plašila me da će me pojesti. Ogromna i zdepasta, daleki ogranak iz roda titana, zastala bi ispred mene, raširila ogromne ruke s lakiranim noktima-kandžama, iskesila se zlurado, dok bi joj dva srebrna zuba zabljesnula i lagano se približavala

prema meni uz duboko režanje koje je dolazilo iz njezina trbuha. Savio bih se u klupko i derao se, a ona se tresla od smijeha. Nije imala djece, sigurno ih je bila pojela.

Pojedena djeca u grčkoj mitologiji (Nepotpuni katalog)

U početku bijahu, naravno, Kronova djeca koju je on sam pojeo: Hestija, Demetra, Hera, Had, Posejdon. I jedan dugački kamen, povijen u pelene, umjesto Zeusa.

Zeus koji je progutao svoju ženu Metidu zbog Atene, skrivene u njezinoj utrobi (još nerođene i progutane). Poslije će se ona roditi iz njegove glave pod punom ratnom spremom.

Itis (Itil) – sinčić tračkoga cara Tereja, kojeg su njegove majka i tetka ubile i poslužile za stolom ocu koji ništa nije posumnjao. Ovidije o tome detaljno pripovijeda u šestoj knjizi Metamorfoza: dijete koje s punim povjerenjem grli ubojicu, udarac mačem, dio toplog tijela koje ključa u bakrenom kotlu, dok se drugi vrti na ražnju... I na kraju Terej koji “halapljivo guta i trpa u svoju utrobu.”

I još... Priča o djetetu Pélopu, sinu Tantalovu, kojeg je otac isjeckao na komadiće, dobro začinio i poslužio bogovima. I samo je ožalošćena Demetra sva rastresena melankolično pojela dio njegova ramena.

Ovdje ulazi i ona mutna priča s Likaonom, kraljem Arkadije, koji je Zeusu, kako bi ga iskušao, poslužio na stolu svoga unuka Arkada.

Na tom popisu nećete naći mladiće i djevojke koje je pojeo Minotaur – u taj dio mita ne vjerujem. A bikovi su, uostalom, biljojedi.

P. S.

A evo jednog blesavog eha u novim vremenima.

Protvan je najobičniji, velik, s neizbrisivim tragovima beskrajne upotrebe. Riža je oprana i lagano prodinstana, usred te bjeline – zrna crnog papra.

Vidi se da je štednjak uključen, dvije ruke prinose tavu prema otvorenim vratima pećnice. Postoji samo jedan detalj – to na riži nije pile ili purica, već beba, gola i živa. Umalo ne rekoh sirova. Leži na leđima, ruku i nogu dignutih u zrak. Očito stara nekoliko dana i ne teža od srednje velike purice.

Posjedujem tu fotografiju (crno-bijelu) i priču, koje su kupljene zajedno. Žena, koja je dobila fotografiju poštom, samo što nije pala u nesvijest. “Čestitamo ti na unuku. Nije li sladak!” Pismo je bilo od njezine kćeri koja je poslala iz Kanade prvu fotografiju dugo očekivane bebe. Nekada, kada je bila mala, u šali su joj govorili – “toliko si slatka da ću te pojesti. S rižom, s rižom...” To je bila njihova obiteljska pošalica. I sada je, dvadeset godina poslije, kći odlučila učiniti doslovnom tu pošalicu.

Jedan mit, otkošten, ismijan, no svejedno strašan.

Glas Minotaura

Riječ ima okrivljeni.

Stanka.

Ima li okrivljenik nešto za reći u svoju obranu ili se brani šutnjom?

Nigdje, u čitavoj zapisanoj antici, nije sačuvan glas Minotaura. On ne govori, drugi govore o njemu. Tamo gdje sve – i živo i neživo – ne zatvara usta, gdje vrvi glasovima bogova i običnih smrtnika, šumskih nimfi i heroja, lukavih odiseja i naivnih kiklopa, gdje čak i prezreni kentauri imaju pravo glasa, samo jedan šuti. Minotaur. Ni glasa, ni zvuka, ni jecaja, ni prijjetnje, nigdje ništa. Čak niti u heksametrima Homera, tog minotaura među pjesnicima, koji u dugim noćima svoga sljepila luta labirintom povijesti. Niti kod Ovidija, prognanika, koji poznaje sudbinu prognanog, niti kod Vergilija, niti kod Plinija Starijeg, niti kod Eshila, Euripida ili Sofokla... nitko mu ne daje glasa, niti čuva riječ Minotaura. Lako je žaliti

Ikara, lako je biti s Tezejem, s prevarenom Arijadnom, čak i sa starim Minosom... Nitko ne žali Minotaura.

Ima li okrivljenik nešto reći u svoju obranu, u protivnom...

Ima. Zašto on nije dostojan herojskih razmjera heksametra?

Minotourova završna riječ (odlomak)

Evo par riječi tebi, kojeg beskrajno kotrljah
u dugoj noći, pravedni Minose, Hadu s desna.

Riječ tama mi leži na jeziku toliko vremena,
al' znam da ti se gadi pa gutam je opet. Evo
što ću ti reći. Gore je nego što misliš, da.

Tvoje sam krvi – rođenjem, a ne nevjerom nakaza.

Sličim svojem djedu, ocu ti, sin sam i unuk.

U rodu prvi bik bje nam. Sjeti se, kad ukr'o je

Baku mi, majku ti, Europu. Bacih se na Zeusa djeda,

Baš na njeg', dok još ne pođe iz toga lika bika.

Pljunuti on sam, kažu, otkinuh glavu mu bikovu,

Kao što pričaju ovdje kretske bakice naše.

On bog je bio, a ja – nakaza, razlike nema,

Vjeruj meni, Minose, tata moj, ti, koji više

Od moje majke želiš bikove jedre i bijele,

A sada silno se gadiš njihova tijela...

struju kroz ogradu i da se nekoliko ljudi spržilo. Bilo me je strah, a u isto vrijeme upravo taj strah tjerao me da se motam okolo.

Jedne večeri, prolazeći onuda, začuo sam urlik od kojeg se smrzneš. Nešto prekomjerno i neljudsko bilo je u tom urlanju ili mukanju, nešto što je došlo iz dubine noći, Uuuuuuuuu... To beskrajno uuuuuu dubilo je tunele tišine u ranoj noći studenoga. Bila je nedjelja. Napadalo lišće prekrilo je čitavu ulicu i ispuštalo tek blagi miris gnjileži i acetona, mirisa koji je prethodio trupu jeseni. Samo je lampa na ulazu raspršivala vlažni sumrak. Bolničar je već bio otišao, a glavni liječnik ionako je dolazio jedanput tjedno. Portir je trebao biti tu negdje, ali je vjerojatno spavao pijan u liječnikovom kabinetu. To je u ovom slučaju spašavalo ovog koji više, jer bi inače zaradio tradicionalni ledeni tuš šmrkom. Pričalo se da ih u skladu s prirodnom terapijskom procedurom za svladavanje bijesa prskaju vodom izravno u sobi (točniji izraz bio bi ćelija) kroz rešetke na prozorima. Glavni liječnik odavno je već prihvatio da će svoju karijeru završiti ovdje, u ovoj zabit. I nije se plašio nikakvih provjera i kazni, kao što je netko tko je dopao u pakao oslobođen straha da mu se može dogoditi nešto još gore.

Obilazio sam oko žute kuće te nedjeljne večeri, a mračni hodnici onoga krika sve su me više privlačili. Plašio sam se ući u njih, jer što god bilo unutra, nije bilo za ljudsko oko i uho. Ali moje tijelo nastavljalo se mehanički kretati u krug, osjetio sam kako se počinjem izvlačiti iz samoga sebe. Još malo i ući ću u hodnike tog krika, spuznut ću kroz pukotine, uselit ću se u tijelo toga koji više.

Upravo tada jedna ruka čvrsto me hvata za rame, stresam se i vraćam natrag u sebe kao puž u svoju kućicu. Moj otac.

Lica nas obojice ne mogu skriti iznenađenje što vide jedan drugog na tom mjestu. Nijedan od nas nema tu što tražiti. I nijedan ne pita onoga drugog što ga tu vodi u ta doba. Skrećemo prema gradu, bez ijedne riječi i tonemo u večer studenoga, daleko od onoga krika.

Znao sam da se nikada više neću osloboditi tunela tog Uuuuuu. Krik će me različitom upornošću pratiti tijekom svih ovih godina. Pojavljivat će se i prigušivati u neočekivanim situacijama. Ponekad bi se stišavao, gubio bih ga u najsretnijim trenucima, u veselim susretima s ljudima, uslijed njihova

zaglušujućeg brbljanja... Ali u tišini koja bi uslijedila neizbježno bi se pojavio. I kada mi se deset godina poslije javilo ono neprekidno zujanje u uhu, znao sam da se ono nešto urlajuće-mučuće-plačuće tamo trajno nastanilo. Skroz unutra, u pećini lubanje, iza bubnjića, čekića i nakovnja, u sami labirint unutarnjeg uha, kako bi rekli liječnici.

Dijagnoza

Puno kasnije, već kao student, skupit ću hrabrosti i ispričati pred jednim starijim prijateljem liječnikom o tom “useljavanju” koje me je u djetinjstvu opsjedalo. Liječnik je dugo razmišljao i na kraju ponudio rijetku, možda u tom trenutku izmišljenu dijagnozu, koja je zvučala otprilike ovako: patološka empatija ili opsesivni empatično-somatski sindrom. Bolest je bila izuzetno rijetka i neizlječiva, ali ključni trenuci ostajali su u djetinjstvu. S godinama napadi su se mogli lakše kontrolirati te su gubili svoje najjače simptome, ali nisu posve nestali. Kao kod epilepsije, rekao je, nikada ne znamo kamo čovjek odluta, kada ima takav napad.

U mojem slučaju takvih simptoma nije bilo, tijelo je ostajalo posve mirno, lagano ukočeno, poput čovjeka uronjenog u svoje misli ili predanog slušanju nečije priče. Nisam treptao, zjenice bi se prestale micati, usta su stajala poluotvorena, disanje je prelazilo na neki automatski režim, dok sam se ja (jedan dio mene) prenosio u tuđu priču i tuđe tijelo.

Prihvatao sam to s pomiješanim osjećajem straha, ne sasvim jasne krivice i zadovoljstva. Dosta sam truda uložio da prikrijem, koliko god se moglo, tu sposobnost ili bolest. Samo je moja baka uvijek uspijevala shvatiti: “Hajde, opet te je ponijelo.”

Često se to događalo, usprkos mojoj volji. Kao da se tamo gdje je netko drugi osjećao bol u toj posjekotini, rani, točki upale, otvarao hodnik koji me uvlačio u sebe. U pričama, osobito bliskih ljudi, uvijek je postojala neka slijepa mrlja, privremena pukotina, slabo mjesto, nepojmljiva tuga, sanjarenje o nečemu izgubljenom ili nečem što se nikada nije dogodilo,

nečem što vuče unutra, u tamne galerije prešućenog. U svakoj priči postojale su takve tajne galerije i hodnici.

Da primiri svoju savjest, liječnik me poslao na magnetnu rezonancu, u onu ogromnu bijelu kapsulu, gdje ti režu mozak na tanke kriške i zaviruju u sve njegove tajne. Opustite se i mislite na nešto lijepo, reče sestra...

Nakon dva sata ušao sam u kabinet liječnika koji su mi trebali pročitati snimku i izdaleka osjetio njihovu prikrivenu uznemirenost. Snimka nije uspjela. Možda je bilo do aparata, navodno je star. Zapravo im se to dogodilo prvi put, apsolutno ništa se nije vidjelo, samo tamni crni negativ. Za mene to nije iznenađenje. Ja znam da se ne vidi jer je unutra mrak, neosvijetljen, stoljećima taloženi mrak. Moja lubanja je pećina. To im, naravno, nisam rekao.

Ponekad sam – u jednom te istom trenutku – dinosaur, riba, šišmiš, ptica, jednostanični organizam koji pliva u praiskonskoj juhi ili zametak sisavca, ponekad sam u pećini, ponekad u utrobi, što je u biti isto – zaštićeno (od vremena) mjesto.

Sporedni hodnik

Sklonost empatiji najjača je u dobi između sedam i dvanaest godina.

Posljednja istraživanja ukazuju na tzv. zrcalne neurone, lokalizirane u prednjem dijelu insularnog korteksa (insula). Najjednostavnije rečeno, oni se aktiviraju na sličan način ako čovjek osjeća bol, tugu, sreću ili promatra te emocije kod drugog čovjeka. I neke životinje osjećaju empatiju. Veza između emocionalnog suosjećanja i zrcalnih neurona još nije u cijelosti objašnjena, nova istraživanja tek slijede. Istraživači vjeruju da svjesno kultiviranje empatije, uključujući i čitanje romana (vidi S. Keen), učinit će komunikaciju daleko lakšom i izbavit će nas od buduće kataklizme svijeta.

Časopis Društvo i korteks

Moj brat, Minotaur

Na kraju krajeva, što je radio moj otac one večeri oko žute kuće. Njegov posao uistinu je bio takav – odlazio je kamo god bi ga zvali. Gotovo svi stanovnici grada uzgajali su životinje u dvorištima. Ali što radi jedan veterinar u domu za duševno oboljele? Odatle je dolazio, otkuda bi se inače mogao pojaviti u toj pustari?

Odjednom mi se čitava slika posložila u glavi sa zapanjujućom jasnoćom. Kažem “odjednom”, ali pojedini dijelovi ove slagalice dolazili su dugo i pažljivo u noćima s onom pedantnošću dječje fantazije. Sada je sve dolazilo na svoje mjesto, tako lako, zastrašujuće lako u meni.

Taj neljudski urlik zaista je bio ne-ljudski i nije bio Uuuuuu, nego Muuuuu. I dolazio je od polučovjeka, polubika, tamo zatvorenog. (Viđao sam tog mladića u skrivenim sjećanjima moga djeda). Liječnik za ljude ništa nije mogao učiniti s čovjekom, zato su odlučili liječiti bika. Naravno, pozvali su najboljega (između ostalog i jedinoga) veterinara u gradiću, moga oca.

Postojala je i druga, mračnija inačica, isto tako dugo doradivana u osamljenim dječjim popodnevim. Taj dječak, polučovjek-polubik, nije bilo tko, već “moj mrtvorodeni brat” o kojem sam čuo da šuščaju. Rodio se živ, ali s glavom bika, pa su ga dali u dom. Napustili ga. S najboljom namjerom. Da ne smeta svome zdravom bratu. Sjećam se da sam to sve zapisao najtajnijim (što će reći potpuno nečitljivim) rukopisom, savio sam listove bilježnice u rolu i ugurao je u svoju tajnu kutiju ispod kreveta.

Ili pak ja uopće nisam bio njihov sin, te su me zapravo usvojili, očajni jer im se rađaju djeca s glavama bika?

To je bio jedan od glavnih strahova moga djetinjstva. Ako je tome tako, koliko nedostaje da budem ponovno napušten. Da budemo ponovno napušteni moj brat Minotaur i ja.

Sjećam se da sam se sljedećih dana posvetio tome do otkrijem nekakav procijep, odškrinuta vrata i uđem u pećinu te tajne. Ispitivao sam svoga oca, onako kao usput i oprezno, od čega boluju krave. Je li vidio ikad telad

sijamske blizance i što čine u takvim slučajevima. Ubijaju li jednog, da bi spasili drugoga? Otac je odgovarao dekoncentrirano. Jednom se ipak opustio i počeo priču o kravi koja se telila četrnaest sati baš uoči Nove godine, kad je bio mali i... nisam čuo dalje, jednostavno sam se uvukao u hodnik kojeg mi je priča otvorila. Zaustavio sam se na početku... Uopće nije bilo u redu ulaziti u tajne očeve. Bilo je nečeg nedoličnog i neprirodnog, mogao bi vidjeti stvari koje ne želiš. I dalje sam slušao njegov glas, bio se zanio u priču, a ja sam još imao šanse vratiti se. Rekao sam sâm sebi da to činim prvi i posljednji put. Krenuo sam dalje, skrenuo brzo sporednim hodnikom njegove priče koja me nije više zanimala, dok se njegov glas stišavao. Hodao sam naslijepo kroz djetinjstvo moga oca – gle, koliko ličimo jedan na drugog – slabašan, odjeća mu široka, sigurno nosi tuđu, evo ovdje krade jaja ispod kokoši, još su topla, osjećam ih, baka – njegova majka (sada i moja) me vidi, trčim s jajima prema dućanu, ako ih uspijem prodati djedu Angelu, prodavaču, za svako ću dobiti napolitanke. Trčim, trčim, ulazim u dućan, hvala Bogu, nema drugih kupaca. Djede Angele, evo tri jaja za napolitanke, jedva izgovaram sav zapuhan, on me pogleda, zna li to moja majka, ona me šalje, uzima jaja, diže ih prema suncu, o, pa ovo su ukradena jaja, eee, pa kako je samo prozreo, vraća mi ih, u tom trenutku majka se pojavljuje s drugog kraja ulice, grabim natrag jaja, guram ih u džep i opet se dajem u bijeg, ali spotičem se o okrnjenu stepenicu i padam. Pazi jaja, smije se djed Angel. Osjećam kako mi se žumanjak slijeva niz prepone.

Napuštam ovaj slučaj, prije nego što stigne odmazda, skrećem u drugi hodnik, mijenjam smjer. Kažem si da neću prislušivati stvari koje me ne zanimaju. U posljednjem trenutku mičem se od jedne djevojke s kojom se moj otac ljubi, ja se ljubim iza zida kuće. Lijepa je, ali ona neće postati moja majka. I on je lijep. I ja sam lijep, dok sam on. Visok, kosa mi kovrčava, osjećam poglede žena s kojima se mimoilazim. Ova izgleda kao strankinja. Odnekud mi je poznata. Ova... O, evo i moje majke. Ovdje negdje mora biti odgovor zagonetke zbog koje sam ušao. Moram skrenuti u neki hodnik i promatrati odatle, ali ne mogu ni mrdnuti. Ona je sva u bolovima. Bol je užasna, a ja ne mogu ostati tako postrance, usisava me. Nešto živo se razdire. Razdirem se... Konačno plač bebe, taj plač izlazi iz

mene, ja sam ja, naborani, mokri, poplavljeni komad mesa. Izbačen, pridavljen, sav se tresem.

Nešto me čvrsto trese i vuče natrag po mračnim hodnicima – svjetlost, riječi, lice moga oca... Što je bilo... Što je bilo ... Već deset minuta ne mogu te probuditi...

Osjećam se kao prebijen od putovanja... Sve je u redu, tata, tu sam... Bio sam rođen od vlastite majke, kakvog li čuda.

Otac me je izvukao, prije nego što sam uspio vidjeti ima li još nekoga tamo, dolazi li netko drugi poslije mene. Ostao mi je neki nesiguran osjećaj da nisam bio sam u onoj pećini.

Bio sam rođen od vlastite majke i oca, ali to me nije činilo manje minotaurom. I dalje sam provodio duge dane sâm, na prozoru, listajući jednu knjigu.

Klinci

Jednako kao i u antici djeca socijalizirala su nevidljiva. Klinci koji se odraslima motaju pod nogama. Pripremani za život, a da pritom nisu posve dio njega.

Trk u podrum po kisele krastavce! Ajde, igrajte se u sobi da možemo razgovarati s gostima! Brišite odavde, imam sad posla. Nemoj da počne raditi tvornica šamara... Patrijarhat i industrijalizacija.

Svakoga ljeta tri mjeseca na selu, kod baka, na čistome zraku i suncu, da se čeliče, piju ovčje mlijeko, jedu sirova jaja. Uzimaš još toplo jaje ispod koke, baka ti ga obriše o pregaču, probija rupicu debljom iglom, sipa malo soli i sišeš kroz rupicu svom snagom pod njezinim raznježenim pogledom. Pij, pij, jedno jaje isto je što i jedna injekcija, govorila je. Tako je prije trideset godina rekao nekakav veliki liječnik koji je prolazio kroz selo i ostao prespavati jednu noć. Jedno jaje isto je što i jedna injekcija, to vam ja kažem.

Ta pedagogija “čistoga zraka i sunca”, saznat ću puno kasnije, bila je osnova i za njemačku djecu tridesetih godina, kako bi odrasla zdrava, vitalna i vojno sposobna. Pitam se jesu li ih kljukali sirovim jajima?

Dok sam ponovno čitao grčku mitologiju iz one već pohabane knjige tijekom beskrajnih ljetnih popodneva, otkrio sam nešto veliko. Zeus je bio posve poput nas s kraja sedamdesetih. Dijete koje su poslali u daleku provinciju na čuvanje baki Gei (i što dalje od svoga oca) da pije kozje mlijeko (naravno, njegova je koza božanstvena) i da zdravo raste.

Uvijek ću se sjećati još toplog, netom pomuzenog mlijeka obične smrtne ovce, s nekoliko blistavih brabonjaka, otpuhanih zajedno s pjenicom u stranu. Samo je u djetinjstvu besmrtnost moguća. Možda zbog onog mlijeka i sirovih jaja.

Ali i još jednog vrlo sporog straha. Napušten sam. Ostavili su me, otišli su u grad, nema ih.

Grahova majka

Grahova majka imala je zeleno tijelo i dva zrna graha umjesto očiju. Jako smo je se bojali. Ne ulazite u grah, vikala je baka kad bi nas vidjela u vrtu, najurit će vas Grahova majka. Nikada je nismo vidjeli, ali uvijek nam je bila na pameti izdaleka zaobilazili lijehe s grahom.

U vinogradu je pak živjela Vinogradova majka i čuvala svoju djecu. Zato nismo smjeli gaziti po tim redovima i nerazborito kidati grožđe.

Jednom je baka vidjela kako vršimo pravi genocid nad kolonijom crvenih mrava koji se presijecali put na pločicama pred kućom i tada smo prvi put čuli za Mravlju majku, veliku, s ogromnim oštrim kliještama.

Sve je imalo majku, samo mi nismo. Mi smo imali bake.

Sindrom Minotaura

Sedamdesete. Naše majke bile su mlade, studirale su – prva, druga, treća godina, radile su – prva, druga, treća smjena. Mi u praznim stanovima, u prizemljima, podrumima, izgubljeni u dosadi i strahu, zalutali u mutnim nemirima, prepušteni sami sebi. Postoji li sindrom Minotaura?

Nisam imao ni ribicu, ni mačku, ni kornjaču, ni papagaja, jer samo nam je još to trebalo, kako bi razumno primjećivala moja majka. Ionako smo mijenjali podstanarske stanove u iščekivanju velikoga dana našeg vlastitoga stana. Moj je bio jedino pas Lajka čija je beskućna duša brodila svemirom. I moj brat, Minotaur. Oni su ilegalno živjeli u mojih pet kvadrata stambene površine, nevidljivi majci, ocu i našim stanodavcima.

Privatna povijest osamdesetih

A potom...

Trebalo bi napisati jednu Povijest dosade osamdesetih. To je desetljeće koje je proizvelo najviše dosade. I disko. Poslijepodne stoljeća.

Kad sam prvi put čuo riječ dosada, bilo mi je šest godina i bilo mi je neugodno jer nisam znao što je to. Sigurno ti je dosadno po čitav dan samome, upitala me jedna susjeda, teta Pepa. Zamislio sam je kao laganu bolest, neku neugodu, prehladu, gripu ili alergiju na rese topole. Zato sam neodređeno odgovorio, ma ne, nije mi ništa, dobro sam. Tamo odakle dolaze moji, dosada nije poznata, niti se koristila. Uvijek je bilo nešto za raditi, a ni životinje joj nisu dopuštale da naraste, odmah bi je popasle. Ali ovdje, u gradiću T., širila se posvuda. Treperila je poput omare nad usijanim asfaltom, osipala izbljedjelu žbuku s kuća, uspavljivala prodavača sjemenki u sjeni parka, prela poput mačke ili izazivala zaglušujuće kihanje strike Koste iz susjedne kuće.

Katalog kolekcija

Ubrusi

Prazne kutije cigareta

Kutije šibica

Značke i marke

Kalendarčići

Hologramske razglednice

Omoti uvoznih bombonijera od papira i folije

Sličice iz žvakaćih guma (bez žvakaćih guma)

Kartonske kutije Metaxe, prazne

Prazne boce viskija, konjaka, camparija...

Jasno se vidi da su stvari iz ove kolekcije napuštene, prazne, upotrijebljene. Netko je popušio crveni Marlboro i plavi Rothmans, potom je pojeo uvozne čokoladne bombone, požvakao žvakaću i ispio konjak Metaxu. Za nas je ostalo nekoliko boca, kutija, pakiranja i omota. Kolekcionari praznina i napuštenosti.

Evo i moga prvog kasetofona, Hitachi, mono, kupili smo ga od jednog Vijetnamca za starog djedovog magarca. Moj djed je do kraja mislio da je ta razmjena pomalo kao konj za kokoš. Konj magarac za kokoš kasetofon.

Udžbenici povijesti i književnosti – bilo nam je fora dodatno ukrašavati do bola poznate fotografije u njima. Brkovi i gusarski povež na goljoj i poput jajeta obloj glavi Glavnoga sekretara. A na herojskome licu Boteva, [14] oprostite nam Bože književnosti, crtali smo okrugle naočale, lenonke. Naočale su totalno preobražavale strašnoga Boteva u jednog pomalo zbunjenog i u bradu zaraslog hipika bugarskih revolucija, u pravilu neuspješnih.

Svijet je bio jednostavan i uređen, jednostavno uređen. Srijedom – riba, petkom – ruska televizija.

U istočnonjemačkim kaubojskim filmovima crvenokošci su bili pozitivci, proletarijat, kako se veli, to su bili crveni.

Televizijski program za ponedjeljak, 18. studenog 1973. ili 1983.

(ne vidi se dobro na komadu novina):

17.30 — Razgovor o odlukama Srpanjskog plenuma CK BKP.
18.00 — Vijesti, 18.10 — Za pionire: “Mali bubanj”, 18.30 — “Djeca cirkusa”, film, 19.00 “Lijepo i udobno” — emisija o ekonomiji, 19.20 — O Narodnoj armiji: “S pjesmom u stroju” — koncert, 19.40 — Reklame, 19.45 — Melodija mjeseca, 19.50 — Laku noć, djeco!, 20.00 — Dnevnik “Po svijetu i kod nas”, 20.20 Sportski ekran, 20.30 — Televizijsko kazalište “Godišnjica vjenčanja”, drama Jerzyja Krasnickoga, 21.40 — Laureati međunarodnih koncerata, 22.00 Vijesti.

Ne mogu objasniti zašto, ali taj me program uvijek utapa u tugu. Posljednje vijesti u deset navečer i kraj. Samo sssssssssssssssssssssssssssssssss i snijeg poslije himne.

Evo i zelene vojničke torbe za gas-masku, pune iscrpljujućeg straha od atomske i neutronske bombe, od sirena za zračni napad, dok su ih isprobavali. Sjećam se atomskoga skloništa ispod dvorane za tjelesni, gdje smo se jednom mjesečno skrivali “u slučaju uzbune”. Zadihanog disanja u tami, rasvjete na agregat koja nikada nije proradila, kaosa, mirisa znoja i straha, potom i pohvale na račun jednog dečka iz škole koji je u mraku zašlatao, tj. uhvatio za cice (na tadašnjem jeziku, pokoj mu duši) nastavnicu kemije – greškom, cilj je bio drugi.

Dok sam stavljao gas-masku za čitavih sedamnaest sekundi na treninzima predvojničke obuke, bojnič je vikao:

Dosta, dosta! Mrtav si... – I gurao mi štopericu u oči.

Nije lako živjeti trideset godina poslije svoje smrti.

Kraj naše obuke poklopio se s krajem onoga za što smo bili obučavani.

Pitanje spola

Je li bilo seksa u socijalizmu? A socijalizma u seksu? Na početku našeg erotskog bildungsromana stajalo je “Muškarac i žena intimno”, prijevod s njemačkog, tajni bestseller onog vremena, uvijek dobro skriven na najvišoj polici. Jednoga dana je knjiga nestala.

Je li netko dirao onu knjigu?

Koju knjigu?

Znaš ti koju.

Svi smo je krišom jedan od drugog čitali. Bila je to istovremeno praktični priručnik, intimni liječnik i erotska literatura.

Tako smo seks otkrili prvo kroz medicinski diskurs. Masturbacija (pisalo je tamo) je štetna za zdravlje, seks bez ljubavi također... Ali nas je ništa manje mučila vlastita ljubav bez seksa.

Iz Kataloga važnijih erotskih scena

“Sada, dok je trčala uza stube prema Sonnyju, njezinim tijelom prostruji snažna želja. Na odmorištu je Soni zgrabi za ruku i povuče niz hodnik u praznu spavaću sobu. Kada su se vrata zatvorila, noge su je gotovo izdale. Osjeti Sonnyjeve usne na svojim, bile su gorke, okusa izgorjela duhana, ali ona rastvori usne. Zavukao je ruku pod njezinu svečanu haljinu, začulo se šuškanje tkanine, zatim ona osjeti njegovu veliku toplu ruku među nogama kako joj trga satenske gaćice i miluje joj stidnicu. Zagrli ga oko vrata i objesi se o njega dok je on otkopčavao hlače. Tada on stavi obje ruke pod njezinu голу stražnjicu i podigne je. Malo je poskočila tako da su joj obje noge bile obavijene oko gornjega dijela njegovih bedara. Njegov jezik bio je u njenim ustima i ona ga je sisala... Divlje je nasrnuo, pa je glavom udarila o vrata. Osjeti kako se nešto goruće probija između njenih bedara.

Spusti desnu ruku s njegovog vrata i posegnu dole kako bi ga usmjerila (...) gotovo plačući u ekstazi punoj zahvalnosti...”[15]

Čarobna dvadeset šesta stranica Kuma Marija Puza bila je otkriće, krštenje čitave jedne generacije. Prepisao sam je rukom, kao i većina mojih školskih kolega, a neki hrabriji izrezali su je žiletom iz same knjige.

Seks se činio kao složena akrobatska točka s poskakivanjima, hvatanjima, podizanjima, guranjima, jednom rukom, jezikom, drugom... Nikada se neću naučiti. No, u svakom slučaju, sama spoznaja ove figuralne kompozicije pružala mi je samopouzdanje prosvijećenih. Znao sam barem u teoriji što treba napraviti da bih postigao tu “ekstazu punu zahvalnosti...”

Drugi roman bio je francuski. Za razliku od nijeme scene u Kumu ovdje je bilo jako puno riječi, uzdaha, trotočja... Odatle smo naučili da se za vrijeme seksa može i govoriti. Maupassantova Bel Ami. “Obožavam te mala moja Mad... Vi me golicate, prestanite... naglo drhtanje... naglim i ludim stezanjem, kratkom zadihanom borbom, silnim i nespretnim zagrljajem.”

Da dodam još tajne erotske priče, koje su se tajno umnožavale ciklostilom i pripisivale Balzacu, o snošaju (upravo to je bila riječ) žene i životinje (nešto kao Pasifaja s bikom), samo što je u ovom slučaju bilo riječ o psu ili medvjedu, više se ne sjećam.

...

U čitavoj toj oskudici nalazili smo izvore erotike na neočekivanim mjestima.

Klasično slikarstvo, na primjer. Neiscrpn rezervoar golih ženskih tijela, istina punašnjih i baroknijih negoli je to bilo po našem ukusu, ali i to je bilo nešto. Razgledavali smo jeftine reprodukcije... Goyina Gola Maja, Boticcellijeva Venera, Rubensove Tri gracije, Courbetova Kupačica... A Delacroixova Sloboda vodi narod iz udžbenika povijesti, čitavim revolucionarnim ustremom grudi koje joj iskaču iz dekoltea, pretvorila se u dio naše vlastite seksualne revolucije.

Reklame za donje rublje u starom broju Neckermanna.

Zlatne djevojke umjetničke gimnastike.

Sva natjecanja u umjetničkom klizanju.

Skulpture gole boginje Diane s lukom. Bile su razasute po čitavom gradu D., nekadašnjem Dianopolisu. Jednog sam popodneva na sekundu kroz prozor susjedne kuće spazio svoju prijateljicu iz škole, također Dianu, голу. Znao sam već za taj mit i uplaših se da će me prokletstvo stići i odmah pretvoriti u jelena, učini mi se da mi se na nogama stvaraju kopita, a da će iz glave svakog trenutka izbiti ogromni jelenski rogovi. Jedan pas iz susjednoga dvorišta razlajao se upravo u tom trenutku, što je bio siguran znak da je nanjušio jelena u meni...

Paket ženskih hulahupki s dugim nogama.

Poslije smo čuli trač da je sperma vrlo korisna za žensku kožu, a jedan od starijih dečki iz kvarta hvalio se da su ga često tražili kao isporučitelja. To je, govorio je, bugarska Nivea.

Čuvam jednu vreću ljubavnih pisama iz tog vremena. Da i njih dodam ovdje? Nevjerojatno je koliko se pisama pisalo u to vrijeme. Na trenutak pomislih što bi bilo kad bih ih poslao natrag njihovim autoricama. Ako pronađem njihove adrese i počnem ih slati jedno po jedno? Mislim da je V., ona s najdužim ljubavnim porukama sretno udana u Meksiku.

V. je pisala na obje strane lista, nikada joj nije bilo dovoljno mjesta, pa bi prelazila na omotnicu s unutarnje strane. Jednom sam od nje primio čitavih sedam pisama odjednom. Poslala je jedno, potom je htjela još nešto napisati, pa još nešto. Išla je svakih pola sata do pošte. Bio sam u vojsci kad sam ih primio. Vojnik koji je preuzimao poštu iz obližnjega sela, izdaleka se razmahao pismima. Svi su iz jedinice izašli i svi su u tom izobilju čekali svoje pismo. I počeo on čitati imena na omotnicama, zapravo, jedno jedino ime, sedam puta. Osjećao sam se toliko kriv, gledajući lica drugih nakon svakog pisma – tuga koja se brzo izmjenjivala u skriveni prezir. Zbog svjetske nepravde. Ne može biti da je poslano sedam pisama i sva da stignu na isto mjesto.

Sada vidim da su ti dijelovi početaka doslovce preuzeti iz toma Najljepših ljubavnih pisama slavnih muškaraca. Nevina prevara koju otkrivam tek danas. To objašnjava ovaj visoki stil “Ljubljeni moj, vjerujem da sudbina bdije nad nama...” Nakon čega se bez prijelaza izravno ulazi u svakodnevicu. “Većina predavanja su glupa, a neke profesore baš boli briga...” Sjećaš li se Petje s kojom sam te upoznala... Zamisli, uhvatila je Talijana...”

Ili ovo “Želim da smo opet sretni, kao 8. i 9. ožujka!!!” S tri uskličnika.

Što bih sve dao da se sjetim što se dogodilo 8. i 9. ožujka.

Zabilježeno u jednom vlaku: “U socijalizmu smo ljubovali, jer nismo imali što drugo raditi.”

Kuharica šutnji

Popisu nenapisanih (i nemogućih) priča osamdesetih dodat ću još jednu: Kratku priču o šutnji.

Moja majka je pravila od šutnji prekrasne pržene tikvice, janjeće pečenje, sirnicu...

Sve je moglo biti rečeno s nekoliko jela. Tek sad sam postao svjestan zašto su moja majka i baka tako divno kuhale. To nije bilo kuhanje, to je bila priča.

Labirinti njihovih sirnica i bučnica bili su tako ukusni i zapleteni poput Šeherezadinih priča. Evo i bugarskog epa koji nedostaje, epa o sirnici.

...

Naši prvi susjedi u ono su vrijeme održavali jednu milu i pomalo čudnu obiteljsku zajednicu. Subotom popodne uvijek bi se svađali. To se

pretvorilo u ritual, u dio subotnje-nedjeljnog spektakla. Sjećam se kako smo se ozbiljno zabrinuli kad je jednom taj subotnji skandal izostao. I majka je, nimalo se ne šaleći, natjerala oca da skoči do njih i vidi da se nije što dogodilo. Otac je odgovorio da ne može otići i pitati “zašto se ne svađate?”. Budući da ih nitko nikada nije ni pitao zašto se svađaju. Na kraju je, naravno, otišao. Mama bi uvijek na kraju izašla kao pobjednik. Nitko mu nije otvorio. Ispostavilo se da su bili izvan grada.

Zapravo se za vrijeme svih tih svađa uvijek događalo jedno te isto. Muškarac bi uzimao kofer, prekrasan tvrdi smeđi kofer, vikao da ovaj put odlazi zauvijek, stizao do ulaznih vrata, spuštao kofer na pod, sjedao na njega i pripaljivao cigaretu. Žena bi počela kuhati i sat vremena poslije opojno bi zamirisalo subotnje jelo – pile s krumpirima, đuveč na manastirski ili janjetina s mladim lukom, ovisno o sezoni, tako domaćinski i milo bi zamirisalo da je čovjek lagano dizao kofer i jednostavno prelazio kućni prag natrag, vraćajući se s praga još jednog svog subotnjeg bijega. Smiren i pregladnio.

Povratak u gradić T.

Metafizika čestica prašine

Zaspao sam na prozorskoj klupčici. Budi me sunce koje grije kroz mutno staklo, toplo popodnevno sunce. Još uvijek na ničijoj zemlji između sna i popodneva, prije nego što dođem sebi, osjećam ono lebdenje i lakoću, svu onu bestjelesnost dječjega tijela. Budeći se, starim u sekundi. Paralizirajuća bol u križima, noga mi je u grču. Svjetlost ranoga rujna, prvo opalo lišće vani, zabrinutost da je netko prošao ulicom i vidio me.

Polako silazim s prozora, protežući se, dok bih prije jednostavno skočio dolje. Soba, ogrijana jesenjim suncem, oživjela je. Jedna zraka prolazi točno kroz masivnu staklenu pepeljaru na stolu i svjetlost se rasipa na njezine sastavne boje. Čak i odavno mrtva, već mumificirana muha do nje izgleda profinjeno i sjaji poput zaboravljene naušnice. Brownovo gibanje

čestica prašine u zraku... Prvi svakodnevni dokaz atomizma i kvantne fizike, stvoreni smo od čestica prašine. A možda smo čitava soba, popodne i ja sâm sa svojom neskladnom trodimenzionalnošću projicirani. Slična je bila i zraka starog brundavog projektora u gradskom kinu.

Prisjetio sam se mraka, mirisa parketola, brundanja projektora. Sve u kinu bilo je napravljeno od tog mraka i jedne zrake. Tom zrakom stizao je konjanik bez glave, veliki Stjenjak, Grand Canyon, po njoj su dizali prašinu konji i Indijanci, gromoglasna plemena Siouxa, geometrijske rimske legije, razbacane ciganske čerge koje lete u nebo, tom su zrakom silazile Lollobrigida, Loren, Bardot, Alain Delon i njegov vječni suparnik Belmondo, uh, kako je ružan. Prisjetih se kako sam, kad bi film bio dosadan – malo borbe, više priče, – okrenuo leđa ekranu i zagledao se u zraku koja dolazi kroz prozorčić u dnu. Vrvi od kaotično rasplesanih čestica prašine. Ali to nisu obične čestice prašine koje smo brisali s namještaja u svakoj kući. Od te magične prašine bila su sačinjena lica i tijela najljepših muškaraca i žena, konji, mačevi, lukovi i strijele, poljupci, ljubav, sve, sve... Gledao sam te čestice i pokušavao odgonetnuti koja od njih će se pretvoriti u usta, oko, kopito konja ili u grudi Lollobrigide koje su se na trenutak pojavile u jednoj sceni...

Prolazim rukom kroz zraku u sobi, raspršujem čestice, brzo zatvaram prste, kao da ih pokušavam uhvatiti, tako sam to radio u djetinjstvu... Vitlao sam rukama, ulazio u bitku s njima... s današnje točke gledišta ta je bitka bila izgubljena, one pobjeđuju. Mala je utjeha da ću i ja uskoro biti među njima. Prah prahu...

Kuća

Ovdje sam inkognito. Ironija je u tome što ne ulažem baš puno truda. Najsigurnije skrovište, želiš li ostati neprimijećen, jest vratiti se u svoj rodni grad. Ipak, poštujem određenu konspiraciju, rijetko izlazim. Prethodno sam tu i tamo pustio glas da napuštam zemlju na duže i izmislio neku stipendiju za pisce u Latinskoj Americi. Dobio sam porciju sitnih pakosti na dvije-tri

književne internetske stranice da broj mojih putovanja značajno nadmašuje broj rečenica koje sam objavio posljednjih godina. Potpuno opravdane optužbe. Pokupio sam stvari i otišao. Htio sam reći – vratio se. Ne znam koji je točniji glagol u ovom slučaju.

Kuća u kojoj smo bili podstanari bila je godinama prazna. Stari vlasnici su otišli, a njihovi nasljednici raspršili se po svijetu. Uspio sam se povezati s čovjekom koji se brinuo o njoj. Platilo sam mu za tri mjeseca, iako se nisam mislio zadržavati dulje od dva-tri tjedna. Namjeravao sam se inkognito vratiti u Sofiju gdje su me čekale sve one kutije i rodni mrak podzemlja.

Čovjek se ipak nije suzdržao priupitati me kojim sam poslom tu i zašto unajmljujem upravo ovu kuću. Imao sam, naravno, pripremljenu legendu. Ako ništa drugo, s ovim zanatom mogao sam uvijek ponuditi priču koja zvuči uvjerljivo. Zaigrao sam na provjerenu inačicu sa znanstvenikom koji si je izabrao osamljeno mjesto za dovršavanje važnoga rada.

Ali zašto ste izabrali baš naš kraj, odavde svi bježe?

Upravo zato, tražim mir. Prolazio sam ovuda prije nekoliko godina, liječio sam slomljenu nogu u toplicama. Lijepo je ovo ovdje mjesto, lijepo, ponovio sam. Njegova sumnjičavost otopila se poput lanjskoga snijega. Pohvališ li nekoga kako je lijepo mjesto u kojem živi, kao da je to njegova zasluga, i već si njihov, prihvaćen si. Ipak sam naglasio da imam puno posla i ne bih htio da me se uznemirava. Čovjek me umirio da sam si izabrao pravo mjesto. S lijeve strane navodno je živjela jedna gluha bakica, a kuća s desna bila je godinama prazna i samo su se štakori i karakondžule naganjali po njoj. Priča se, nastavio je, da s vremena na vrijeme jedna bijela zraka svjetlosti prolazi sobama. Navodno duh slijepa Marijke koja je posljednja tamo živjela. Čovjek je ušutio, kao da se uplašio da ne odustanem, i dodao da on, naravno, ne vjeruje u takve gluposti.

Dobro se sjećam te susjedne kuće. Slijepa Marijka bila je tada još živa i tko zna zašto smo je se toliko bojali. Danju je ostajala skrivena u svojoj sobi, samo bi navečer izlazila u dvorište i hodala raširenih ruku između stabala. Neki su govorili da je noću bolje vidjela nego danju jer su se tama u njoj i tama izvana razumjele. Kao kod krtica. Naši ljudi nemaju milosti na jeziku.

Inače, sve drugo je isto. Ulica nosi svoje staro ime po sovjetskome komandantu, soba je ista, sa stolom, krevetom i starom peći na naftu. Čak ni uvele orhideje na tapetama nisu mijenjane.

Pod krovom kuće obitelj lastavica svila je gnijezdo. Imaju troje malih. Navečer namjerno ostavljam svjetlo upaljeno. Privlači muhe i leptire koje lastavice love. Ubrzo sam se pokolebao je li u redu to što činim. Pomažem jednoj vrsti da lakše ubije drugu. Da, lastavice imaju mlade kojima treba više hrane. Djeca su nepokolebljivi alibi. Ali vjerojatno i te muhe i leptiri koje pretvaram u žrtve isto tako imaju djecu. Zašto su malene lastavice vrednije od larvi muha? Zar ubojstvo muhe i ubojstvo slona nisu ubojstva istoga stupnja?

Vratio sam se u tu kuću u T. zbog nečeg konkretnog. Odvalio sam dasku na podu, desno od prozora. Tu je stajao krevet. Još kao dijete izdubio sam tu jedan tajni pretinac. Poslije smo se na brzinu odselili i nisam uspio uzeti tu kutiju. Rekao sam sâm sebi da ću se jednog dana vratiti po nju. Od te kutije krenule su sve kasnije kutije i škrinje, iz nje su se rodili, i na kraju krajeva bez nje kolekcija ne bi bila potpuna.

Kraj Indijanaca

Skidam kapu mrtvim Indijancima i nama koji smo bili iz njihova plemena. Moram ih dodati u onaj katalog nestalih stvari. Izumrlim pagerima, videokasetama i tamagotchijima. Kada smo gledali Winnetoua, svi smo se pretvarali u Winnetoua. Nakon Osceole, kvart je bio pun Osceola. Isto se ponavljalo s Tecumsehom, Tokei-Ihtom, Severinom, Chingachgookom – Velikom zmijom... Znam da sada ta imena ne govore ništa kasnije rođenima. Batman, Spiderman, Ninja kornjače uspjeli su se izboriti s Indijancima i čitavom njihovom mitologijom, nepošteno, ne ušavši ni u jednu izravnu bitku s njima. Oni su dovršili ono što su bljedoliki prije dva stoljeća započeli.

Priča koju želim ispričati dogodila se nakon projekcije jednog od tih filmova. Sjećam se da smo uvijek izlazili iz kina opijeni, kao iz bitke s

bijelcima. Barem još sat vremena nakon toga bili smo jednom nogom unutra, poluindijanci – polutrećaši. Osjećaj je bio gotovo fizički. I tako smo nakon jednog od tih filmova ušli u slastičarnicu pored kina po uobičajenu bozu i tulumbu. Trebalo nam je određeno vrijeme da dođemo k sebi od bitki, da siđemo s konja i uđemo u dosadni bugarski svijet. Stali smo u red u toj slastičarnici. I dođe tako red na prvoga iz naše ekipe, na našega da tako velim poglavicu i naruči on dostojanstveno svoju bozu i tulumbu.

Prodavačica je brbljala s nekim i nije ga čula. Poglavica je stajao ispred vitrine s kamenim izrazom na svome desetogodišnjem licu. Žena za pultom najzad ga je pogledala i pomalo podrugljivo dobacila: “Hajde, mali, reci što piješ, nema čekanja”, na što je on hladno ispalio: “Chingachgook ne voli ponavljati.” Svima je to zazvučalo posve neočekivano. Trebala je itekakva hrabrost za dobacivanje ovakve replike i duga pauza u kojoj se čuo samo ventilator, ističući veličanstvenost trenutka. No samo trenutak poslije prodavačica je zajedno s nekoliko uobičajenih popodnevnih posjetitelja kao na dogovoreni znak prasnula u smijeh. Bilo je to vrlo podlo (i prepodlo, rekli bismo tada), više negoli da su nas namlatili i izbacili. Chingachgook nije izdržao i izletio je van. I mi smo također “uzjahali svoje konje”.

Nitko se od nas poslije nije našalio s Chingachgookom, naprotiv, visoko smo cijenili njegovu hrabrost u jednom takvom svijetu koji ni pet para ne daje za tebe. Osobito kad si klinac u trećem razredu.

Epilog ove priče dosta je mračan. Obilazeći gradić T. sada, godinama poslije, nabasao sam na streljanu. Mogao sam se zakleti da je to bio isti onaj vagon iz moga djetinjstva, izbljedio i zahrđao. Čak su i puške bile iste, samo su kundaci bili oljušteniji. Nekada najčarobnije mjesto za nas. Samo su se tu mogla vidjeti sva, inače zaključana, blaga iz inozemstva (sada već znam da su dolazila iz Jugoslavije). Ta Ali Babina pećina s cigaretama – žvakaćim gumama, sličicama u boji Gojka Mitića, Claudije Cardinale, Brigitte Bardot, kalendarčićima s razgolićenim ženama, špilom karata, sličicom žene koja namiguje ovisno o kutu iz kojeg je gledaš, kemijskom olovkom s čamcem koji pluta u njoj, mirišljavom kineskom gumicom za olovke, pištoljem upaljačem, pištoljem s malim bubnjem i kapsulama, kožnim remenom s ogromnom metalnom kopčom, značkom Elvisa Presleyja, privjeskom za ključeve s Eiffelovim tornjem, starim kalendarom

s čitavom nogometnom ekipom Levskog, staklenim štapićem punim bombona u boji, prskalicama, kožnim kaubojskim šeširo, plastičnom futrolom za pištolj, pikulama u svim bojama i veličinama, bakelitnim balerinama, porculanskom Crvenkapicom s vukom... Čitavo to plastično-porculansko carstvo kiča, opet kažem, nama tada neprocjenjivo, sada je izgledalo staro i uništeno. U svakoj prodavaonici već su se mogla vidjeti kudikamo veća blaga (i veći kič). U prvim redovima stajali su oni smeđi, loše izliveni Indijanci s tomahavcima, lukovima, kopljima, konjima i sl. za kojima smo tada svi umirali. Približio sam se vagonu i tada iznenada u muškarcu iza pulta prepoznao nekada gordog Chingachgooka, poprilično ostarjelog i debelog, kako viče prema grupi djece koja se ravnodušno udaljavaju. Film je bio gotov.

Nisam mu se javio, povukao sam se u sjenu kestenja prekoputa i ostao tako promatrati. Nešto kasnije na pultu se pojavio dječak, otprilike petnaestogodišnjak, vjerojatno njegov sin, razmijenili su nekoliko riječi i Chingachgook je otišao. Pričekao sam još malo i otišao k dječaku. Platilo sam deset gađanja, izabrao jednu od dvije puške i počeo pucati u orahe. Već s prvim pucnjem postalo je jasno da puška puca nekoliko centimetara ulijevo. Stari trik svih streljana, čak mi je bilo i nekako milo.

“Puška puca u stranu”, rekoh.

“Pa, ne, ne bi trebalo”, pocrvenio je dečko. “Pokušajte s drugom.”

“Ne, ne, kod ove već znam odstupanje”, nasmijao sam se. Razbio sam nekoliko oraha, potom sam se usredotočio na vuka koji juri zeku, onda na princa koji se naklonio i poljubio princezu...

“Izaberite što ćete za nagradu”, reče dječak nakon što sam vratio pušku na mjesto.

Upitao sam koliko koštaju Indijanci, uzeo jednog strijelca koji je klečao na koljenu, potom drugog, konjanika, milovao ih po rubovima, promatrajući ih poput obožavatelja. Dječak je stajao i u nevjerici gledao. Vjerojatno sam bio prvi koji je pokazao zanimanje. Kad sam rekao da želim kupiti sve Indijance, kao da se uplašio. Nije znao što će reći njegov otac koji je jako držao do njih. “Nisu li na prodaju”, rekoh nešto tvrđe. “Da, da, na prodaju

su”, odvratio je dječak, bespomoćno se osvrćući za ocem. “A koliko koštaju?” Cijena je, naravno, bila smiješna. “Evo što ćemo učiniti”, reko, “platit ću sve, a uzeti samo pola. Neka ovi drugi ostanu tvome ocu. I reci mu da ih ne daje tako jeftino. Imaju oni dodatnu vrijednost prošlosti.” Nisam siguran je li shvatio moje riječi.

“Jeste li vi kolekcionar”, upitao je dečko, pružajući mi najlonsku vrećicu s Indijancima.

“Može se i tako reći.”

“Ostavite neko ime ili opet navratite, ocu će biti jako drago upoznati se s vama. Ovdje nikoga ne zanimaju Indijanci.”

“Pozdravi oca”, odgovorio sam na odlasku.

“Kako se zovete...” doviknuo je dječak za mnom.

Napravio sam još nekoliko koraka, nisam bio dužan odgovarati, mogao sam se pretvarati i da ga nisam čuo. Ali ipak sam se okrenuo.

“Brzonogi Jelen mi je indijansko ime”, mahnuo sam i nestao iza zavoja.

Sporedni hodnik

Ćorabaka. Najlakši način da sam sebi napraviš labirint – zavežu ti oči i krećeš. Odjednom svijet se preokreće, soba koju si dobro poznao postaje neka druga. Pravi labirint u kojemu se sudaraš, udaraš, krećeš se uz jauke. Sada razmišljam da je to bila Minotaurova najdraža igra.

Kad smo bili djeca, moje sestrične i ja obećali smo si, koliko god da ostarimo i promijenimo se, imamo djece i postanemo važni ili posve promašeni, da ćemo se okupljati svake godine na jedan dogovoreni dan i igrati ćorabake – slijepog miša. Dok zaista ne postanemo ćorabake, smijale su se. Slučajni dodiri, dok pokušavaš uhvatiti nekoga u tami, dugo raspoznavanje pipanjem bili su dio nevine erotike u toj igri. Posljednji put

smo igrali na završnim godinama studija. Sjećam se samo da sam naletio na ogromni kaktus u dnevnom boravku i da sam poslije dva dana vadio iglice.

Julietta ispred kina

Otkako sam ovdje, ovo mi je vjerojatno tek treći izlazak.

Hodam polako ulicama koje postaju sve mračnije, susrećem ljude čija mi lica ništa ne znače. Potamnijela, umorna, bezizražajna. Rani listopadski sumrak lagano pada, miriše na pečene paprike, svi su se kod kuće okupili za večerom, čuju se dijalozi uvijek iste serije. Prolazim pored gradskoga kina, koje je odavno zaboravilo miris filmske vrpce. Odjednom me iza leđa u jednom dahu probode neki ženski glas:

“Zdravo, zdravo... Što radiš? Ja odlazim... hajde, zbogom... neću se vratiti tako brzo...”

Brzalica popraćena čudnim bezvučnim smijehom. Bilo je toliko neočekivano da sam se zaista uplašio. Dok sam se nakanio nešto odvratiti, iako očito nije bilo potrebe, žena je već bila otišla. Julietta, luda Julietta! Prepoznao sam je s leđa, pomalo pogrbljena i uvijek užurbana. Otkako je pamtim, uvijek u onom istom staromodnom ružičastim kostimiću, s velikim platnenim gumbima i sparušnim šeširićem kao u engleske kraljice.

Julietta iz moga djetinjstva, zaručnica Alaina Delona, stalno se vrtjela oko gradskog kina, pa su je besplatno puštali, a ona je znala sve filmove napamet.

Jednom, kao dijete, dok sam još obilno posjedovao onu sposobnost, osjetio sam čitavu kakofoniju u njoj. Kao da je ona sama sačinjena od filmskih scena, pomalo mutnih, koje se nižu sumanutom brzinom. Uletavali su vlakovi bez kočnica, konji, ljubavni žmarci, nekoliko nemilosrdnih udaraca u trbuh, lica, replike, šaka u glavu, avioni u niskom letu, slučajne riječi, tuga i euforija... izmaknuo sam se iscrpljen i ošamućen.

Blažena “vezom” s Alainom Delonom, stalno je objašnjavala kako će je on pokupiti iz T.-a i odvesti direktno, par avion u Pariz. Bila je nepismena i neprestano je tražila nekoga da joj piše ljubavna pisma njezinom ljubljenom. Kako sam se često muvao oko kina i bio jedan od rijetkih koji je nije ismijavao, pretvorio sam se u najčešćeg pisara pisama, lokalnog Cyrana de Bergeraca. Svako je počinjalo sa “Srcu mome dragi Elaine...” obavezno se osvrćući kratkim komentarom na posljednji film u kojemu se njezin dragan pojavio i detaljno objašnjavajući kako je pročitala znakove koje joj je slao s ekrana. Ponekad si je dopuštala mala ljubomorna upozorenja, kao na primjer da pazi s mladom Anne Parillaud, kao i s kokoškom M. D. (u hodu sam mijenjao “kokošku” “kuketom”)... Pismo je uvijek završavalo uvjerenjem da je ona, Julietta, spremna, da nema puno prtljage i da ga čeka, s molbom da nažvrlja dva-tri reda kada će doći i pokupiti je. Naći će je svakog popodneva ispred kina. Stavljao sam pismo u omotnicu, pisao “Alain Delon, Pariz”, a ona ga je vlastoručno ubacivala u poštanski sandučić. Na mjestu pošiljatelja obavezno je stajalo “Julietta, ispred kina, grad T.”. Kao što je vidljivo, ove adrese samo su isticale slavu dvoje korespondenata. Poznatih u svijetu i svome gradu.

Ali jednog dana dogodilo se čudo i Julietta je dobila pismo od Alaina Delona. Netko ga je ostavio na blagajni kina Vapcarov. To što je na pečatu omotnice stajalo ime susjednoga grada i pismo bilo napisano na bugarskom, beznačajan je detalj. Imao sam čast biti prvi njegov čitatelj, Julietta više nikome drugom nije vjerovala.

“Draga Julietta”, pisali su mjesni šaljivčine, s karakterističnom žestinom lokalnoga humora, “dobivam redovito tvoja pisma i natjerao sam se naučiti bugarski, kako bih ti mogao pisati. Ne uspijevam ti uvijek odgovoriti, jer sam zatrpan poslom i ženama, ali na žene uopće ne obraćam pozornost jer sam se zauvijek obećao tebi, voljena moja, zaručnice moja. Nemoj me prestati čekati, skupi svoj miraz i kupaći, pokupit ću te u T.-u i direktno voditi na Kanarske otoke. Tvoj ljubljeni, Delon.”

Držali su je glupačicom poput kanarinca, ali ona je prštala od radosti, srce mi nije dopuštalo uvjeravati je da je pismo falsifikat. Zgrabila mi je omotnicu iz ruku, zabila nos u nju kao da je mogla uloviti malo Delonova

parfema, potom me zagrlila, skrila pismo u njedra i poludjevši od sreće krenula obilaziti grad, raznoseći sretnu vijest i opraštati se.

Ništa više nije moglo razbiti njezinu uvjerenost da će Delon navratiti, pa je sva popodneva provodila ispred kina s mirazom i kupaćim u jednoj malo ofucanoj torbi. Godine su prošle, kino su devedesetih zatvorili, sam Delon nemilosrdno je ostario, a Julietta nije propustila niti jedno popodne viseći tamo na ugovorenom mjestu. Kopam po svojim arhivima i starim novinama iz onih dana, nikakvu fotografiju ne mogu naći, nikakav trag nje, jedine aristokratkinje u gradu. Njezin brat, Gošo Centar, oduzeo joj je titulu lokalne lude, kakve li nepravde i u ludosti! Njega su, blagog i bezopasnog, našli udavljena, zapletena u trstikama Tundže. Na njegovoj sačuvanoj fotografiji, koju ovdje prilažem, možemo rekonstruirati i mali dio ozarena lica njegove sestre Juliette.

Da dodam i Juliettinu priču u kapsulu ove knjige. Jednoga dana Delon, star i zaboravljen, saznat će da ga u gradu T., ispred nekadašnjega gradskog kina, svakog popodneva tijekom četrdeset godina (ovdje se Penelopa crveni od srama) čeka jedna žena sa svom svojom prtljagom u malenoj torbi.

Službena priča osamdesetih

Godine 1981. Bugarska puni tisuću tristo godina. Dvije godine zaredom gledamo krda galopirajućih Prabugara i horde Slavena, skrivenih u močvarama dok dišu kroz šuplje stabljike trstike poput dihalica. Svatko ima prijatelja ili rođaka angažiranog na snimanju masovnih scena u povijesnim epopejama. Pričaju se legende o Prabugarima s digitalnim satovima, koji se neoprezno pojavljuju u nekoliko kadrova. U to vrijeme digitalni satovi su hit, na radost Vijetnamaca od kojih ih kupujemo na crno, stoga ih ne možeš tek tako skinuti i negdje zametnuti. U izvjesnome je smislu tisuću tristota godišnjica prošla poput kinopremijere. Stvarni događaji, oni za koje se nismo pripremali, bili su te 1981. godine nešto posve drugo.

Ali Ađca pucao je na Papu. Bugarska je umiješana i mi ćemo sjediti pred televizorima. Ništa ne ujedinjuje jednu malu naciju, koliko osjećaj da su svi protiv nje.

U drugi važan događaj Bugarska nije izravno umiješana. U prosincu prvi put se izvještava o AIDS-u. Time su 1981. službeno završile šezdesete. I sve seksualne revolucije zaustavljene su iz zdravstvenih razloga. Budući da kod nas nisu ni počele, njihov kraj nismo doživjeli tako tragično.

Već sljedeće godine umro je Brežnjev. Je li to imalo veze s epidemijom AIDS-a? Ne vjerujem. Bio je običan dan u studenom, sjetan i mračan, padala je kiša. Javili su nam tu vijest u školi, učitelji su izgledali više uplašeni negoli tužni. Da, strah je bio jači od tuge. Tko će nas sada čuvati? Tog dana nismo imali nastavu. Sljedećeg dana iznijeli su televizor iz zbornice na hodnik i poredali nas ispred jer smo morali gledati pogreb. Sa svim svojim mračnim detaljima, masivnim kovčegom zatrpanim cvijećem, polaganim marševima koji su odjekivali po čitavoj školi. Pojačali su zvuk do kraja. Oni iz prvih razreda, smješteni tik do televizora, gledali su u nedoumici i zasigurno prvi put vidjeli mrtvoga čovjeka. Tako smo se direktno suočili sa smrću, u jednom hladnom školskom hodniku, šmrcajući pomalo na silu za čovjekom koji nam nije bio nitko i ništa. Bilo mi je već dvanaest i prethodnoga sam dana prvi put poljubio djevojku, makar i u mraku, igrajući se zaloga na rođendan. Prvi poljubac, prva smrt.

Početak kraja bio je postavljen. Generalni tajnici umirali su svakih godinu-dvije kao od epidemije. Ritual je bio uigran. Jedan dan nije bilo nastave. Sljedećeg dana gledali smo pogreb u školskome hodniku, dok su predsjednici pionira plakali. A mi iz zadnjih redova gađali smo jedni druge rižom kroz cijevi kemijskih olovaka. Nakon toliko repriza, smrt nas nije više toliko impresionirala.

Zapravo, čitav moj pubertet ukratko može biti opisan kroz kompliciranu političku atmosferu osamdesetih.

Prvi poljubac s djevojkom.

Umire Brežnjev.

Drugi poljubac (s drugom djevojkom).

Umire Andropov.

Treći poljubac...

Umire Černjenko.

Je li ih to ja ubijam?

Prvi nespretni seks u parku.

Černobil.

Slijedi dugo razdoblje poluraspada.

Žuta podmornica

Pri višekratnom i pažljivom slušanju “Yellow Submarine”, snimljene 1969., može se otkriti kodirani signal za revoluciju, tajnu poruku Beatlesa bugarskoj mladeži. U sredini pjesme (točno minutu i trideset i pet sekundi od početka) u pozadinskom zvuku jasno se čuje rečenica “pusni mi verigata” (ili “pusti moj lanac”) s naglaskom na “u”, izgovorena vrlo brzo na čistom bugarskom. Evo ovako: “pusnimiverigata”. Nažalost, dešifrirali smo to vrlo kasno, sredinom osamdesetih, kada su stvari bile već izgubljene.

All we live in a tam-ta-dam-ta-daam... tam-ta-dam-ta-daam...

tam-ta-dam-ta-daam...

All we live in a tam-ta-dam-ta-daam... tam-ta-dam-ta-daam...

tam-ta-dam-ta-daam...

A pored Žute kuće nije prolazila nikakva Žuta podmornica.

Četiri sekunde iz devedesetih

Vidio sam se u jednoj trominutnoj snimci od 3. studenog 1989., čini mi se jedinoj sačuvanoj, usprkos mnogim kamerama tada. U te četiri sekunde imao sam dvadeset godina. Četiri duge sekunde u kojima sam imao vremena prisjetiti se svega. Bože, kako sam bio smiješan i mršav, istaknuta adamova jabučica, kosa koja mi pada u oči, jeftina studentska jakna. A evo i Gaustina, jedini kadrovi s njim – taj se nikada nije slikao. Neprestano se osvrćem, radoznalost i strah. Bio je to prvi protestni miting u Bugarskoj zadnjih četrdeset godina. S današnje točke gledišta zahtjevi s mitinga posve su bezopasni: zatvaranje neke hidroelektrane koja zagađuje Rilu. Ali, Zid još nije pao, kao ni ovdašnji režim. Primijetio sam ljude u civilu s kamerama koji posve sigurno nisu s televizije. Ljudi iz službi koriste različite tehnike snimanja, fiksiraju pojedinačna lica kako bi ih identificirali. Zahvaljujući tome mogu se izbliza vidjeti čitave četiri sekunde. Snimatelj je malo pretjerao. Tu i tamo mogu se spaziti poznata lica, nekoliko ljudi sa sveučilišta, jedan pjesnik. Lica su napeta, tijela ukočena, nespretna, odjeća nam je gotovo jednaka, loši krojevi, konfekcija. Da, za razliku od šezdesetih koje su zaista bile seksi, šarene, znali su kako se obući, osamdesete, kao i cijeli komunizam, završavale su grozno.

Evo sada se na snimci vidi najezda milicionera u civilu, koji se prodrli u miting, kako bi izazvali kaos. Primjećujemo ih prijatelj i ja, nešto smo prokomentirali, potom okrećem glavu udesno, direktno u kameru koja me snima. To je u trećoj sekundi. Pokušavam zumirati kadar, ali snimka je loša. U četvrtoj sekundi već me nema.

Da ne zaboravim...

U jednoj knjižari na Vitoškoj ukrao sam knjigu Što kuhati u vrijeme krize, kako bih je poklonio djevojci s kojom sam tada živio. U podstanarskoj sobi nismo imali ništa za jesti osim dvije konzerve graha, pomoć iz zaliha švicarske vojske s već isteklim rokom trajanja. Sjeli bismo tako navečer s ukradenom kuharicom.

“Što ćemo smisliti za desert?”

“Pa, što veliš za pitu s kruškama?”

Otvaramo 146. stranicu s receptom za kolač, počinjemo polako čitati i osjećati okus svake riječi. Dodali smo pola čaše meda u maslac rastopljen na tavi. Odvajali pažljivo žumanjak od bjelanjka. Miješamo potom žumanjke s pola kilograma šećera, uljem, svježim mlijekom, brašnom i praškom za pecivo. Mehaničkim ručnim mikserom jako čvrsto tučemo sastojke i izlijevamo ih u prethodno namašćen protvan. Stavljamo protvan u pećnicu i pečemo, dok lagano ne posmeđi. Ništa od nabrojenog nismo imali osim protvana, pećnice i žičanog ručnog miksera. Ali smo se tako uživali da su nam se poslije mogli vidjeti tragovi brašna po rukama.

Teta Fani, sedamdeset joj je godina, iz naselja Mladost 1, izmolila je na poliklinici da joj naprave rendgensku snimku želuca zbog besplatne kaše koju prije toga daju.

Hladnoća i redukcija struje devedesetih. Mračni foaje kina Globus, slijepa dišuća leđa nepoznatih...

Susreti po mračnoj Sofiji dok obilazim okolo kao nezavisni noćni reporter jednih novina. Mečkar bez mečke koji luta gradom. Mafioze koji su zaustavili džip i pitali koliko košta medvjed, a on se usprotivio da nije na prodaju, odalamili su ga po vratu, oteli lanac i vezali ga straga za džip. Trebao im je da treniraju svoje pit bulove. Bacili mu pedeset leva, a medvjed je trčao za džipom i rikao. Takve sitnice čak ni ne ulaze u kronike devedesetih.

Priča Slijepog Stojneta koji si traži ženu u autobusu za Studentski grad s jednim beskrajnim recitalom.

Ja sam Tone, momak za milione,
treba mi žena za vječna vremena...

Slijedi epska priča s nesrećama o tome tko je i odakle dolazi, kako se bori sa životom u velikom gradu, priča o budućoj mladoj obitelji koju će stvoriti, planovi o djeci i mirnoj starosti... Nakraju, u istome ritmu i rimama, Slijepi Stojne daje točnu adresu i telefon.

Priča kolegice s fakulteta koja je svaki dan provodila po nekoliko sati u najbučnijem kafiću do sveučilišta u očajničkoj namjeri da se uda prije nego

što se vrati u svoj rodni B. Tamo ju je čekao otac koji je s vrata vikao: “Dobro, jesi li se ti već jednom udala? Zašto smo trošili pare pet godina, da se vratiš kao stara cura? Nema ovdje čovjeka za tebe.”

Sjedila je, polagano ispijajući najdužu kavu i čekala. Njezina tajna namjera da se uda bila je već potpuno javna. Svi su muškarci zaobilazili njezin stol. Jednom se u panici javila i rekla da je situacija krajnje ozbiljna, otac joj je navodno bio vrlo loše i htjela mu je predstaviti bilo kakvog muškarca prije nego što ih napusti. Za svaki slučaj, ponovila je. Pristao sam te smo otišli u taj gradić. Prostrli su jedan ogroman stol pod lozom, oko kojeg su mračno šutjele najbliže tetke, stričevi i nekoliko susjeda. Iznijeli su na rukama oca koji je podsjećao na vrlo bolesnog lokalnog Don Corleonea. Približio sam se, promatrao me je čitavu minutu, zaustio nešto reći, zakašljao se, te ga unesoše unutra.

Godinama poslije slučajno sam se zatekao na autobusnoj stanici istog tog grada. Jedna starica zagledala se u mene i počela vikati: “Ama, evo onog momka. Onog, onog koji je prevario našu djevojčicu i nije ju uzeo, pa što se ne uzeste, majka mu stara...”

Knjige po starim cijenama iz knjižara pred zatvaranjem koje smo prodavali u dvorištu fakulteta. Zoo ili Pisma ne o ljubavi od Šklovskog, Rođen sam da živim u samoći od Kafke, sve džepna izdanja i Joyceov Portret umjetnika u mladosti s tvrdim koricama, čitavih 4 leva i 18 stotinki, nitko je nije kupio. Jednom davno, i to u dobro staro vrijeme, išla je niz cestu kravica-mukavica...[16]

To su samo sitnice koje će ispasti, sve drugo nalazi se u tadašnjim novinama. I usprkos svemu, devedesete su bile najživlje, najljepše desetljeće u kojemu se sve moglo dogoditi. Tada smo posljednji put bili mladi. Tada se pojavio Gaustin, nesvršeni student filozofije sa svojim genijalnim projektima (i promašajima) koji ispunjavaju jednu posebnu bilježnicu.

Zašto mi je Gaustin i dalje važan? Rijetko sam imao prijatelje. Empatija zbližava ljude, ali ne i u mojem slučaju gdje se breme tuđih tuga sručilo na mene poput bolesti. Nikakve žene, nikakve veze, nikakva prijateljstva. Ali Gaustin kao da je bio napravljen od drugačije materije i vremena. Ne

poznajem drugog takvog čovjeka – istovremeno prozračnog i neproničnog. Prolazio sam kroz njega kao kroz zrak ili sam udarao o stakleni zid. Ali usprkos tome ili upravo zbog toga – on je bio jedini kojeg sam mogao nazvati prijateljem.

Gaustinovi projekti

Svi načini za poštenu zaradu lagano su isparavali. Jednog dana motali smo se oko kina da vidimo koje su nove filmove pustili. Karte su bile nedostižno skupe, buljili smo u plakat i nekoliko fotografija u izlogu. Tada se Gaustin dosjetio genijalne ideje: prepričavat ćemo filmove. Detaljna priča u okviru trideset minuta po minimalnoj cijeni. Projekt Kino za siromašne. Potpuni damping kinoindustrije. Sav se zanio. Možeš li uopće zamisliti kakav je to korak, kakav povijesni prevrat od vizualnog natrag na priču? Stojiš ispred kina pored onih što više sprijeda i počinješ neobavezan razgovor kako je film velik, ali ova stoka iz kina jebeno je nabila cijene, no ti si ga gledao i nudiš im za neku siću od 700 leva detaljno prepričavanje. Karta košta deset puta više. Okuplja se grupa od petnaestak ljudi i spremni smo.

“Čekaj, čekaj, prekidadam ga, a kad ćemo mi gledati film?”

“Gledat ćemo ga poslije, kad uzmemo pare”, odgovara Gaustin.

“A što ćemo prepričavati?”

“Smislit ćemo nešto”, njegov je nevini odgovor. “Kao da je to nešto, pa nisi li pisac. Imaš naslov, nekoliko rečenica iz najave i tri četiri fotografije iz izloga. Što će ti više?”

Ne postoji takav čovjek. Nije se čak niti šalio. Nije imao apsolutno nikakav smisao za humor. Poput svih drugih opsjednutih ljudi. Poput onih koji su skrenuli s puta, prema mojoj baki. Poput revolucionara i žena – prema Nietzscheu.

Kino za siromašne. Kao onaj tamagotchiza siromašne iz staroga vica. Tamagotchiji, ako ih se netko još sjeća, bili su oni predmeti

nalik pageru (trebam li objašnjavati što je pager?), gadgeti s elektroničkom životinjom o kojoj se brineš, hraniš je u određeno doba, daješ joj vodu, igraš se s njome kad počne gundati. A kad ti dosadi, ignoriraš ga danima dok ne umre od gladi. Kamo odoše svi ti tamagotchiji? K starim pagerima? Čovjek nije svjestan koliko smrti je sposoban proizvesti.

Znam da ulazim u digresiju, ali odajmo počast minutom šutnje dušama:

nekadašnjih pagera,

tamagotchija,

videokaseta i videa,

kasetofona,

koji su sahranili magnetofone,

koji su sahranili gramofone,

audiokaseta,

telegrama s čitavim njihovim ritualom,

pisaćih mašina (dopustit ću si jedno osobno zbogom mojoj Marici, punoj pepela cigareta i kave iz devedesetih). Kucanje na mašini bio je fizički napor, drugi oblik pokreta, sjećate se?

Gotovo, minuta je prošla. O čemu smo razgovarali? O kinu za siromašne, da, ali prvo da dovršim vic. Budući da je i tamagotchi koštao dosta novaca, pojavio se tamagotchi za siromašne. I znate li što je to bilo? Žohar u kutiji šibica. To je to. Možda više nije ni smiješno, ali stalo mi je do prikupljanja i tih sitnica, svih tih stvari koje su već otišle, kojih nema, koje su mrtve. Što je suprotno onom napisanom "da ih sačuvaš u životu i da se plode i množe ponovno."... Posve sam se zbunio. Ne znam hoće li stvari koje sada kaotično i pomalo u panici vadim iz svojega potopa moći uopće živjeti, kamoli da se plode. Znam da je prošlost neplodna poput jalove kobile. Ali zbog toga mi postaje još milija.

Nije urodila plodom ona ideja o kinu za siromašne. Samo ću reći da smo jedva živu glavu spasili kad sam prvoj grupi pokušao prepričati film koji

nisam gledao.

Sličan kraj imao je projekt Personalizirana pjesma.

Nema sramotnog posla, rekao je jednog jutra Gaustin. Staneš poput uličnih umjetnika koji slikaju za novac, držiš papir i olovku i pozivaš: Želite li da napišem pjesmu za vas? Svaka lijepa djevojka ima pravo na pjesmu. (Mislim da je to bio citat). Potrajat će samo deset minuta.

I eto me na klupi, u parkiću ispred Kristala, s nekoliko papira, olovkom i diskretnom pločom sprijeda koja ukazuje na uslugu personalizirana pjesma. Krajem drugog praznog sata prišla mi je žena, otprilike pedesetogodišnjakinja. Nismo to tako zamišljali. Tko zna zašto sam si zamišljao samo dvadesetogodišnje klijentice. Bila je punašna i ličila na negativca iz sovjetskih crtića. Željela je svoju personaliziranu pjesmu. Prošlo je predviđenih deset minuta. Ništa. Glava mi je bila prazna i šuplja, poput podruma u kojemu možeš čuti samo odbrojavanje i kapanje minuta, jedne za drugom. Bilo mi je sve više žao i sebe i nje. Počela se znojiti, izvadila je maramicu, mogu li se micati, da, naravno, pa ne slikam vas. Kamo da gledam, nije bitno, lagano ustranu, ne morate nužno u mene, malo me to zbunjuje. Bila je romantična ili se iznenada obogatila. A sa svakom minutom što odjekuje u prazno, moj neuspjeh sve je više bliještao. Na kraju sam odlučio frontalno napasti. Digao sam glavu, pogledao joj direktno u oči i ispalio:

“Zapravo danas imate takvu auru da mi je jako teško koncentrirati se. Možete li navratiti drugi put?”

Baš u to vrijeme sve su se novine raspisale o aurama i izvanzemaljcima. I to je upalilo, žena je, umjesto da mi opali šamar, zasjala. Rekla je da sam istinski pjesnik i da je ona to odmah shvatila. Samo rođeni pjesnik može uhvatiti auru (kao da su aure šarani). Rekla je da živi u blizini i pozvala me doma na čašu vina. Prihvatio sam više zbog osjećaja krivnje. Ispostavilo se da živi sama. Izvadila je bocu i sjela na kauč, dosta blizu mene, usprkos izobilju praznih mjesta, pritisnuvši me svojim tijelom. Ma, dajte, molim

vas, ja sam pjesnik, ispalio sam i odmah ustao. Kao da sam joj htio napomenuti da prije svega radim s aurama i da tijela nisu moja specijalnost.

Pljuuuuuuuuus – njezin šamar odaslao je i ovaj projekt na hrpu Gaustinovih velikih i neshvaćenih ideja.

Za projekt Pret-a-porter prezervativapobrinuo se on sam.

Trebalo je jednostavno otići k ljudima s novcem i objasniti kakav im se zlatni rudnik nudi. Vratio se sružen. Sjeli smo, natočili po jednu zelenu kravu (liker od mente s mlijekom), a on je detaljno ispričao kako je još na ulasku u onu bezobrazno skupu agenciju shvatio da neće prepoznati vrijednost njegove ideje.

Revija prezervativa. Revolucija, palio se Gaustin.

Revolucija, ponovio sam.

Zapamti to, to je dobro – primijetio je to kao usput i nastavio. Nitko nije pravio takav pret-a-porter, razumiješ li? Svašta se događalo u ovom biznisu, ali nikada se nije stizalo do takvog modnog dodatka, palio se Gaustin. Potpuni minimalizam. Proizvođači prezervativa ulažu ogromne pare, a što kažu oni? Kakav bi to bio defile manekena s postavljenim prezervativima? Prvo, država bi ih opalila zakonom o pornografiji, drugo, ni jedna televizija ne bi prenosila takav pret-a-porter. A ako bi i emitirala, zalijepili bi jedan crni pravokutnik upravo tamo, na ono mjesto, gdje je centar zbivanja.

I na kraju, ha-ha-ha, umire od smijeha onaj, tko će iza kulisa osiguravati stalnu erekciju, ha? Tko? Imaš li ti pojma, govorili su mu, koji je to posao? Kao kad se mijenjaju gume u boksu Formule 1. Ha-ha-ha... Bit će to pravo pumpanje.

Gaustin je pričekao da ispucaju sve svoje pošalice i hladno im rekao: “Hajde sada polako izvadite piše iz svojih usta. Revija, zapravo, neće biti s manekenima.”

“Kako to”, zazujali su oni iz agencije.

“Kako bismo izbjegli sve te probleme”, rekao je Gaustin, “iskoristit ćemo afričke ritualne figure. Sve one imaju velike faluse...”

“Što imaju, što imaju?” nisu shvatili.

“Velikim erektirane faluse”, mirno je ponovio Gaustin.

“Kurce”, objasnio je šef.

“Tako ćemo povezati art s biznisom, jer samo tako erektirani falus nije pornografija”, zaključio je prezentaciju Gaustin.

Natjerali su ga da pričeka vani, dok ne donesu odluku. Pozvali ga nakon sat vremena i odbili. Zbog arta. Tko će ti gledati nadignute afričke skulpture? Nisu oni imali ništa protiv arta (sigurno ni protiv pornjave), ali to dvoje u ovom slučaju bilo bi nerentabilno.

I ta je ideja ušla u skladište promašaja. Dobro, ubaci je u bilježnicu, govorio je Gaustin. Očito idemo ispred svoga vremena. Jednog dana borit će se oko ovoga. Tako je on skupljao svoja blaga u budućnosti. Ja sam bio samo blagajnik. Pisanje je, između ostaloga, i čuvanje promašaja. Ovo bi ga zaista rasrdilo. Nije promašaj ono što se nije dogodilo, čujem ga da govori.

Vjerujem da je negdje drugdje, u drugom vremenu i mjestu, on genijalan i ostvaren izumitelj ili veliki prevarant.

Ovdje, u smeđoj bilježnici s promašajima, počivaju i drugi neostvareni Gaustinovi projekti:

Trezor za osobne priče. Slušanje, pohranjivanje i čuvanje uz potpunu diskreciju na određeno vrijeme. Ako klijent želi, nakon njegove smrti, priča se može prenijeti na njegove potomke.

Projekcija na nebu. (Jedan od njegovih najmonumentalnijih projekata). Supermoćni aparat projicira na čitavom ekranu neba. U početku nije imao baš jasnu predodžbu što bi točno projicirao, ali podrhtavao je od ideje o tom nebeskom ljetnom kinu. Ne može stajati prazna i nekorištena tako ogromna površina. Čitava polutka neka izviije svoje vratove i gleda u jedan te isti trenutak.

Mjesec dana poslije projekt se više konkretizirao. Da se projicira na same oblake, najbolje bi bilo za niske, guste naoblake.

I što ćeš projicirati?

Oblake na primjer, za početak.

Oblake?

Oblake na oblacima. Da vidimo kako će priroda reagirati na udvajanje, na tautologiju. A najljepše će biti, ako projiciramo kišu. Daj, samo zamisli – kinematografska kiša iz pravih oblaka. U prvome trenutku publika će se razbježati uplašena. Kao u Ulasku vlaka u stanicu La Ciotat 1898. godine. Na početku i kraju filma stoji jedan prirodni strah.

I još... Vrt s romanima. Sadnja klasičnih romana u plodnu zemlju, zalijevanje i gnojidba u iščekivanju koji će od njih uroditi plodom. Projekt za uspostavljanje ravnoteže – napravljeno od drveta mora se ponovno u zemlju vratiti.

Tu je i projekt minutna arhitektura. Male žičane skulpture, koje ponavljaju nekoliko sekundi ili minutu leta obične domaće muhe, žica bi trebala precizno prikazati sve krivulje leta.

I fotoizložba neba iznad različitih gradova, fotografiranih u tri popodne. I što još sve ne...

Gaustin. Jedini projekt koji mu je pošao za rukom bio je njegov nestanak. Jedne večeri došao je oprostiti se, upitao sam ga kamo odlazi, uvjeren da je opet nešto smislio. U 1937.-u, jednostavno je rekao. Shvatio sam to kao šalu. Napiši koji red, rekoh. U to vrijeme devedesete su bjesnjele, nije postojalo zanimljivije vrijeme, a on je nestajao. Nisam imao pojma (niti ga danas imam) što je smislio. Ali kad sam primio prvo pismo i još dvije-tri razglednice poslije, ispisane starinskim rukopisom iz tridesetih – da, mislim da svako desetljeće ima svoj rukopis – shvatio sam da je ovog puta, za razliku od svih drugih, uspio.

(Više o tome sam ispričao u Drugim pričama.)

Vidio sam ga godinama poslije, jednog zimskog popodneva, u kafiću londonske zračne luke s časopisom u ruci, izdaleka mi se učinio zabrinut. Moj avion polijetao je za nekoliko minuta, vratio sam se samo da ga pozdravim i umalo mu se bacio na stol. Pogledao me hladno, primijetio sam

bijelu dolčevitu, kakve se već odavno nisu nosile. Poznajemo li se, gospodine? Stajao sam kao ošinut nekoliko sekundi, čuo sam svoje ime uz posljednji poziv za let i odjurio natrag. Prije toga sam primijetio da je časopis koji je čitao bio Time iz 1968., otvoren na stranici o ratu u Vijetnamu. Bio je to siječanj 2007.

Kasni SMS u tri iza ponoći, godinama nakon toga.

Cuo sam da macji urin svijetli nocu. Pomislih da bi te to moglo zanimati.

Nije bilo imena, ali mogao je biti samo od jednog čovjeka. Barem je u nekoj bližoj godini (osim ako već nije mačka).

Ovih dana londonski Times spominje jedan novi izum koji služi bogatim, ali zauzetim biznismenima, s razvijenim ukusom za štednju (ili za dvostruki život) – turističku kompaniju za virtualni turizam. Tvrtka također osigurava suvenire s neostvarenih putovanja. Dobivaš sve materijalne dokaze o putovanju, uključujući i pečat u putovnici, fotografije, kartu za Louvre na primjer, ili školjke s Azurne obale. (Možda i sendviče s otočja Sandwich). Pričaju ti kako je prošlo tvoje vlastito putovanje, opskrbljuju te kompletom uspomena. Možeš i sam povjerovati da si putovao. Na trenutak sam pomislio da mi Gaustin daje znak, da je počeo ostvarivati svoje projekte.

IV.

Time Bomb

(Otvoriti nakon kraja svijeta)

Starenje jednog empatičara

Nekada sam mogao biti u svemu, mogao sam biti sve. Sada, u bezdarju svojih zrelih godina, sada bih htio prikupiti sve pored sebe, kao malu kompenzaciju za ono što sam izgubio.

Starenje jednog empatičara čudan je i bolan proces. Hodnici prema drugima i njihovim pričama, nekada otvoreni, sada se ukazuju zazidanima. Prisilno zadržavanje u domu vlastita tijela.

Prije bih na trenutak osjetio potrebu zatvoriti se u tami, kako mi ništa ne bi budilo empatiju i sjediti tako u ljekovitoj tami ničega. Zadržavati svoje vlastito raspršivanje, zaustavljati plime tuđih tuga i priča.

Sve što sada želim jest prisjetiti se nekoliko dana s onim fizičkim intenzitetom djetinjstva, kada sam proživljavao svaku tuđu priču kao svoju. Kako bijaše ona dijagnoza – radikalni empatično-somatski sindrom... Više se ne preseljavam, imam samo uspomene na preseljavanja, i to kakve uspomene! Lete poput meteora u mraku. Ponekad sam (opet) Minotaur, ponekad pas Lajka, napuštam jednu ženu u vrijeme rata, vidim svoga devetomjesečnog oca i sretan sam, ostavljaju me kad sam imao tri u jednom mlinu na početku stoljeća, ubijaju me poput bika na koridi u T. jedno stoljeće poslije...

Kad sam osjetio da moja sposobnost počinje nestajati, da se deempatiziram, kako bi se moj liječnik našalio, pribjegavao sam tom slabašnom nadomjesku – kolekcionarstvu. Osjetio sam snažan poriv gomilati, organizirati po kutijama i bilježnicama, popisima i nabrajanjima. Spašavati stvari riječima. Upraznjeno mjesto jedne opsesije uvijek se zamjenjuje nekom drugom. Prije sam mogao obitavati u svim tijelima svijeta, sada sam sretan ako uspijem prijeći iz sobe u sobu u domu svoga vlastitog tijela. Najduže, jesam li to već rekao, boravim u dječjoj.

Tko sam ja. Čovjek od četrdeset četiri godine, u podrumu s debelim betonskim zidovima, nekadašnjem skloništu. Kažem da mi je četrdeset i četiri, ali dodajte tome godine moga djeda rođenog 1913., dodajte i godine moga oca, rođenoga krajem Drugog svjetskog rata, dob Juliette ispred kina, neuhvatljivoga Gaustina, dodajte godine još nekih ljudi u kojima sam

obitavao neko kraće ili duže vrijeme, dviju mačaka, jednoga psa, nekoliko puževa golaća, dva dinosaura – njihovih skeleta u berlinskome Prirodoslovno-povijesnom muzeju.

Dodajte svemu tome neizbrojivu dob jednog Minotaura koji nikada nije napuštao dom mojega tijela.

Ponekad imam četrdeset četiri, ponekad devedeset jednu, ponekad sam u labirintu jedne pećine ili podzemlja, u noći vremena, ponekad u tami jedne utrobe, još uvijek nerođen.

Najčešće mi je deset.

Hoću li umrijeti kao sve ove stvari istovremeno? Masovno ću izumrijeti, rekao im je, masovno ću izumrijeti, rekao je... kao u onoj dječjoj pjesmici o dinosaurima, otkud mi je to poznato...

Kućna ljekarna za poslije kraja svijeta

Evo i prve bilježnice s instrukcijama, započetim krajem sedamdesetih, kada je konačno postalo jasno da je Treći svjetski rat neizbježan, a s njime i kraj svijeta.

Okrećem prvu stranicu, ispisanu teško čitljivim rukopisom.

Ljudska tijela vole se grliti. Ako slučajno sretnete preživjelo ljudsko biće, široko rastvorite gornje udove i lagano ga obavijte. Dobro je da tako zadržite ruke koliko god je moguće.

(Slijedi vlastoručni crtež, shema zagrljenih ljudi.)

Ljudskome biću to će donijeti veliko smirenje. Moguće je da se rasplače bistrom tekućinom iz očiju. Ljudska bića vole plakati. Ništa strašno, od toga se ne umire. Opasnije je ako odnekud poteče crvena tekućina, koja je i ljepljivija, mislim da je to zbog eritrocita. Mora se odmah zaustaviti, inače nastupa smrt. A smrt je...

Tu sam se zaustavio. Ne zato što nisam znao objasniti smrt. Bilo mi je već dvanaest i znao sam što je smrt, mogao sam prepisati definiciju iz udžbenika za biologiju – prestanak životnih funkcija jednog organizma naziva se... Ali je li se jezik onih koji će pronaći bilježnicu razvio istom tom logikom, i jesu li se, na kraju krajeva, uopće koristile riječi. Jesu li ti, što će doći, znali što je to crveno, na primjer. Možda će oni “crveno” imenovati posve drugom riječju, na primjer “plavo”. Ili “rajčica”. Ili “ktrnt”. Ili uopće neće imati riječi za boje:

a) jer su im oči davno zakržljali organi, te koriste savršenija čula.

b) ne čitaju slova, to je prošla etapa, nepismeni su, što bi kod njih mogla biti druga nadpismenost...

Za svaki slučaj niže sam dodao:

Pronađete li ovo, najbolje da me potražite, objasnit ću vam sve uživo (u slučaju da sam živ). Nalazit ću se u podrumu škole (ulaz je ispod stepenica) ili u skloništu ispod Tvornice duhana, tri ulice odavde.

I potpisao sam se. Potom sam odlučio da to nije dovoljno, napisao sam ime, prezime, ime oca i kratak opis. Oči plavo-zelene, ljeti više zelene, kosa svijetla, dosta visok, pravilnog nosa, bez posebnih obilježja. Baš kao u djedovoj putovnici. Ali to “bez posebnih obilježja” nije puno pomagalo u mome raspoznavanju, te sam dodao: široko čelo s istaknutim čeonim kostima (tako sam čuo od školskog liječnika na jednom pregledu) i madežom ispod donje usne lijevo. Znao sam da se ljudi, koji se odavno nisu vidjeli, raspoznaju po madežima. Dodao sam još i ovo, što mi se sada čini mudro, da ću 2000. godine biti trideset trogodišnjak. I da im, budući da ljudska bića žive prosječno sedamdeset pet godina, muškarci čak i manje, poslije 2050. godine najvjerojatnije neću biti od pomoći. Ali do tada ću im biti na raspolaganju. Ponovno sam se potpisao.

Stavlja bilježnicu (vidim ga jasno u sjećanju) s uputama u okruglu limenu kutiju Singer, najvredniju stvar koju posjeduje. Od prije Devetog je, govorio je njegov djed. Uvijek, kad bi htjeli reći da je nešto jako staro, govorili bi “od prije Devetog”. Zvuči kao “prije Krista”. A najčudnije je to što su mu i baka i djed također od prije Devetog, da ne povjeruješ. Kutija je

ispisana čudnim slovima, s velikim crvenim S na poklopcu i zlatnim ornamentima koji se uvijaju oko njega. Godinama poslije, pri svakom od svojih putovanja, raspoznavat će u detaljima na kućama i slikama s početka stoljeća secesiju koja je zbog ove kutije postala dio njegova djetinjstva. Jedna kutija za konce i mustre, koja se dobije kao bonus uz šivaću mašinu.

Sama šivaća mašina Singer, tko zna zašto, nestala je “poslije Devetog”. To je bila druga mračna i mutna stvar. Ono što je postojalo prije Devetog, poslije Devetog je nestajalo. Ali kutija za konce i mustre je tu, uspjela se nekako prošvercati iz jednog sistema u drugi i on sad u njoj može čuvati sva svoja blaga. Metal joj je dovoljno dobar da izdrži kraj jednoga svijeta, zato će staviti unutra i bilježnicu s uputama. Ali za svaki slučaj stavlja kutiju Singer u jednu veću okruglu limenu kutiju od halve. Istina, nije toliko lijepa, još je lagano i zahrđala, ali ipak je sigurnije ovako, s dvostrukim štitom. A i tko bi posegnuo za starom kutijom od halve. Potom kida list iz bilježnice, namaže ga poluosušanim ljepilom Rila iz tube i zalijepi ga iznad natpisa “Halva”. Nakon čega vrlo lagano i tiskanim slovima ispisuje:

“Otvoriti nakon kraja svijeta!”

Ne mogavši objasniti zašto, ali znao je da kraj svijeta nije kraj. Nakon njega morat će se preživljavati, počinjati iznova.

Pročitao je u jednoj enciklopediji da su najvažnija otkrića ljudske povijesti vatra i kotač. Zato prvo što stavlja u tu kutiju su šibice. Nakon izvjesnog kolebanja stavlja i najdraži autić. Prvo, shvatit će što je to kotač i kako funkcionira, a potom će proizvesti pravi auto, po uzoru na prototip. Šibice i maleni crveni auto predstavljaju početak ovog kompleta za preživljavanje za vrijeme apokalipse. Potom nabavlja bocu joda, malo zavoja, pola kutije aspirina i onu mast “vijetnamsko čudo” s nevjerojatnim sastojkom “tigrove masti”, oštrog i ljutog mirisa, koji liječi sve – od prehlade do uboda komarca. Kućna ljekarna za poslije kraja svijeta. Za prvo vrijeme bi koristila.

Bježim u sklonište nekog trećeg (lica), šaljem drugog u minska polja prošlosti. Istog onog koji je nekada bio u prvom licu, koji je bio ja, i plašim se pitati je li živ. Jesu li živi oni koji smo nekada bili mi.

Dvostruka spremnost

Godina 1980. S jedne strane bila je apokalipsa, potop, kraj svijeta prema Ivanu i njegovoj baki. S druge je strane vrebao nacereni (i do zuba naoružani) Jimmy Carter koji s kaubojskim šešišom jaše raketu Pershing, kako su ga crtali u novinama njegova oca. U školi su neprestano vrtjeli na dijaprojektoru kadrove s onom eksplozijom atomske bombe u obliku gljive te je on već pažljivo zaobilazio svaku slučajno izniklu gljivu u vrtu, kao da bi mogla eksplodirati pod njegovim sandalama.

Dvije apokalipse – ona bakina i službena školska – nisu se posve poklapale, što je samo otežavalo situaciju. Očigledno je bilo riječi o dva različita kraja svijeta, kao da jedan nije bio dovoljan. I čovjek se trebao pripremiti za svaki od njih, ako je htio preživjeti.

Metode za preventivu također su bile različite. Njegova baka prestala je klati kokoši i taj je grijeh prebacila na djeda. Prema njoj čovjek se stalno trebati kajati, križati i kloniti se grijeha. Kako bi smanjio svoj dio, na neko je vrijeme prekinuo eksperimente s mravima i pokušao je ne mrziti ono toliko odvratno biće Stefku iz zadnje klupe, koja nije propuštala priliku narugati mu se kad se zarumeni u licu. Drugih se grijeha nije sjećao.

Zaštita od nuklearnog i kemijskog oružja bila je kompliciranija. Morao si staviti gas-masku dok si rekao keks. “Dok si rekao keks” – omiljena fraza nastavnika predvojničke obuke. Odmah potom pelerinu, gumene rukavice, gumene čizme i trčećim korakom do najbližega skloništa. Ili ako je sklonište daleko, padaš na trbuh u smjeru suprotnom od atomske eksplozije, ne gledaš gljivu eksplozije, kako ne bi ozlijedio oči. Znao je sve, kao i svi drugi prijatelji iz razreda, o bojnim otrovima sarinu, somanu, iperitu i o povredama koje oni nanose. Postali su specijalisti za otrovne plinove, kemijska i biološka oružja, atomsku i neutronske bombu, krilate rakete Pershing i Cruise.

Kako ne bi bilo iznenađenja, trenirao je za oba scenarija. Što god da se dogodi, stavljaš gas-masku i počinješ se moliti. Na jednom od treninga

pokušao je izgovoriti molitvu s gas-maskom na glavi, ali čulo se samo tiho krkljanje kroz crijevo, a stakla uske gumene maske zamaglila su se.

“Što to pričaš sam sa sobom, gušteru?” izderao se na njega nastavnik predvojničke obuke, koji je bio bojničnik, nosio je uniformu i svi su ga se bojali. “Dok pričaš, samo brže trošiš kisik.”

Onaj tko uspije u određenom vremenu staviti gas-masku, preživjet će. Tko ne uspije, poput sakate Živke, kojoj je lijeva ruka bila zakrčljala, postat će tutkalo.

Na malom odmoru sjedio je sam u klupi i razmišljao hoće li njegov otac i majka uspjeti to napraviti u predviđenom vremenu. Ne uspiju li, ni on nema razloga preživjeti. A njegovi baka i djed nisu imali nikakve šanse, bili su toliko spori. Njegova bi baka prvo trebala staviti naočale, a nikada ne zna gdje su, potom naći torbicu s gas-maskom, pozvati djeda koji će vjerojatno biti negdje kod krava... To je sigurno duže od nekoliko sekundi koje imaju na raspolaganju.

Sporedni hodnik

Čovjek s gas-maskom liči na Minotaura.

Smrt je trešnja koja dozrijeva bez nas

Ništa neće biti srušeno ovom bombom. Kuće će ostati čitave, škola će ostati čitava, ulice i drveće će ostati i trešnja u dvorištu će dozrijevati, samo nas neće biti. Tako su nam danas u školi objasnili posljedice neutronske bombe.

Bilježnica s instrukcijama, 1980.

Tek sad sam postao svjestan koliko je točan bio ovaj opis. Ulica je tu, drveće je tu, evo i trešnje, samo smo mi mrtvi. Ništa nije ostalo od mene, nekadašnjega spasitelja svijeta. Znači, netko je ipak bacio neutronske bombe. Odsutnost moje bake, djeda, oca, majke i onoga dečka o kojemu mi je teško čak i govoriti u prvome licu to samo potvrđuje.

Nitko još nije smislio protuotrov i sklonište od vremena.

Sklonište od vremena

Dan nakon apokalipse neće biti nikakvih vijesti. Kakve li ironije! Najvažniji događaj u svjetskoj povijesti neće biti prenijet.

Ali sada je prije. I moram požuriti... obaviti svoj posao.

Žena iz Irana osuđena je zbog preljuba na smrt kamenovanjem. Samo da to ne učine pred mojim sinom, govori žena, koja je uspjela dati intervju europskim novinama. Jedna djevojčica iz Afganistana na naslovnici Timea s odrezanim ušima i nosom. Fotografija je šokantna, tamo gdje bi trebao biti nos zjapi ogromna crna rupa.

Ogroman požar u blizini Moskve, zagušljivi dim širi se nad gradom, žrtve su svakim danom sve brojnije. Poplave u Europi. Poplava u Pakistanu.

Prepisujem novinske naslove. Datumi ukazuju na kolovoz 2010. Slične vijesti čitao sam u Starome zavjetu i nekim srednjovjekovnim kronikama. Bilo bi zanimljivo napraviti dnevnik samo od novinskih naslova. Potop... Požar... Odrezani... Pažljivo savijam novine, potom još jednom, dok ne postanu malene poput salvete i iz riječi se samo može pročitati ...ava ... žar... rez. Stavljam ih u kutiju s natpisom Lomljivo. (Fragile).

Pokušavam voditi precizan katalog svega. Za tada kada će sada biti nekada, kako smo pisali u školskim spomenarima, obilno polivenim brzopletim mladenačkim suzama. Dobro da je podrum velik – staro atomsko sklonište – i usprkos svemu što sam godinama nakupljao, još se može naći mjesta. To mi je bilo jako važno kad sam kupovao stan. Lijepi, prostrani podrum, čitav podzemni stan, s dva hodnika, zidovima, koji formiraju niše i odsječke. Do u detalje sam ispitivao vlasnika o debljini zidova, godini gradnje, eventualnim poplavama od prije. Bio je dosta začuđen. Sigurno mu je bilo malo žao da nije još malo dignuo cijenu. Planirate li ovdje živjeti? Ne, odvratio sam. I sljedećega dana preselio sam ono najneophodnije za život u podrum.

Većinu vremena provodim dolje. Osjećam se kao kod kuće. Kat iznad koristim više kao alibi. Uloži li čovjek određeni napor da izgleda normalan, uštedjet će si dosta vremena tijekom kojeg može mirno biti onakav kakvim želi biti.

Ovih dana novine izvještavaju o pronađenim dnevnicima doktora Mengelea koji je neotkriven doživio duboku starost u Latinskoj Americi. Pisani su od 1960. do 1975. u najobičnijim bilježnicama sa spiralnim uvezom. Vrve zapisima o vremenu, nešto malo stihova i filozofskih razmišljanja, te biografskih detalja. Alibi života sa svim svojim nevinim detaljima.

1. siječnja

Nisam osamljenik, imam dolje televizor (gledam samo večernji dnevnik), pretplaćen sam na tridesetak novina i časopisa, tako da nisam nikakav osamljenik. Ipak moram pratiti svijet izbliza, prikupljam znakove.

Čitam Aristotelovu Poetiku i slušam nekakvu sačuvanu vinil-ploču. Prvi siječnja je posljednje, prema nekakvom kalendaru, godine. Pretiho je čak i za popodne takvog jednog dana. Nema uobičajenih poziva, SMS-ova i čestitki. Isključujem telefon, kako bih imao alibi za tu šutnju.

U novinama koje sam nedavno obrađivao pisalo je da je unfriend riječ 2009. godine. Odprijateljujem se. Čini mi se da sam samo to i činio posljednjih deset godina. S vremenom prijatelji nestaju na različite načine. Neki iznenada, kao da ih nikada nije ni bilo. Drugi postupno, s osjećajem neugode, ispričavajući se... Prestanu zvati. Prvo ne shvaćaš. Potom počinješ provjeravati da ti se nije ispraznila baterija telefona. Oštro nedostajanje u pet popodne. U početku traje skoro sat vremena, poslije sve manje. Ali nikada potpuno ne nestaje. Kao s cigaretama koje si bacio prije nekoliko godina, ali ih i dalje sanjaš.

Pri dnevnoj svjetlosti koja gasne, ponovno osjećam onu plimu nejasne tuge i straha, pravi divlji strah za koji nemam naziva. Na brzinu oblačim kaput,

navlačim kapu s ušima, mirne duše bih mogao proći kao trendi, ali i kao klošar, što mi odgovara – u svakom slučaju – nevidljiv sam.

Želi li netko vidjeti kako će mu kvart izgledati poslije kraja svijeta, treba izaći van popodne 1. siječnja. Neopisiva tišina. Dostupne zalihe radosti potrošene su prethodne večeri. Dno je uglancano, suho i hladno. Metafizičko dno. Uvijek sam se pitao što se zapravo slavi – kraj jedne ili početak druge godine. Prije kraj. Da se slavio početak, prvi siječnja bio bi najsretniji dan.

Hodam uskim zaleđenim stazicama između zgrada, pod nogama mi se kotrlja pokoja zaostala prazna boca vina, ostaci eksplozivnih naprava svakojakih kalibara... I ni žive duše uokolo. Počinje biti sumnjivo. Kao da je netko pod pokrićem novogodišnjega vatrometa uspio sve pokokati. Bacili su onu neutronske bombe. Jedini spašeni sam ja, iza debelih zidova skrovišta. Ne vjerujem da ima nekog drugog koji je iz opreza proveo novogodišnju noć u atomskom skloništu. Što li emitiraju na CNN-u nakon kraja svijeta? Idem nazad provjeriti, a preda mnom niotkuda izlijeću dva psa i klošar. Prva živa bića... ove godine. Tako im se veselim. Zapravo, ovo je njihov dan, njihova Nova godina je dan poslije. Kada se nepojedeno od sinoć baci, a kontejneri se počnu prelijevati poput tužnih poslijenovogodišnjih trgovačkih centara.

Otvoriti poslije...

Budilica, zihERICA, četkica za zube, lutka, dječji autić, ženski šešir, komplet za šminkanje, električni aparat za brijanje, tabakera, kutija cigareta, lula, platna i tkanine, kovanica od jednog dolara, sjemenje kukuruza, duhana, riže, graha, mrkve...

Što bi moglo skupiti slične nespojive stvari?

Putni kofer vjerojatno. Ali kome bi mogao pripadati takav kofer? Ženski šešir ukazuje na ženu, lula i električni aparat za brijanje – na gospodina, makar ni to više nije sigurno. Ili je to kofer neke djevojčice zbog lutke, a

možda i nekog dječaka zbog dječjeg autića i svih onih sitnica koje su mali dečki skloni skupljati.

Popis se nastavlja.

Romani, članci iz enciklopedije Britannica, slike Picassa i Otta Dixea, Time, Vogue, Saturday Evening Post, Women's Home Companion i drugi časopisi i novine iz kasnoga ljeta 1938. Sve to na mikrofilmovima. Biblija papira. Kratka pisma Alberta Einsteina i Thomasa Manna. "Oče naš" na tristo jezika (!) i dva standardna engleska rječnika.

Skladište muzeja? Kabinet pisca?

Slijedi nastavak...

Petnaestominutne filmske novosti koje sadržavaju: tonski zapis Rooseveltova govora aktualnim za tu sezonu (godina je i dalje 1938.); panoramski let nad New Yorkom; heroja posljednjih Olimpijskih igara u Berlinu Jessea Owensa; Prvomajsku paradu na Crvenom trgu u Moskvi; scene iz neobjavljenoga Japansko-kineskoga rata; modnu reviju u Miamiu, Floridu u travnju, dvije djevojke u jednodijelnom kupaćem kostimu, gospodu u popodnevnim odijelima... I shemu koja pokazuje na položaj kapsule, s preciznim duljinama i širinama u odnosu na Ekvator i greenwichki meridijan.

Vremenska kapsula, da. S čitavom zabrinjavajuće-veselom shizofrenijom svijeta, uhvaćenog u jednom konkretnom trenutku, pri tome u predvečerje rata.

Čitav taj svijet zakopan je pedeset stopa ispod zemlje 23. rujna 1938. godine, u možda najpoznatijoj kapsuli, koju su izradili inženjeri Westinghouse Electric & Manufacturing Company za Svjetsku izložbu u New Yorku. Otvoriti nakon pet tisuća godina. A samo godinu poslije isti taj svijet bit će ponovno pokopan (doslovno). No sada već bez rituala, bez kapsule i bez sheme koja će ukazivati na njezinu lokaciju.

U početku su je inženjeri službeno nazivali Time Bomb i zaista je podsjećala na bombu ili projektil s izduženim i na vrhu zaobljenim tijelom,

dužine 228 cm. Poslije im se to činilo kao loš znak, promijenili su ime, barem službeno, ali detonator je već bio aktiviran.

Tijekom godine 1945. htjeli su otvoriti kapsulu. Zbog nostalgije za izgubljenim svijetom prije rata? Ne. Htjeli su u nju dodati najveći izum: shemu atomske bombe. Potom su odustali. Ali dvadeset godina poslije nisu izdržali i na istom mjestu su zakopali drugu kapsulu, u koju su, uz podatke o atomskoj i nekoliko novijih bombi, dodali ploče Beatlesa, kontracepcijske pilule i kreditnu karticu.

Voyager

Pokušaji konzerviranja vremena se nastavljaju. Godina je 1977. Sa svemirskom sondom Voyager mijenja se taktika – kapsula može biti zakopana u svemiru. Do sada je smjer bio prema dolje, sada je duboko prema gore. Što je moguće dalje od Zemlje, tog nesigurnog mjesta.

Zlatna ploča okuplja snimke zametka velikog pet centimetara, majke koja doji, astronauta u otvorenom svemiru (vrlo sličnog embriju), kuće, supermarketa, siluete muškarca i žene (žena je trudna, vidi se beba). Ali ono najljepše su zvuci – zvuci kiše, vjetra, čimpanze, poljupca, žabe, umirivanja uplakane bebe, traktora, konja u galopu, razgovora pored vatre.

Sonda je američka, lansirana je u žaru Hladnoga rata (kakva ironija jezika). Znali smo za Voyager jedino zato što se u njemu, na zlatnoj ploči, vrtjela bugarska narodna pjesma. Ali u njemu je letio i pozdrav američkoga predsjednika (to nismo znali), isti onaj nacereni Jimmy Carter, kojega je jedna susjeda htjela sasjeći sataricom kao pile. Tako su Jimmy Carter i bugarska narodna pjesma o Delji Hajdutinu zajedno lebdjeli među zvijezdama. Bili smo ponosni jer je izabrana upravo naša pjesma. Tek poslije smo shvatili da ona nije usamljena u svemiru, već je u društvu s azerbajdžanskim gajdama i gruzijskim zborom iz SSSR-a, aboridžinskim pjesmama, senegalskim udaraljkaškim instrumentima, Mozartom, Bachom, Beethovenom... I to nas je pomalo razočaralo. Tko zna zašto, zamišljali smo da su svi izvanzemaljci, kad bi izašli navečer na hladnoću nebeskih čardaka,

najviše voljeli puštati na gramofonu bugarsku narodnu pjesmu o jednom strašnom hajduku. (Mali narodi vole biti strašni). Uopće nisam razumio te rodopske[17] riječi u pjesmi i bio sam ozbiljno zabrinut kako će je tek izvanzemaljci razumjeti.

Nadam se da je još uvijek nisu razumjeli, inače ćemo ih zauvijek izgubiti. A možda su je preslušali i zato im tako dugo treba. Ukratko, Deljo prijete da će, poturče li se njegove dvije tete, ući u selo i mnogo će zaplakati majki, još više mladih nevhjesti, i dijete u utrobi zaplakati...

Neka pazi što radi beba u majčinoj utrobi, koja na jednom disku leti s Deljom.

Druge kapsule, drugi zavjet

Godina je još uvijek 1977.

“U temelje muzeja Plevenska panorama, u podu foajea, bila je ugrađena kapsula s porukom. Bit će otvorena za točno sto godina, kada ćemo svi živjeti u komunizmu, izjavio je prilikom polaganja predsjednik Državnoga savjeta, dr. Todor Živkov.”

Ajde, nećemo baš svi živjeti u komunizmu, kaže moj otac i isključuje televizor, ovaj misli da će živjeti s orlovima. Zamišljam kako za sto godina novi čovjek, homo komunistikus, otvara i čita upute svoga praoca, fosila homo socialistikusa.

Što li je pisalo unutra? Parole poput “čvrsta desnica... blaga komunizma... svakome prema potrebama...” i druge tandare mandare, kako smo govorili tada.

Manija s kapsulama ispostavila se zaraznom. Svi su se utrkivali da pohrane poruku za budućnost. Došao je tako red i na našu školu. Kapsula je bila nalik velikoj staklenoj epruveti. Učinilo mi se da sam je viđao u kabinetu za kemiju. Direktor je pročitao pred cijelim razredom poruku budućem pioniru koji će živjeti u komunizmu i ugurao je unutra. Dodali su još tri crteža i tri

učnička sastava. Bio je raspisan natječaj na temu “Kako vidim sebe u 2000. godini”. Vidjeli smo se, ukratko rečeno, kao komunisti ispušteni u svemiru. Komunizam je pobijedio na čitavoj zemaljskoj kugli i već su ga izvozili na obližnje planete. Crtali smo astronaute u skafanderima s petokrakom, privezane za matični brod nečim poput pupčane vrpce ili užeta i s buketom ivančica u jednoj ruci. Češće s makovima. Makovi su više odgovarali jer su “iznikli iz prolivene krvi palih heroja”. Tek poslije ću shvatiti da će makovi uvijek bolje ići i zbog drugih opojnijih razloga.

Takve su stvari stavili tada u kapsulu, a razrednica je predlagala da uguramo unutra i zastavu škole, međutim epruveta je bila preuska.

U pripremnom natječaju za sastav “Kako vidim sebe 2000. godine” napisao sam samo jednu rečenicu: “Ne vidim se jer će 2000. godine svijet završiti. Činjenica.” Ne mogu reći zašto sam to učinio. Odmah sam se morao javiti razrednici koja je to nazvala provokacijom. Glavno pitanje bilo je tko mi priopćava takve “činjenice”. Što je samo pojačalo moje sumnje da svi znaju za to što će se dogoditi, ali to kriju kao državnu tajnu. Bio sam dovoljno velik da ne uvaljujem svoju baku. Slagao sam da sam to čuo od neke debele Poljakinje na moru. Namjerno sam rekao “debele”, kako bih izrazio svoj odnos prema provokatorici. Poljakinje nisu bile poput nas, ležale su golih cica na plaži i švercale Niveu. Neka je idu sad tražiti.

Suvišno je reći da moje rano upozorenje nije ušlo u epruvetu.

Inače, s dvostrukim sam žarom nastavio puniti vlastitu kapsulu. U potpunoj tajnosti, u korak s duhom vremena, kako se tada govorilo. U korak s duhom... užas, otkud mi je to došlo... Sjećanje nikada nije nevino, vraćaju mi se tadašnje fraze. Osjećam loš ukus u ustima. U korak s duhom vremena. U korak s duhom... Ponovit ću još nekoliko puta dok ne postane besmislena.

Kutija broj 73

Još jedna “vremenska kapsula”, jedna od onih službenih. Obična papirnata omotnica s crvenim tiskanim slovima “Otvoriti kad postaneš komsomolac.”[18] Uručuje se djetetu pri samom rođenju. Stavio sam tu kratkotrajnu papirnatu kapsulu u kutiju 73 i, suprotno uputama, omotnicu otvaram tek sada. Unutra je na pisačkoj mašini napisano:

Dragi omladinče,

u čovjekovu životu postoje trenuci koji se ne zaboravljaju. Danas si sav uzbuđen razvezao čvor crvene pionirske marame, kako bi je zamijenio crvenom komsomolskom knjižicom. Ona je simbol velikoga povjerenja koje ti ukazuje Partija i naš herojski i vrijedni narod.

Neka ti misli i djela budu čisti i smioni! Predaj entuzijazam mladosti i mudrost zrelosti onom najmilijem svih pokoljenja — Domovini!

Još jedan školski primjer onog jezika. Sada vidim da se ne izgovara: smioni... entuzijazam mladosti i mudrost zrelosti... Kakva su to slova T, kakvo je to teturanje jezika. Jesu li suđenice[19] u kostimima predale omotnicu mojoj majci još u rodilištu? Dok ona još ošamućena i nesvjesna na kojem je svijetu, naručuje pelene, lavor, posude da prokuha dude varalice, stiže predstavnik Okružnoga komiteta i uručuje pismo. Ne brinite se za dijete, mi smo ga već otpisali, prvo će postati pionir, potom će staviti pionirsku maramu, potom je zamijeniti omladinskom knjižicom, tu je sve opisano. Ne-ma mr-da-nja.

Prvo sam mislio baciti omotnicu, potom sam odlučio staviti je na mjesto, u kutiju br. 73. Treba biti i takvih stvari unutra.

Razmišljam kako bih morao izolirati kutiju dodatnom zaštitom za slične radioaktivne otpatke iz prošlosti. A što ako preživi samo ova kapsula? Ako je otkriju i ona preraste u kult? Nisam smio to ni pomisliti. Sad ga tako jasno mogu vidjeti.

Budućnost broj 73

Godinama poslije apokalipse život se ponovno rađa i nakon nekoliko tisućljeća opet se stiže do čovjeka. Novi postapokaliptičari se razvijaju, uglavnom, na sličan način s prijašnjim ljudima, ne ubrajamo li neka manja odstupanja (mutacije) poput onog da nemaju apstraktno mišljenje. Očito su priroda ili Bog izvukli pouku iz prethodnog, ne tako uspješnog, eksperimenta i napravili neke zdravstvene korekcije.

Jednom su tako ti Novi slučajno pronašli kapsulu zakopanu u zemlju i čudom preživjeli, s porukom od prije. Događaj je neopisiv. Najzad nekakav trag od predaka. A tekst je jedan od onih glupljih i smješnijih (ali oni to ne razumiju). Nekakav zavjet prema potomcima, koji bi trebao biti otvoren nakon dvjesto godina. Dio toga je izbrisan, ali su ostale pojedine fraze. Pažljivo ih iščitavaju. I predano, kako se čitaju sakralne glinene pločice.

Moramo poštivati zavjete i promijeniti život u skladu s njima, tako su trubili posvuda. Samo se jedan čovjek protivio. Naprotiv, reče on, moramo činiti upravo suprotno pisanju na glinenim pločicama, želimo li izbjeći ono što se dogodilo našim precima. Ali njega nitko nije slušao. Zavjet je bio rasprostranjen, a svaka riječ protumačena kao konkretna uputa za djelovanje.

Svaki klišej (a to nije ništa drugo doli apstrakcija koja je samu sebe ugrizla za rep), postaje opasan, kad se shvati doslovno. Tri ništavne fraze iz dalekoga 20. stoljeća, okrenule su naglavačke život ujedinenog i donedavno sretnog društva, u kojemu apstrakcije nisu postojale: ...Pripremljeni i obučeni za more života... Socijalističko društvo – osnovna ćelija našega društva... Proliti krv za domovinu...

More nije bilo daleko. Odmah se pretvorilo u Akademiju na kojoj se počelo podučavati i staro i mlado. Najprije je plivao profesor, a učenici oko njega u jatima, s krhkim tijelima žednim znanja, te mlatarajući rukama i nogama. Krhkiji i boležljivi šutke su tonuli, u pozadini, napušteni. Preživjelima je bilo dobro u vodi, razvili su ogromna leđa i znali sve o životu u moru. Kakva atletika znanja, kakav znanstveni mišić..., pjevušili su nepotonuli pjesnici. Na kopnu su se počeli osjećati kao nasukani kitovi. I život se postupno vratio u more. (Kakav korak natrag u evoluciji).

Nakon toga, vjerni drugom zavjetu, napunili su more drvenim kavezima. Svaka je nova obitelj dobivala jedan kao svadbeni dar i onda dobrovoljno trunula u njemu.

Tri puta godišnje obilježavali su Dan velikoga krvljenja, kada bi se samoranjavali kako bi predali prolivenu krv za Domovinu. I budući da nisu imali pojma niti uputa što je to, jednostavno su skupljali krv u ogroman spremnik, koji su uskoro počeli tako nazivati – “Domovina”.

Nema drugih sačuvanih svjedočanstava o toj civilizaciji.

Nositelji

Prije nekoliko godina odlučio sam kopirati arhiv iz sigurnosnih razloga. Prebacujem najvažnije informacije na disk, a disk skrivam u malenu kutiju od goferova drveta, premazanog smolom izvana i iznutra. Držim se starozavjetnih uputa, iako su se s novim tehnologijama Noine arke dosta promijenile. Original je bio dužine tristo lakata, širine pedeset, a visine trideset lakata, podijeljen na tri kata. Sada je jedan disk.

Prvo sam razmišljao o nekom nezapaljivom sefu, no odlučio sam da je najbolje onako kako je opisano u onoj knjizi. Premazano smolom goferovo drvo neće propuštati vodu i uvijek će isplivati na površinu, za razliku od metalnoga sefa. Na sve je mislila Knjiga.

Naravno, ne računam samo na diskove. Nesigurni su i ako se samo nešto malo pokvari, ode čitav disk. Što je tehnologija viša, to su gubici nepopravljiviji. Negdje sam čitao da se papir, osobito onaj pH neutralni (acid-free paper), pokazao dosta sigurnijim nositeljem informacija od bilo kojeg digitalnog uređaja. Proizvođači mu daju tisuću godina rok valjanosti. Posve sigurno više negoli mi možemo dati ovome svijetu. Zato se i dalje oslanjam na kutiju s izrescima i staromodnim bilježnicama. U slučaju da svijet ponovno postane analogni. Vjerojatnost uopće nije mala.

Dok sve kapsule pokazuju svijet poput poštanskog sandučića, milog, lijepog, rasplesanog, dok izmišlja razne trice, u svojoj podrumskoj kapsuli

trebao sam imati znake i upozorenja, nenapisane priče poput “Povijest dosade osamdesetih godina 20. stoljeća” ili “Kratka povijest kratkotrajnog” ili “Uvod u provincijsku tugu kasnoga socijalizma”, “Katalog znakova koje nikada nismo primijetili”, “Nepotpuni popis strahova tijekom 2010. godine” ili priče lude Juliette, Malamka, Chingachuka, antipovijesnoga čovjeka, moga djeda, napuštenog dječaka, priče svih onih koji dolaze niotkuda i odlaze nikamo, bezimernih, kratkotrajnih, onih koji ostaju izvan kadra, vječito mučaljivih, jednu Sveopću povijest nedogođenog...

Ako je nešto trajno i monumentalno, u čemu je onda smisao da ga stavljaš u kapsulu? Treba se čuvati samo ono što je smrtno, kratkotrajno, lomljivo, šmrcavo, što pali šibice u mraku... Eto što će biti u svim kutijama, u podrumu ove knjige.

Noin kompleks

Zamišljam knjigu koja sadrži svaki rod i žanr. Od monologa, preko Sokratovih dijaloga, do epa u heksametru, od priče, preko traktata, do popisa. Od visoke antike do uputa za klaonice. Sve može biti skupljeno i preneseno u takvoj knjizi.

Da se piše, piše, piše, zapisuje i pohranjuje, da bude poput Noine arke, da tamo bude svakojakih stvorenja, malih i velikih, čistih i nečistih, treba se uzeti od svake vrste i svake priče. Čisti žanrovi ne zanimaju me mnogo. Roman nije arijevac, kako je govorio Gaustin.

Da pišem, pišem, pišem, da zapisujem i pohranjujem, da budem poput Noine arke, ne ja, ova knjiga. Samo knjiga je vječna, samo njezine korice isplivat će iznad valova, samo će stvorenja unutar nje, između stranica, gdje vrviti od života, preživjeti. I kada vide novu zemlju, plodit će se i množiti.

I zapisano će se napuniti krvlju i oživjet će savršeno. I “lav” će se pretvoriti u lava, “konj” će zanjihati kao konj, “vrana” će poletjeti iz lišća uz grozno graktanje...

I Minotaur će izaći na svjetlo.

Novi realizam

Odavno nisam izlazio iz donjega svijeta, pa sam ovih dana odlučio protegnuti noge. Sačekao sam da padne večer, a u ovo vrijeme godine već poslije pet popodne gotovo je mrak. Tako mi je prelazak iz podruma lakši. Nažalost, božićna svjetla već su upaljena i mrak se skutrio po ćoškovima. Bira sam mračnije uličice, udisao hladan zrak i našao se tako pored jedne galerije u koju sam prije volio ulaziti. Još je radila, tekli su posljednji dani izložbe koja je predstavljala "Novi realizam". U tom trenutku nije bilo posjetitelja te odlučih ući.

Zagledao sam se u malene staklene kontejnere, napunjene čepovima od vina, nepotrebnim sitnicama, u tragove struganja na posterima Raymonda Hinesa, duge vrpce boje Armana, istisnutih iz malih tuba dok se provlače poput šarenih zmija, prepariranih u staklu. Dugo sam stajao pred tim ostacima večere Daniela Spoerrija, zalijepljenim za stol i okačenim na zid poput trodimenzionalnih slika – tava sa stvrdnutom masnoćom, stol za dvoje s dvije šalice ispijene kave i talogom na dnu, dvije staklene čaše i prazna boca Martinija iz 1970., dogorjela svijeća, samo vosak na tanjuriću, zgužvani papirić... Netko je bio ovdje i otišao. Odvijao se nekakav razgovor, nešto je bilo rečeno, nešto se prešutjelo, dugo su tu sjedili, svijeća je dogorjela, bilo im je ugodno, ustali su i otišli. Jesu li vodili ljubav u drugoj sobi? Je li kava bila prije ili poslije toga? Približim li se još malo, vjerojatno ću vidjeti ruž na jednoj od čaša. Otprije četrdeset godina.

Tih ljudi vjerojatno više nema. Ostao je samo talog kave. Novi realizam – nove Noine arke iz već staroga 20. stoljeća.

Lebdjelo je u zraku. Svi su oni, ti novi realisti, imali predosjećaj apokalipse kasnih šezdesetih, sedamdesetih. Negdje u to vrijeme Christo je počeo pakirati svijet. Kao da se sprema za napuštanje. Sve mora biti zapakirano. Pakiramo se i krećemo. Od onog malog zapakiranog dječjeg konjića (za mene njegov najtužniji rad), do mosta Pont Neuff. Hajde, selimoooo se... Rušit će kuću.

Sjećanja na selidbe

Poznajem još iz djetinjstva, zbog čestih selidbi iz stana u stan, onaj osobiti osjećaj kad su predmeti izvađeni iz njihove svakodnevne upotrebe, stolac nije više stolac, stol nije stol, krevet je rastavljen. Komoda je samo drvena stalaža i ladice. Knjige su nagurane u odnekud uzete bijele najlonske vreće s natpisom “Krupna morska sol”, kao da su ribe koje trebaju biti usoljene. Razmišljam hoće li poslije, kad ih budemo razlistavali, biti slane.

Stojiš usred tog kaosa, motaš se, ne znaš kamo da se djeneš, ni odrasli ne znaju, nervozni su, čekaju kamion i puše. Potom je sve utovareno, a vi se još uvijek vrtite, ne želite zatvarati vrata, majka po dvadeseti put odlazi provjeriti da nije što ostalo zaboravljeno, tvoj otac zapeo je negdje u vrtu zalijevajući dvije trešnje i šipkov grm, jer tko zna kako će se novi podstanar brinuti za njih. Ja mazim jednu mačku, druga se negdje skrila.

Pozdravljanje.

Novi stan.

Novo pozdravljanje.

Studentske selidbe.

Selidba nakon razvoda.

Selidba u druge države.

Vraćanje.

Novi stan.

Čitav život može biti prepričan kao katalog selidbi.

Matična kapsula

Vraćam se svojim kutijama i vrećama poslije one izložbe.

U svakom (uključujući i ovom) trenutku negdje u svijetu zakopava se vremenska kapsula. Najmasovnije se zakapalo 1999. Potom je nastupila izvjesna oseka. Apokalipsa iz 2000. godine nije se dogodila. Ljudi su razočarani, što je razumljivo, nakon tolikog čekanja. U međuvremenu se pojavljuje Facebook, nova vremenska kapsula. Već si polučovjek-poluavatar, posebna vrsta Minotaura, ne, Mino- avatar. Dekoncentrirao sam se, što Facebook upravo i čini, dekoncentrira.

Htio sam reći da od desetaka tisuća kapsula koje se godišnje zakapaju u zemlju više od devedeset posto zauvijek je izgubljeno. Ljudi koji su ih zakopali zaboravljaju, umiru, preseljavaju se. Mora se napraviti jedna matična kapsula u koju bi se pohranjivale koordinate svih kapsula zakopanih po svijetu. A da se ne bi zaboravile njezine koordinate, trebalo bi zaposliti posebnog čovjeka, kojemu bi samo to bio posao – da ih pamti.

Zavežljaj i boca

Neslućene stvari mogu se ispostaviti kao vremenske kapsule. Najveća je zasigurno Pompeji, grad pod lavom. Osobno preferiram one manje. Poput boce rakije koju je moj djed odvojio na dan moga rođenja. Toj bi boci sada trebalo biti četrdeset četiri godine. Ako je nađem i otvorim, imam ću destiliranu čitavu 1968., barem za Jugoistočnu Bugarsku. Količinu sunčanih dana toga ljeta, kiše rane jeseni, vlažnost zraka, kvalitetu zemlje, bolest vinove loze, čitavu povijest zapisanu unutra, u staklenoj boci.

Ili onaj zavežljaj odjeće moje bake za pogreb. Rubac, pregača, prsluk boje višnje, vunene čarape za zimu ili najlonke – za ljeto, par lakiranih cipela... Zavežljaj koji se trebao otvoriti na dan njezine smrti. Iako ga je ona otvarala svakog drugog dana i provjeravala da nije slučajno moljac probio rupicu u odjeći ili da je jednostavno pogleda. I to je način navikavanja na smrt.

Jednom mjesečno to je i oblačila. Mijenjala je stari crni rubac novim s velikim tamnocrvenim ružama, smeđi vuneni jelek za svaki dan novim nenošenim prslukom, poklonjenim za jedan od rođendana. Promatrala se u uskom pravokutnom ogledalu i jadala se kako je onomad bila lijepa, kako je pravi struk imala. Kako će se predstavljati tamo, govorila je. Samo je smrt izazivala njezinu sujetu. Tamo ju je već čekalo puno više ljudi, negoli ovdje.

...i heksametar

Neslućene stvari mogu se pokazati kao... Heksametar, na primjer. Ako je nešto rečeno u heksametru, to onda ima povijesni i praktično beskrajn rok valjanosti. Čitav Trojanski rat sačuvan je u kapsuli heksametra. U koji god drugi oblik da je bila ugurana ta priča, ona bi se užegla, popustila bi, poderala bi se, izmrvila se... Materija heksametra pokazala se najtrajnijom.

Heziod je u djelu Poslovi i dani ostavio pravi survival kit s uputama. Dogodi li se nešto sa svijetom i pojave li se ljudi koji ništa ne znaju, po njemu će naučiti koji mjesec je dobar za sjetvu, koji za oranje, kada se škopi nerast, kada ričući bik, a kada radna mula.

Uključujući i ovu omiljenu uputu:

Ne mokri suncu se licem okrenuv' pravo,

kad sunce zađe, setit' se treba: izić'e opet.

Nit' putem, nit' niz put u hodu da mokrio nisi,

nit otkrit sasvim, jer blaženi imaju moći...[20]

Jedna dobra knjiga treba savjetovati o svemu. Dodajem i nju.

Pčele i šišmiši

Krajem svake godine otvaram kutije, pažljivo pregledavam kompletan tijek tiska od siječnja do prosinca, ponekad mi to taman ispuni dane do novogodišnje noći i odvajam samo najvažnije, ono što treba biti sačuvano...

Imam vlastiti sistem prosijavanja.

Najvažnije vijesti često niču iz tankih, na lošem papiru otisnutih i neredovitih periodičnih izdanja, poput Pčela danas, Vrijeme za vrtlarenje, Bolesti kućnoga cvijeća, Briga o malom domaćinstvu, Bik i krava, Novine za poljoprivrednika početnika, Kućni veterinar, Sve o mački i dr.

Ponekad se osobito važnima može ispostaviti pet redaka u rubrici Zanimljivosti iz svijeta, koji opisuju čudno ponašanje nekolicine pčelinjih obitelji u zabačenom sjevernoameričkom gradiću. Pčele su ujutro izlijetale iz košnice i nisu se više nikada vraćale. Eto, to ja zovem znakom i otkrićem, iako to nitko tada nije primijetio. Ljudi se ne trude iščitavati znakove. Pripisali su te misteriozne nestanke varozi, onom Varroa destructoru, da budemo precizniji, kojeg nazivaju još i vampirskim crvićem, minijaturnom crvenom krpelju, koji zabija svoje malene kukice u tijelo pčele. Napisao sam pismo novinama da je riječ o nečemu drugom, da je to samo početak, čak sam i Einsteina citirao, ljudi ostanu pod dojmom kad čuju Einsteina: "Nestanu li pčele s planeta Zemlje, čovjeku kao vrsti ostaje još oko 4 godine života."

Nije djelovalo.

Godina je bila 2004., čini mi se, da, zima 2004. Trebale su proći dvije godine da se shvati da to nije slučajno i da se nešto čudno događa sa svim pčelama na zemlji. Tek 2006. godine onih nekoliko redaka iz mojih pčelarskih novina pretvorit će se u glavne naslove New York Timesa, The Guardian i dr. I tada će to čudno nestajanje najodgovornijeg i discipliniranijeg dijela naše svete obitelji ovdje, na Zemlji, nazvati Colony Collapse Disorder (CCD). Košnice postaju sve više puste. Jedno od najdomaćijih bića gubi sposobnost povratka svome domu, gubi se, umire. Zapamtite tu dijagnozu. Colony Collapse Disorder. Raspad pčelarske

obitelji, sindrom razrušene kolonije... Ako se to s njima događa, što onda preostaje čovjeku i njegovoj nesigurnoj obitelji. U tome ima više apokalipse, nego u svim drugim abrakadabrama. Pčele su prvi znak. Zujeći anđeli apokalipse. Čekamo jerihonske trube, a čuje se samo bzzzzz... bzzzzz... bzzzzz..., koje postaje sve tiše, koje nestaje sve više. To je signal. Ne čujete ga? Jednostavno skinite slušalice ipoda.

A što znamo o White nose syndromeu? Sindrom bijeloga nosa kod šišmiša. Nismo čak ni čuli? Nitko ne broji mrtve šišmiše. Vidiš, da se radilo o kravama ili svinjama, svi bi se zabrinuli. Godine 2006. iznenada i pod ne posve razjašnjenim okolnostima 90% populacije šišmiša umire u pećinama oko New Yorka i San Francisca. Prestaju se hraniti, vise ukočeni, nakraju izlijeću iz pećina i padaju ispred pobijeljenih nosova... Mali leteći miševi s bijelim nosovima, minijaturni mrtvi batmani. Dodajem i ovu informaciju u kutiju, možda se ispostavi kao važna.

Skupljam ih zbog onog koji tek dolazi. Za postapokaliptičnog čitatelja, ako se dogovorimo da ga zovemo tako. Nije loše da ima početni arhiv iz prethodne ere. Današnje novine tada će se pretvoriti u povijesne kronike. Što je dobra budućnost za njih. I dobro svjedočanstvo jedne epohe koja brzo vene i žuti u svojim posljednjim danima.

Datum novina je 4. lipnja 2022. godine. Debelim slovima gore je napisano: "Čudna epidemija zaborava". I kao podnaslov, sitnijim slovima: Colony Collapse Disorder kod ljudi. Tekst glasi otprilike ovako:

Pravila i navike ustanovljene stoljećima prije prestaju djelovati. Sve su češći slučajevi da ljudi ujutro napuštaju svoj dom, ali navečer nisu u stanju vratiti se.

K. S. (39) provodi jedno obično jutro, poput tisuća drugih prije. Prepečeni kruh, jaja sa slaninom, zafrkancije s djecom, poljupci na vratima, obećanje za obiteljski monopoli navečer... Ali on se navečer ne vraća. Uopće nije stigao do ureda. Slučajno ga nalaze na drugom kraju grada, izgubljenog, sa zavrnutim nogavicama kao u dječarca, hoda ulicom i šutira kamenje. Ne sjeća se da ima ženu i obitelj. Ne zna svoju adresu. Tvrdi da ima dvanaest godina.

Još neobjašnjivija priča je o D. R. (33), samohranoj majci koja je kao i svaki dan odvela djecu u dječji vrtić. Ostavila ih, poljubila, obećala im da će ih prva pokupiti popodne. Pola sata prije dogovorenoga vremena, djeca su već stajala na ogradi, odjevena i spremna, ali majka je kasnila. Počeše dolaziti drugi roditelji. Na kraju je ostalo samo dvoje djece i odgajateljice. Već je i mrak počeo padati, a nitko nije dolazio. Zvali su majku, no nije se javljala. Djeca su morala prenoćiti u dječjem vrtiću. Pronašli su majku tri dana poslije u prilično udaljenom gradu na sjeveru. Prema organima reda držala se dosta neadekvatno, pružala otpor, izgrebla po licu jednog policajca i vrijeđala ga riječima koje su bile popularne prije dvadeset godina, ali više ih nitko danas ne koristi. Posljednji detalj je važan, jer na pitanje o svojoj dobi, žena koja je napunila trideset, odgovorila je da ide u sedmi razred. Na pitanje što radi u ovom gradu, odgovorila je da je na ekskurziji sa svojim razredom. Naravno, nije se mogla sjetiti nikakve djece i obitelji. Prema novinskom istraživanju, upravo prije dvadeset devet godina škola koju je pohađala moja majka, organizirala je ekskurziju baš u taj grad.

Prisilno su vratili ženu, odvezli je kući, računajući da će joj ta sredina odjednom vratiti sjećanje. Ponašala se kao da je dospjela u nečiju nepoznatu kuću. Ništa nije pipnula. Pitala je gdje je kupaonica. Nije prepoznala nijedan komad odjeće u svome ormaru. Pri vizualnom kontaktu sa svojom vlastitom djecom, psiholozi kod nje nisu otkrili nikakvu reakciju na bliskost.

Za sada nema jasnog objašnjenja za to što se događa. Znanstvenici rade na nekoliko paralelnih hipoteza. Jedna od najzanimljivijih jest da je riječ o iznenadnom reaktiviranju prošlih događanja iz neobjašnjivih razloga i otvaranje osobnih paralelnih vremenskih hodnika. Moćna invazija prošlosti. Sumnja se na zlorabu, u posljednje vrijeme vrlo moderne, regresivne terapije koju sve više ilegalno prakticiraju samozvani liječnici.

Znakovi

Više od dvije tisuće mrtvih kosova pada s neba iznad malog gradića u Arkansasu 1. siječnja 2011. godine. Uzroci ove zagonetne smrti su nepoznati. Vijest je od 3. siječnja.

Sljedećih dana vijesti o misterioznoj smrti počinju stizati s različitih strana svijeta – Europe, Australije i Novog Zelanda. Pretpostavke su ptičja kuga, američki tajni pokusi s bojnim otrovima i sl. Čovjek koji je izjavio da će otkriti istinu, bivši general američke vojske, nađen je mrtav u kamionu za smeće. Sve više ljudi vjeruje da su ptice koje mrtve padaju s neba očigledni znak apokalipse.

A na obalama Engleske otkriveno je četrdeset tisuća mrtvih rakova.

V.

Zelena kutija

Uho labirinta

Odavno mi se to nije dogodilo... Pregledavao sam novine iz 2010. i naletio na kratku reportažu, sigurno zabravljenu i zatrpanu nadolazećim vijestima već sljedećeg dana. No za mene je ta vijest bila jedno od onih izvanrednih događanja i bacila me ponovno u ono zaboravljeno useljavanje... Nešto što već godinama nisam doživio.

Bik napao publiku na koridi.

Tridesetoro povrijeđenih, životinja je ubijena.

Četvrtak, 19. kolovoza 2010., Tafala

Tridesetoro ljudi povrijeđeno je u Španjolskoj u neobičnome incidentu. Do nesreće je došlo za vrijeme koride. Još jedan slučaj bika koji se pri izvođenju u arenu osvrnuo, spretno prebacio preko ograde i napao gledatelje. Mjesto nesretnoga događaja je grad Tafala. Prisutni su se u panici pokušali razbježati, ali bilo im je teško zbog amfiteatralnog položaja. Razjarena životinja bacala se na različite grupe užasnutih gledatelja. Toreador koji je pritrčao pokušao je zaustaviti bika vukući ga za rep. Čitavih je petnaest minuta bilo potrebno da bi se stvari stavile pod kontrolu. Na kraju je bik ipak morao biti ustrijeljen...

Amfiteatar je, naravno, labirint. Jedan od onih najraširenijih okruglih labirinata s koncentričnim krugovima, presječenim okomitim hodnicima. Bik je podigao oči i prepoznao Labirint – rodnu kuću svojega pradjeda, Minotaura. A kako životinje nemaju osjećaj za vrijeme (kao ni djeca), Bik je vidio svoju rodnu kuću i prepoznao u sebi Minotaura. Prisjetio se svih dana i noći... ne, to je ljudski jezik, tamo dana nije bilo, prisjetio se one beskrajne noći, skupa svih noći svijeta. Prisjetio se ponovo jedinih dvaju lica koje je poznavao. Lica svoje majke, dok ga drži u krilu. Najljepšega lica koje je ikad vidio. Lica kojem se najviše približio. I drugoga lica – lica svoga ubojice. Isto tako lijepoga. Ljudskoga lica.

Sada je ubojica (vjerojatno daleki Tezejev rođak) stajao dolje u areni, u središtu labirinta. Ne zato što bi se scena ponovila i što bi on ponovno osjetio onu mekoću i ranjivost svoga tijela, svetu mekoću i ranjivost, koje samo dokazuju njegovu ljudsku bit, ne, nije ga to natjeralo da učini ono što je učinio. Bilo je to nešto drugo. Iznenadno prosvjetljenje da ako njegov ubojica stoji pred njim, znači da je majčino lice isto tako negdje blizu. Gore u publici. Ta su dva lica uvijek išla zajedno. Scena se ponavlja. Labirint se kovitla i vraća ne samo to prostranstvo. Vrijeme je skrenulo, ugrizlo se za svoj rep i ako se nešto može dogoditi, poništiti, sad je trenutak.

Okrećem leđa ubojici, napinjem sve svoje mišiće i rušim mrežu. Poput izgubljena djeteta vidim svoju majku u gomili i jurim prema njoj, više me ništa ne može zaustaviti. Samo da se opet domognem njezina lica. Da se privijem uz nju. Tri su mi godine. I tražim svoju majku. Neki drugi ljudi vrište i bacaju mi se pod noge, ali oni nisu moja majka. Prepoznat ću ja nju. Samo da je ne ispustim iz vida, da ne ode. Još malo, još samo malo. Ovdje jedna podsjeća na nju, nije to ona. Ova? Ne. Ne. Krik koji se odvaljuje iz grotla moga grla je zastrašujući. Jedina riječ koja je na svim jezicima – ljudi, zvijeri i čudovišta ista:

Mamaaaaaaaaaa...

Labirint amfiteatra hvata ovaj krik, odašilje ga dalje unutar zidova hodnika, skreće ga u slijepe ulice, skreće ga i pomalo iskrivljenog vraća u labirint ljudskoga uha poput jednog beskonačnog

Muuuuuuuuuuuuuuuuuuuuuu....

I to je ta zamjena. Posve malena zamjena. Labirint je pretvorio “a” u “u”. Kad bi čovjek samo znao da je to ista riječ, isto ono Mamaaaaaa..., priča o svijetu i priča o smrti (ništa čudno da je riječ o jednoj te istoj priči) bila bi drugačija.

Jedno nasmrt uplašeno biće traži svoju majku. Čovjek ili životinja – ista je to riječ.

Ali mit se ponavlja i Minotourova smrt mora se ponovno dogoditi. Prije no što otkrije svoju majku, prije no što se privije u njezinu krilu, prije no što se vrati u njezinu utrobu, onu od svih najprviju, mekanu i pulsirajuću pećinu. Jer to je već neki drugi (nedopustivi) mit.

Smrt ga sustiže upravo kada mu se čini da je vidio poznato rame i krajičak kose dok se udaljavaju. Prvi put ga ubijaju na ovaj način. Izdaleka. Bez mača, bez koplja. Da ne vidi lice svoga ubojice.

Bez lica

Da ne vidi lice svoga ubojice. Ako postoji jedna Sveobuhvatna povijest ubojstva koja ne uključuje samo ona povijesna ubojstva, nego i ubojstva u mitologiji, kao i u svim legendama, glasinama i romanima, vidjet će se koliko je topao i ljudski taj čin – stati licem u lice s onim koji će te ubiti. Žestok, da, no žestok s ljudskom mjerom. Smrt dolazi od drugoga čovjeka, s konkretnim tijelom, rukom, licem. Činjenica koju tek danas možemo ocijeniti, kada je ubojstvo dehumanizirano, ako si dopustimo prisvojiti taj pojam. Pojava je to razmjerno nova, možda nekoliko stoljeća od izuma baruta, zanemarivo kratko vrijeme.

Nije se čak niti jezik navikao. Kažemo “u lice smrti”, ali to je već fraza iz druge epohe. Smrt je izgubila svoje lice i u tome leži novi užas. Lica nema.

Nekoliko naslijepo odabranih primjera. Ahil je ubio Hektora i to je bio ep, povijest, ples između ubojice i žrtve. Ritual u kojemu žrtva ima pravo na svoje korake, na svoje geste i replike. (Eto zašto je Homer današnjeg ubojstva nemoguć.) Čak i kad je Likomed naumio odgurnuti prevarenoga Tezeja sa stijene na otoku Eubeji, ipak je postojao dodir ljudske ruke, prisutnost.

Što se događa nakon toga? Ovdje čak ne govorimo o ratnim klaonicama. Kennedy se vozi u svojoj limuzini, smješka se, pravi neku bolnu grimasu i glava mu klone. Ova pantomima smrti koju smo gledali sačuvanu na vrpci sve nam govori. Ahil je postao nevidljiv. Tezej, još jedan u nizu mitoloških serijskih ubojica, skrio se u masi i puca iz nje. Nemaš vremena pripremiti se, oprostiti se u svojoj glavi od nekoliko ljudi, zavjetovati se, ostaviti riječi, ironizirati, žacnuti ubojicu nekom opaskom, popraviti frizuru. Točka na metak, koja je došla prije prve riječi u rečenici. Anonimni komad olova od nepoznatoga izvršitelja. Ima nečeg duboko nepravednog u tome. Nešto što je radikalno protiv svake prirode.

Nijedna životinja to ne čini.

Nijedna životinja to ne čini.

Životinja u meni. Evo novoga moralnog zakona – zajedno sa “zvjezdanim nebom nada mnom”. Osnovno pitanje, uzorak, lakmus, razdjelnik između dobra i zla – može li ono što si namislio učiniti, učiniti i životinja. Uđi u kožu svoje omiljene životinje i saznaj. Ako ona to ne bi učinila, ne čini ni ti, jer činiš smrtni grijeh. Grijeh prema prirodi. Svi grijesi sami po sebi su zločin. Ali ostaje barem ova granica prirodnoga.

Tezej je bio matador. Matador znači ubojica na latinskom. Svaki mesar u klaonici nosi dio grijeha Tezejeva.

Dodajem u kutiju i ovu uredbu, između ostalog i aktualnu:

UREDBA N°. 20/2002. g.

O minimaliziranju patnje životinja pri klanju...

Članak 1: Stres i bol kod životinja

Znanstvena istraživanja pokazuju da toplokrvne životinje (uključujući i domaće) osjećaju bol i strah... Strah i bol su među glavnim uzročnicima stresa, a stres se, sa svoje strane, održava na kvalitetu mesa dobivenoga od ovih životinja.

(Naravno, sve to je zbog kvalitete mesa. Što manje patnje, to je meso ukusnije).

Životinje se plaše stvari u pokretu, kao i mraka te mogu odbiti ući u mračno mjesto... (Siguran sam, znam iz iskustva).

Plaše se bljeskavih odraza, zveketa lanaca, ljudi ili predmeta u pokretu, sjena ili vode koja kaplje. (Sjena ili vode koja kaplje... to je gotovo poezija, ne ovo je pećina.)

Glava 7: Klanje domaćih životinja

Priprema životinja za klanje

Životinje ozlijeđene za vrijeme prijevoza i one koje još sisaju, kolju se bez odlaganja (zbog samilosti), a ako je to nemoguće – ne kasnije od dva sata nakon istovara. (Jer kvaliteta okusa mesa opada prema logici: patnja – loš ukus.) Životinje koje ne mogu hodati, kolju se na licu mjesta ili se prenose na kolicima ili platformi do mjesta za hitno klanje. Kada su životinje spremne za klanje, moraju se poslati prema zoni za omamljivanje tiho i mirno, bez suviše gužve i buke...

Postoje tri osnovne tehnike omamljivanja – udarcem, strujom i plinom (...)

Najčešće korištena metoda je omamljivanje pištoljem za omamljivanje. Ispaljuje se manevarski metak kojim se zabija kratki klin iz cijevi. Klin se zabija u čeonu kost i izaziva potres mozga prilikom povrede istog ili povišenje intrakranijalnoga tlaka što vodi do povrede mozga. Penetrirajući klin možda je najuniverzalniji uređaj za omamljivanje, budući da je pogodan za upotrebu kod goveda, svinja, ovaca i koza, kao i kod konja i deva, a osim toga može se koristiti u svim dijelovima svijeta...

Bikovi: postavite pištolj vrlo čvrsto pod pravim kutom do čeone površine, jedan centimetar u stranu od zamišljene središnje crte, koja povezuje vrh glave i pravu crtu između očiju. (Kakva matematika smrti, geometrija ubojstva...)

Telad: pištolj se postavlja malo niže negoli kod goveda, budući da je gornji dio mozga kod teleta još nedovoljno razvijen. (Čovjek je na sve mislio.)

Pravilno pozicioniranje udarca za omamljivanje

Iz Priručnika za humani odnos prema životinjama u skladu s europskom konvencijom o zaštiti životinja pri klanju.

Ovo se zove nevini sanitarni tekst, hladan i aseptičan poput keramičkih pločica klaonice – uglancanih do visokog sjaja nakon posla.

Nijedna životinja to ne čini.

Minotaurov san

Sanjam da sam lijep. Zapravo ne lijep, već neprimjetan. Poput drugih. To znači biti lijep, biti poput drugih. Glava mi je lagana. Oči su mi sprijeda na licu. Imam nos, a ne nozdrve. Imam ljudsku kožu, tanku ljudsku kožu. Hodam ulicom i nitko me ne primjećuje. To se zove sreća, da te nitko ne primjećuje. San je sretan.

Hodam polako, kloneći se u početku ljudi koji mi dolaze iz suprotnoga smjera, povlačim se na sami rub pločnika, do zidova kuća. Ali čudo se dogodilo. Nitko se ne baca u bijeg zbog mene, nitko ne vrišti užasnuto jer je ugledao čudovište, djeca se ne skrivaju iza majki, starice se ne križaju, muškarci ne vade mačeve. Hodam ulicom. Svjetlo je. Nisam vidio ovoliko svjetlosti otkako sam se rodio. Jedna se žena nehotice zabila u mene. Uplašio sam se da će vrisnuti. Okrenula se i pogledala me posve izbliza... nije me prepoznala... nije vrisnula... osmjehnula se... i ispričala. Nitko mi se do sada nije ispričao.

Vidim klupe na kojima sjede ljudi. Sjedam i ja. Sam. Gledam što rade ljudi, pa to radim i ja.

Sjede i gledaju druge ljude.

Sjedim i gledam druge ljude.

Potom počinje padati mrak. Čujem jednu djevojčicu koja govori svome ocu tata, hajdemo kući, pada mrak. Riječi mrak i kuća prva su zabrinjavajuća stvar u čitavome ovom snu. Mrak je uvijek bio moja kuća, ali sad sam se osjetio poput beskućnika. Prvi put sam se uplašio da sam se izgubio. Što je smiješno jer ja se nikada nisam gubio, ja ipak dolazim iz labirinta. I koliko god moj strah raste, to se ja sve više smanjujem. Jedan visoki muškarac naginje se nada mnom, hvata me svojom velikom rukom (primjećujem da ne drži mač) i pita jesam li se izgubio i znam li svoju adresu. Ja šutim. A gdje ti je mama, pita muškarac, hoćeš li reći kamo je otišla mama? Nije trebao postaviti to pitanje. Osjećam kako mi se vilica izdužuje, a lubanja postaje teška i tvrda, no ne želim ga povrijediti. Nasreću, san se bliži svome

kraju jer situacija postaje posve bezizlazna. To je trenutak u kojemu se snovi prekidaju.

Probudio sam se u mraku svoga uobičajenog doma. To je bio moj najsretniji san. Jedan dan s ljudima koje nisam ubio, koji nisu ubili mene, nisu me čak niti primijetili. Ništa se loše nije dogodilo između mene i njih.

Pretpostavljam da ljudi ne sanjaju takve stvari. U svojim snovima oni lutaju mračnim labirintima i tuku se s minotaurima.

Nepovratno

S vremena na vrijeme izađem iz svoga utočišta i odem do Odeona. Gledaju mi se stari crno-bijeli filmovi. Pročitao sam da se prikazuje retrospektiva Dzige Vertova, što nisam htio propustiti. Bilo je hladno siječanjsko popodne, mutno i bljuzgavo. Ispostavilo se da pet minuta prije najavljenoga početka nije bilo zainteresiranih gledatelja za film. Teško da bi ga prikazali samo zbog mene. U tome trenutku primijetih dvojicu klošara koji su se muvali ispred kina, cupkali s noge na nogu i pušili. Upitao sam ih žele li ući pogledati jedan film i malo se zgrijati. Pogledali su me nepovjerljivo poput ljudi nenaviklih dobivati slične prijedloge. Jedan od njih upitao je kakav je film. Odgovorih mu da jedan od onih starih, potvrdno je kimnuo, ugasio cigaretu i njih dvojica udoše sa mnom. Kupio sam tri karte. Biljeterka nas je pogledala s prezirom čiste arijeveke, ali nije se usudila vratiti te ljude. Krajičkom oka opazio sam kako su na ulasku krišom popravili svoje kapute i skinuli ušanke. U dvorani je bilo toplo. Izabrali su posljednji red i čini mi se blaženo zadrijemali ubrzo nakon početnog naslova filma. Film je bio nijemi, a u kinodvorani je jedan pijanist, angažiran ovim povodom, trebao ozvučiti filmsku vrpcu kao onomad dvadesetih godina.

Jedna entuzijastična kamera, koja se još nije nauživala svojih vlastitih mogućnosti, penje se po krovovima, mijenja perspektivu, liježe na šine. Čitava ludnica Rusije dvadesetih, pijanice, pioniri, skitnice po klupama. I tu je ono zbog čega sve ovo pričam – reportaža iz klaonice. Rutinsko klanje krave, a poslije i njezino “oživljavanje” okretanjem filmske vrpce unatrag.

Pojavljuje se natpis “Prije dvadeset minuta ovo je meso bila krava”. Kamera kao da govori “Lazare, ustani”. I narezane porcije mesa pretvaraju se u kravu, govedina – u govedo. Crijeva se vraćaju natrag u trbuh, kotleti se lijepe na butove... “A sada da obučemo kožu.” I noževi mesara kao da postaju debele šivaće igle, a oni – krojači koji iznova navlače kožu, koju su maloprije skinuli, žure se, tako smiješni idući unatrag. Čak se i glazba pijanista nekako živahno ubrzala.

“A sada oživimo kravu”, piše na ekranu. I ovdje, gdje očekuješ kulminaciju, čudo, odu radosti (pijanist trči po tipkama), dolazi šok. Samrtni drhtaji, vraćeni unatrag, ostaju samrtni drhtaji. Onaj trenutak umiranja, električni udar, raštimanje tijela, užas, adrenalin, pobijeljele oči krave, prevrnuti unatrag, samo pojačavaju samrtni drhtaj, umjesto da ožive, kao što snimatelj očekuje. I makar sekundu poslije krava glupavo zamahne repom, posve ti je jasno: nepovratno je mrtva.

Na izlasku iz dvorane morao sam vratiti iz sna blažene klošare koji su propustili nepopravljivu smrt jedne krave.

Svake godine milijardu i šesto tisuća krava, ovaca, svinja i dvadeset dvije i pol milijarde ptica bivaju ubijeni da bi ih ljudi pojeli. Mi smo pakao životinjama, apokalipsa životinja.

Priča o ljudožderu vegetarijancu

“Bio jednom jedan ljudožder koji je bio vegetarijanac.”

“Što je to vegetarijanac?”

“Čovjek koji ne jede meso. Poput mene i tebe.”

“A je li ljudožder čovjek?”

“Paaa... da, liči na čovjeka, čak je još strašniji.”

“Prestani plašiti dijete s tim glupostima”, glas je ženski i dolazi iz susjedne sobe.

“Mama, želim čuti priču o ljudožderu vegetarijancu. Da zatvorim vrata?”

“Zatvori, da ne plašimo mamu.”

“A ljudi su napravljeni od mesa, je li tako?”

“Da, od mesa.”

“I jadni ljudožder vegetarijanac sigurno je umirao od gladi.”

“Ne samo od gladi, nego i zbog ruganja.”

“Pa, zar se od toga umire?”

“Najviše se od toga umire. Svi su ga ljudožderi ismijavali, govorili mu voćožder i travožder. Nitko s njim nije htio pričati. Jer ako ne jedeš ljude, nemaš što ispričati u društvu ljudoždera. A oni su međusobno prepričavali smiješne priče...”

“Strašne...”

“Ono što je ljudima strašno, ljudožderima je smiješno. Nadmudrivali se i valjali od smijeha... A naš ljudožder vegetarijanac stajao bi sa strane nemajući ništa za ispričati. Štoviše, ako bi se i približio društvu pravih ljudoždera, rasturili bi ga ismijavanjem: hajde, ispričaj nam kako si se ono izborio s tri grma drijenka i vratio se krvav kući? Tako su mu govorili. Ili koliko glavica kupusa možeš odjednom obezglaviti? I jadni ljudožder vegetarijanac podvijao bi rep.”

“Imaju repove?”

“Tako se to kaže. Onda je jedna ljudožderka koja je tajno bila zaljubljena u našega čovjeka... našeg ljudoždera, došla i rekla mu da bi trebao barem jednom u životu kušati ljudetinu, možda mu se dopadne, pa bi se i sam popravio. A najbolje bi bilo probati upravo vegetarijanca...”

“Stol je postavljen”, reče majka, zastavši na vratima.

O jedenju mesa

Moj otac je vegetarijanac. I veterinar. Jednostavno, ne jede svoje pacijente. Sjećam se kako su ga konobari gledali kad bi naručivao nešto bez mesa.

Kao što su ljudožderi gledali ljudoždera vegetarijanca. Sjećam se još kako ga je jedan susjed stalno zapitkivao zašto odbija jesti meso, da ga netko možda ne podučava, da nije upao u kakvu sektu, nešto pročitao, kako to da svi jedu meso, a on se izdvaja, razumiješ li, iz kolektiva. Ajde, brate, budi muško, mazni porciju sudžukica s grahom i ajvarom, zapečene bubreščiće ili janječju glavu. Ja, veli, kad uzmem glavicu, lijepo je raspolutim i prvo izvadim jezičak, mmm, potom jednim nožem rascijepim lubanjicu i kusam mozak velikom žlicom, a tek okice... U tom trenutku moj otac naglo ustaje i govori da mora izaći, a ja trčim povraćati u kupaonicu. Vidi malog janješceta, samo se travom hrani, počni s njime... više onaj za njim.

Čudno je kako socijalizam i vegetarijanstvo ne idu jedno s drugim. Kao kiselo mlijeko i riba.

Znamo da tamo kuda prođe susjed, poslije dolazi milicija. Moj otac se bio pripremio i kad su ga pozvali u stanicu, dugo im je objašnjavao kako je anatomija čovjeka prilagođena vegetarijanskoj prehrani – dugi želučano-crijevni trakt, šest puta duži od tijela, za razliku od mesoždera kod kojih je bio samo tri puta duži, plosnati kutnjaci, alkalna pljuvačka i dr. Citirao im je Plutarha i njegovu raspravu “O jedenju mesa” u kojoj je rečeno (prepisao si je to u bilježnicu): “Ako ste toliko sigurni da su životinje namijenjene vašoj prehrani, onda sami ubijte to biće čiju put želite pojesti. Ali ubijte ga vlastitim rukama i zubima, ne toljagom, satarom ili sjekirom.”

Pustili su ga.

Moj otac je bio ponosan da ih je uspio uvjeriti pomoću anatomije i Plutarha. A oni su vjerojatno digli ruke doživljavajući ga lagano pomaknutim, ali ideološki bezopasnim.

Antiantropocentrične bilješke

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata, u razdoblju od 1940. do 1944. godine, za vrijeme bombardiranja europskih muzeja uništeno je sedamnaest skeleta dinosaura. Jasno zamišljam, to duplo ubojstvo, polomljene mrtve kosti,

rušenje tih Eiffelovih tornjeva od rebara i pršljenova. Nijedna životinja to ne čini. Ponovno ubiti nekoga, tko je mrtav već milijunima godina, ponovno probuditi prapovijesni užas u crnoj kutiji njegove lubanje.

Je li itko zapravo prebrojio tijela životinja ubijenih za vrijeme rata? Milijuni vrabaca, vrana, crvendaća, poljskih miševa, raskomadanih lisica, izgorjelih jarebica, štakora, razrušenih krtičjih skloništa, kornjača lakih oklopa, pregaženih teško oklopljenim tenkovima – njihovim ogromnim dvojnicima... Nitko nigdje nije izvršio inventarizaciju tih smrti. Nikada nismo bili dovoljno svjesni što činimo životinjama za vrijeme rata, za vrijeme bombardiranja. Gdje se kriju, što se događa u “divljim” mozgovima naše “subraće u boli” (fellow brethren in pain), kako ih Darwin naziva u svojim zapisima.

Volim prirodoslovlje, ali ne i prirodoslovne muzeje. Ne vidim ništa prirodno u njima. Uostalom, to su više mauzoleji. Kako bih inače nazvao mjesto s izrešetanim antilopama, tibetanskim jakovima, jazavcima, srnama i nosorozima. Nikada nisam osjetio čistu radost niti u zoološkim vrtovima. Ali čovjek ih mora barem jednom posjetiti, kao dijete, jer su roditelji sigurni da umireš od želje vidjeti kako slon potišteno maše svojom surlom, a vuk zabrinuto kruži svojim kavezom iz kojeg zaudara na strvine.

Nikada neću zaboraviti tešku tugu slona koja me umalo dokrajčila (još jedan od mojih napada), potom melankoliju crne pume koja se prostrla po prljavome cementu, neskrivenu dosadu s kojom tigar dočekuje i ispraća svoje goste. Na izlasku, sjećam se, bio sam pun životinjske tuge. Ta tuga je, tvrdim, puno gušća od one ljudske, divlje, neprocijedene kroz jezik, neizrecive i neizrečene jer jezik ipak umiruje, kroti tugu, oslabljuje ju, pušta joj krv, kao što je moj djed puštao krv bolesnoj životinji.

Kada su me sljedećega dana odveli u Prirodoslovni muzej, nametao mi se osjećaj da je čitav zoološki vrt u jednoj noći poklan, prepariran i ovamo prenesen. Nikada više nisam ulazio u slične grobnice.

Ubojstva iz nehata

Čitave kolonije mrava po kojima sam gazio tijekom svih ovih godina, ne vidjevši ih. Imam velika stopala, broj četrdeset pet, što povećava razornu snagu. I moju krivicu.

Miriam ili o pravu na ubijanje

Govorili smo, zapravo, ja sam govorio, o neophodnom antikopernikanskom obratu, o tome koliko je važno, ali životno važno, da se čovjek izmjesti iz središta svemira, o smrti i životinjama...

“Živjela sam tri godine s budistom”, rekla je Miriam, dok je svojim dugim prstima razglavljivala jednu veliku školjku.

“Volim takve početke, bez uvoda, sirove, tvrde.”

“Odavno”, dodala je kako bi preduhitrila moja nezadana pitanja. “Znaš li što je najnepodnošljivije u životu s budistom?” školjka je potonula u njezinim ustima, zdravi bijeli zubi, biseri i zrnca pijeska među njima, sekunde dok ova prekrasna mašina za mljevenje mesa ne izađe na kraj s njom. “Zavjet da ne ubijaš. To je najteže...”, sljedeća školjka.

Krajem druge godine čitava je kuća vrvjela žoharima. Miriam je promatrala kako gmižu u hordama, zadovoljni, na centimetar od nje. Nije imala prava ni prstom ih taknuti. Bila je zaljubljena i strpljiva. Izdržala je tako čitavu godinu. Navečer bi se uvukla u vreću za spavanje, povlačila zaporak preko glave, ostavljajući uski procijep za disanje. Jedne noći probudila se i vidjela dva žohara zapletena u bradu budista i ljubavnika koji je krotko spavao pored nje. To je već postalo nepodnošljivo. Sljedećega dana, dok je budist bio na poslu (začudio sam se da budisti rade), uzela je najjači preparat protiv takvih gadosti i vlastitim rukama naprskala čitav stan. To je bilo pravo masovno ubojstvo. Genocid. Miriam je imitirala razjarenoga budista koji se vratio navečer, stajao tako nasred sobe, gledao mrtve žohare koji su uperili ukočene noge prema stropu, stojeći poput posljednjeg preživjelog usred apokalipse.

“Jesi li vidio ikad budista koji viče?” upitala je Miriam. “Vrijedilo je. Vrištao je da sam prekinula čitav lanac života, da svijet više neće biti isti, da karmičke... Zalupio je vratima za sobom i otišao. Zapravo, imao je ljubavnicu.”

Nekoliko minuta čulo se samo krcanje školjki i hladna kiša izvana. Razmišljao sam o posljednjoj rečenici i nekakav neobjašnjivi gnjev gomilao se u meni spram radnog budista s ljubavnicom, tom pastiru žohara.

“Svejedno, pravo na ubijanje je neprikosnoveno”, polagano reče Miriam. Potom je pažljivo postavila posljednju školjku na stjenovitu planinu ispred sebe.

Stavit ću u zelenu kutiju i Miriaminu priču, zbog ravnoteže. Da imamo od svake vrste.

Kroz medvjede uho

Čovjek bi trebao na neko vrijeme zašutjeti i u toj nastaloj pauzi osluhnuti glas nekog drugog pripovjedača, ribe, vilinog konjica, lasice ili bambusa, mačke, orhideje ili kamenčića. Kako mi znamo da pčele na primjer ne pišu romane? Jesmo li dešifrirali barem jedno saće? Ili da krenemo s ribama? Kakav samo ogroman dio evolucije stoji zaključan u šutnji riba, kakvo su znanje one gomilale tijekom svih ovih tisućljeća prije nas! Duboka hladna skladišta te šutnje. Netaknute jezikom. Jer jezik kanalizira i izvlači rezerve znanja, poput sonde.

I tako jedino govorno biće, čovjek, zašuti i povlači se, kako bi prepustio riječ onom organskom i neorganskom koje je skupljalo šutnje do sada. Zapravo, oni su pričali, ali njihova prigušena, potisnuta priča pretvarala se u tinjac i lišaj, alge, mahovinu, med, raspadanje tuđih tijela i raspadanje vlastitoga.

Nemam pojma kako da se to dogodi. Možda bi trebali učiniti prvi korak. Da čitavu svjetsku klasiku prepričaju životinje životinjama.

Prepričajmo na primjer Starac i more kroz pogled ribe, one sabljarke. To ja zovem neantropocentrizmom. Njezina borba s onim starcem i morem nije ništa manje dramatična. Na kraju krajeva, to je lik koji se kroz čitavu povijest bori na život i smrt. Priča starca je priča o bitki sa starenjem. A priča ribe priča je o smrti. Čitava ta priča kroz glas jedne ribe koja krvari, koja je oglodana, ali koja se suprotstavlja sve do smrti.

Sabljarka može biti uništena, ali ne i pobijedena.

...

Мѣгѣја (ona tako piše svoje ime, s “ѣ”),[21] strastvena ribarka:

“Ujutro, kad ustanem, razmišljam što bi mi se jelo da sam riba, i na taj način osjećam na što će toga dana gristi. Stvar je u tome da se na određeno vrijeme pretvoriš u ribu. I tada se javlja glad. Ponekad za crvima, ponekad za kukuruzom, ponekad za muhama. I kad shvatim što joj se jede, što mi se jede danas, kačim to na udicu, zabacujem i ne prestajem vaditi. Na užas ribara koji su mi se do maloprije smijali. Onda im ispred nosa bacam natrag ribu. Što ih još više razbjesni.”

“Uh, kakva grozota, zar ti se stvarno ponekad jedu crvi rano ujutro?”

“Kad sam riba, crve ne propuštam.”

...

“Svjetska povijest može biti napisana u ime mačke, orhideje ili kamenčića. Ili medvjedega uha.”

“Što je to medvjede uho?”

“Jedna ljekovita biljka.”

“A hoće li u svjetskoj povijesti napisanoj u ime medvjedeg uha biti nas?”

“Ne znam. Misliš li da medvjedega uha ima u povijesti koju su napisali ljudi?”

Bivolji izmet ili uzvišeno je posvuda

Sjećam se kako smo šetali po jednom gradu muzeju, čuvenom po preporodnoj arhitekturi, ustanku, požarima, topovima od trešnjinih koštica, povijest se kotrljala sokacima, a moj otac najviše se divio pelargonijama po prozorima i sve naglas hvalio one koji su tako uzgojili cvijeće. Najednom se zaustavio u jednoj od ulica i dugo se sav ushićen vrtio oko nečega na zemlji. Otišao sam vidjeti što je to tako bitno otkrio. Bivolji izmet. Stajao je tamo poput minijature katedrale, kupole crkve i kùbea džamije, neka mi oprostite sve religije. Jedna muha je poput anđela kružila oko njega. Bivolji izmet već se vrlo rijetko viđa, rekao je moj otac. Nitko više ne drži bivole. Dugo je i s užitkom govorio kako s njime pognojiti bundevu, premazati zid, namazati pčelinju košnicu, onu staru pletenu, kako ga koristiti kao ljekariju za bolno uho – fino ga ugriješ i staviš na uho. U tom sam se trenutku mogao složiti da su preporodne kuće koje smo razgledali i piramide u Gizi nešto puno manje važno od arhitekture, fizike i metafizike bivoljega izmeta.

Čak i da se nisi rodio u Versaillesu, Ateni, Rimu ili Parizu uzvišeno će ipak naći lik u kojem će ti se javiti. Ako nisi čitao Pseudo-Longina, nisi čuo za Kanta ili... ako obitavaš u vječnim nepisanim poljima anonimnih sela i gradova, pustih dana i noći, ono će ti se ipak otkriti, na svome vlastitom jeziku. Poput dima iz dimnjaka jednoga zimskog jutra, poput komada tamnoplavoga neba, poput oblaka koji te podsjeća na nešto s onoga svijeta, poput bivoljega izmeta. Uzvišeno je posvuda.

Sokrat u vlaku

Kad bi sve trajalo vječno, ništa ne bi bilo vrijedno.

Gaustin

Svijet se posložio na način koji izgleda tako očit i neporeciv. No što ako na trenutak preokrenemo čitav sustav i umjesto trajnoga, postojanoga, vječnoga i mrtvoga odlučimo štovati ono što je netrajno, promjenjivo, trulo, ali živo?

Vlak je prolazio kroz strništa u plamenu krajem kolovoza – ovdje su još uvijek koristili tu barbarsku metodu spaljivanja. Njive su bile požnjene i kako bi se što lakše oralo, netko je kresnuo šibicu. Zamišljao sam oprljena krila poljskih ptica, miševa i štakora uz cijuk u bijegu, izgorjele guštere i zmije. Rode su zabrinuto kružile nad zapaljenim njivama – moramo se što prije maknuti odavde, što prije... Svi su htjeli pobjeći, svijet se kretao prema jeseni. U isto to vrijeme ja sam se vraćao u T.

Na koncu, čovjek je, držimo li još do toga da je on mjerilo svih stvari, bliži ovim parametrima netrajnoga – promjenjiv, sklon smrti, živ, ali gnjijući, u stalnom gnjiljenju.

Osjetio sam da mi se mašta razbuktala, trebao mi je protivnik. Stvorio sam si oponenta, lukavoga i s dobrim retoričkim zagrizom, velikodušno sam mu darovao kvalitetu i upustio se u svoju omiljenu sokratovsku raspravu.

“Kažete da zamijenimo trajno netrajnim”, počeo je oponent.

“Predlažem da razmotrimo i ovu opciju.”

“Takooo... Izgovorite to samo naglas i osjetit ćete apsurd već u načinu na koji to zvuči – zamijeniti trajno netrajnim. Odjenite to u konkretno – kao što vi to volite reći. Evo, zamislite lijepu, čvrstu kuću s jedne strane i kolibu s druge. Biste li zamijenili kuću za kolibu? U jednoj ruci držim zlato, a u drugoj slamku. Što ćete izabrati? Neće li se slama upljesniviti čim je smoči prva kiša?”

“Čekajte, čekajte... Mudro zborite i nepromišljeno se koristite pravom da zavirujete u moje vlastite sumnje. Ali pogledajmo i iz ovog kuta. Zamislite svijet u kojemu se svi dogovaraju o novoj hijerarhiji. U kojemu je Netrajno i Živo vrednije od Vječnoga i Mrtvoga. Suprotno običnome svijetu koji i

danas dijelimo. Zamislimo sada kakve to posljedice može proizvesti. Odmah otpada dosta razloga za ratove i pljačke. Pljačku privlači ono što je vječno ili barem trajno, poput zlatne poluge na primjer, poput čvrstih kuća, gradova, dvoraca, zemalja... To je za pljačku. Nitko ne ratuje zbog hrpe jabuka, niti opkoljava grad zbog mirisnih višanja u cvatu. Za vrijeme opsade višnje će ocvasti, a jabuke istrunuti.

A budući da će zlato izgubiti svoju dogovorenu vrijednost (jer ona je takva – vrijednost po dogovoru), ono će se kotrljati zemljom i nikom neće pasti na pamet krenuti u križarski pohod radi njega.

Kad već spomenuh križarski pohod, pogledajmo i iz ovog kuta. Religije koje stoje iza svakog križarskog pohoda ili svetoga rata, najednom će izgubiti tlo pod nogama. Stari bogovi bili su Bogovi vječnosti u svim dimenzijama. Postoji li Bog netrajnoga? Ako u novoj konstelaciji ima Bogova, zašto ne, oni će biti upravo ovakvi – Bogovi netrajnoga. Bogovi krhkosti i lomljivosti. I sukladno tome, krhki i lomljivi bogovi. Osjetljivi i osjećajni, empatični. Smrtnost diže cijenu i otvara oči.”

“No nije li sve ovo toliko kratkotrajno i nepostojano...”

“Varate se. Uzmimo slamu koju stišćete u lijevoj šaci od samoga početka naše rasprave. Ta je slama bila žito koje je bilo sjeme, koje je bilo žito, a koje je pak bilo... Primijetite nešto važno – ono trulo se obnavlja. I to je prva prednost. Dok je zlato, koje držite u desnoj ruci, jednom zauvijek, zlato neće roditi, čak i da ga posijete i zalijevate dvjesto godina svaki dan. Reći ću to ovako, paradoksalno – trulo je trajnije, upravo zbog svoje smrti, od onoga što nije trulo i ne može se obnoviti. (Posve sam zaboravio na oponenta kojeg sam stvorio.) Što velite, prijatelju?”

“Ali gdje će ostati tradicija, čitava umjetnost, jadni su ti pokušaji (prešli smo na ti, oponent je bijesan.) Čekaj, da pitam, knjiga koju pišeš – je li ona na strani netrajnoga ili spada među vrijednosti trajnoga? Koliko traju tvoje vlastite riječi?”

“Koliko traju riječi?” ponavljam jer ne znam odgovor. “Pretpostavimo koliko i dah s kojim ih izgovaraš. Izdišeš riječ, toliko je lagana, napuhuješ joj jedra i šalješ je do pristaništa drugoga. Može i umrijeti prije nego što do

tamo stigne, putem potonuti, sudariti se s flotom nepoznatih riječi. Je li to netrajnost li neizmijerna trajnost, ja ne znam.” (Neću mu se ispričavati za dopušteni lirizam na ovome mjestu).

“Propustit ću komentiranje lirskog objašnjenja. A gdje ostaje tvoj vlastiti identitet, ako računaš na promjenjivost?” ne predaje se. “Gdje ostaju preci, tradicija, kultura? Sve ono što je napravljeno od postojanosti? Sve ono što ti govori u lice da ne zaboraviš tko si i odakle dolaziš.”

“A što je to tebi dao identitet, šupčino (već smo itekako na ti), krv i ratove, sjebane šljakere, ljude-bombe – eto, to ti je dao. Identitet je jedan – biti živo biće među živim bićima. Biti netrajan i cijeniti drugoga jer je netrajan.”

“Čovjek je mjera svih bića i ono što je stvoreno od čovjeka mora biti trajno, da bi ga nadživjelo.”

(Evo, sad mi je palo na pamet, jer ipak sam ga ja izmislio, pa ga imam pravo gurnuti u klopku.)

“Upravo tako, čovjek je mjera. I sve što je preko te mjere, duže traje i ostaje nakon njegove smrti, neljudsko je po prirodi, i u pravilu je izvor tuge i razdora.” (Slušaš li me sada? Sluša me, zato sam ga i izmislio.)

“Ali...”

“Živimo u kućama koje će nastaviti živjeti i nakon nas. Ulazimo u katedrale kojima su prošli, kao pred strašnim sudom, duge kolone ljudi i generacija koji nisu među nama. Sve ti govori: ti odlaziš – mi ostajemo. Pokopali smo mnoge prije tebe, pobrinut ćemo se i za one koji su plod tvoj. Zašto, reci mi barem jedan dobar razlog, ono što je napravljeno od kamena treba biti trajnije od onoga što je napravljeno od tijela. Ne vidim osobitoga smisla i pravednosti u tome. Kakav li je bio osjećaj vremena i vječnosti onih prije nas, u mraku primitivizma, koji su živjeli u netrajnim kolibama, nadživljavali svoje kolibe, svoja ognjišta, mijenjali mjesta, mjerili danima i noćima u zapaljenim i ugašenim vatrama svojih života... Oni su živjeli vječno, ako su i umirali s trideset.

Stvari koje nisu za kolekciju

(popis netrajnoga)

sirevi – usmrde se

jabuke – sparuje se, istrunu

oblaci – promjenjivog agregatnog stanja

slatko od dunja – hvata se pokorica plijesni

ljubavnici – stare, sparuje se (v. jabuke)

djeca – rastu

snjegović – topi se

punoglavci i bube – tjelesno nepostojani

Podvučemo li crtu, pokazat će se da ništa organsko nije dobro za kolekcioniranje. Svijet s rokom trajanja koji neprestano istječe. Netrajan, sparuen, nagnjio, kvarljiv (i baš zato) prekrasan svijet.

Mjesto za stajanje

Zamišljam lice prvoga koji pronade ove bilješke. Sigurno će pomisliti da je ovdje živjelo čudovište. Doista, u meni drhti minotaur u mraku, ali inače izgledam posve normalno, nosim tijelo sredovječnog bijeloga muškarca, jedna žena čeka sa mnom dijete, ponekad idem na more, sam, ili putujem u inozemstvo. Vodim ono što gornji svijet naziva normalnim životom. Istina, smatraju me dosta zatvorenim i šutljivim, ali to je potpuno u skladu sa zanimanjem kojim se bavim. Knjige mi se razmjerno dobro prodaju, što mi

osigurava vrijeme i mjesto za moje zanimacije i osigurava mi neophodni mir. Ne dajem intervju.

Mogao sam sudjelovati, doduše pomalo bezvoljno, u živahnim razgovorima i u isto vrijeme biti na drugom mjestu, u drugome tijelu ili uspomeni. Ponekad se to sasvim malo vidi, jedna do dvije žene s kojima sam pobliže razgovarao, uvijek bi me uhvatile. Izvukao bih se s alibijem da sam pisac. Možeš izbivati koliko god hoćeš, uvijek će te razumjeti kad poželiš ostati nasamo i kad se ne odazivaš na redovite pozive. U početku te još traže, no poslije te ubrzo zaborave. Ovdje brzo zaboravljaju, ne znam jesam li to već rekao.

Blagovijest i kamenica

Kad sam primio vijest od žene da je trudna, bio sam otprilike tri tisuće kilometara udaljen od nje. Taman sam se spremao prvi put pojesti živu kamenicu (ja, koji sam nekada mogao biti puž golać) u jednom starom francuskom zamku prilikom otvaranja teškog (i bezukusnog) književnog festivala. Nikada prije nisam okusio kamenice. Kao što nikada prije nisam imao dijete. Pokušavali smo već nekoliko godina. Tako da su mi se te dvije stvari dogodile prvi put – blagovijest i kamenica. Jedna francuska novinarka držala je veliku školjku u ruci i objašnjavala mi na lošem engleskom kako da dodam kap limuna i isisam je. I ja sam držao školjku u ruci, gledao njezino tjelešće kako se grči, dok sam u drugoj stiskao komad limuna poput detonatora i pokušavao probuditi ubojicu sebi. Mislio sam da će je limun ubiti. Tijelo kamenice krhko, sluzavo, nalikovalo je istovremeno i na vaginu i na embrij koji pliva u plodnoj vodi. U tom trenutku mobitel mi je počeo vibrirati u džepu i dojavljivati poruku, što je zamaglilo moju kolebljivu savjest, odlučnost se predala nekakvim nevidljivim nervnim sinapsama, mišićna vlakna su se skratila, njihovo kretanje stiglo je do tri prsta desne ruke koji su stisnuli limun i embrij kamenice se zgrčio pod paralizirajućim limunovim sokom. Zatvorio sam oči i progutao je. U tome trenutku moj djed prošao je kraj mene, gutajući živi lijek i potapšao me po ramenu. Izvadio sam telefon. Poruka je glasila: “Napravila sam test, rekao je DA.”

Kratko i točno, bez suvišnih emocija. Moja žena me uvijek tako uhvati na mjestu zločina. Kamenica kao da se razdrkala u meni. Pozlilo mi je te sam jurnuo prema toaletu. Osjećao sam se poput Krona koji je upravo progutao još jedno svoje dijete. Nikada više nisam probao kamenice.

Kraj Minotaura

Netko hoda u meni. Netko se izgubio u mome trbuhu. Tako mi je rekla jednoga zimskog popodneva, dok smo tiho sjedili u sobi i pokušavali čuti gomilanje snijega vani. Zvučalo je lijepo i izvan vremena. Izvalila se na stolac za ljuljanje, otvorila Grčke mitove i legende položila knjigu na ispupčeni oval svoga trbuha, poput krova.

Toliko je blizu, nekoliko centimetara od nas, pomislih iza zida ove kože, a trebaju proći dani, tjedni, mjeseci da bi stigao.

Poželio sam sve to zapamtiti, stolac, prozor koji svjetluca od snijega, ljepotu te fraze, čitavu drevnost tog zimskog predvečerja. Nema antičnijeg godišnjeg doba od zime. Uzeo sam list papira i nabacao nekoliko rečenica, više s mnemotehničkim ciljem. Usprkos tome, pojavilo se nešto poput pjesme. U čemu ipak ima logike, sve dok su poetičke tehnike dio mnemotehničkih. Nije li Homerov heksametar zapravo mnemotehnički trik, instrument za pamćenje? Pokušavao sam opisati ovu noć i ući u pećinu, šupljinu ili kuću ovoga trbuha. I vidjeh da su mjesta zamijenjena. Ovo što luta unutrašnjošću nije Minotaur, nego ono što ga dolazi ubiti. Nazovimo ga Tezejem, kako bi bilo jasnije. Kod njega je pupčana vrpca poput Arijadnine niti. A gdje je onda Minotaur? U zabrinutosti tog pitanja već je ležao odgovor. Minotaur sam bio ja. Da izokrenemo rečenicu, da se ne bih krio na njenom kraju. Ja sam bio Minotaur. Tezej – on, ona, ono (rod nije bitan) – htio me ubiti s čitavom tom nevinošću predodređenog. Nisam se imao kamo skriti, trebao sam smireno čekati njegovo pristizanje. “Kraj Minotaura” naziv je ove pjesme. Moram vidjeti gdje sam je zagubio.

Rodilo se jednog ranog zimskog jutra. Bio je još mrak. Vraćao sam se kući, izlaz iz bolnice prolazio je kroz jedan neobičan tunel. Osjećao sam se kao

da izlazim iz utrobe, kao da prolazim istim putem kao i ono dijete. Jedan novorođeni otac. Odavno nisam šetao ovim gradom u pet ujutro, prije izlaska sunca. Neonska svjetla su gasnula, prošao je prvi tramvaj, pogledao sam broj. Sedmica. Rekao sam si tada da će sve biti u redu. Bilo je točno 5.07. Jedan je čovjek otvarao kiosk s novinama, zatražio sam po jedan primjerak svih današnjih dnevnih listova. Pogledao me je zbunjeno i pospano. Pa ništa se osobitog danas nije dogodilo, rekao je s nevjericom.

Dogodilo se, dogodilo, odvratio sam. Platilo sam, uzeo hrpicu i krenuo sav sretan.

Kakvi su bili naslovi toga dana? Je li bila gotova dječja soba svijeta za doček ovoga djeteta?

...

Prva zima.

Prvi snijeg.

Prvi vjetar.

Prvi pas.

Prvi oblaci.

Zbog oka jednoga djeteta.

Zbog oka svakog novorođenčeta – štakora, muhe ili kornjačice

– svijet se svaki puta iznova stvara.

U početku ono progovara jezikom svih živih bića, guguće poput golubova, klikće poput dupina, mijauče, pišti, dere se... Praiskonski bujon jezika.

Dgiš, ang, pneja, eee, deeja, bnja-bnja-bnja, batjabu... Bog ne daje odmah jezik novorođenima. I to uopće nije slučajno. Sada ono zna tajnu raja, ali nema jezika za nju. Kada mu se da jezik, tajna je već zaboravljena.

Njezini prvi koraci, klata se poput kraljevskog pingvina. Kao da kroči po Mjesecu. Proteže ruke da se ulovi za zrak. Toliko usredotočena i nasmiješena u sebi, toliko krhka. Kada je pogledaš, pada.

Dok pišem o tugama svijeta, o portugalskom saudade, turskom hüzn, o “švicarskoj bolesti” – nostalgiji... ona dolazi, ima dvije i pol godine i oštro mi otima kemijsku olovku.

Sjedi sada ovdje i lijepo otvori usta, rekla mi je. Potom se podiže na prste i proviruje unutra. Auuu, kako je mračno u tebi, ništa se ne vidi...

Hajdemo se igrati zrnaca prašine. Ti si tata prašak, ja sam mala prašinica.

VI.

Otkupljivač priča

Prenositeljica beba

Takav ti je posao, zašto ti ne bih rekla, ne bojim se ja. Zatrudniš ovdje, a negdje oko sedmog mjeseca moraš prijeći granicu s Grčkom. Stišćeš trbuh, navlačiš široke hlače, zato ti je bolje izabrati hladnije vrijeme. Pripaljuješ cigaretu dok ti gledaju pasoš, em da si mirnija i opuštenija, em da te ništa ne odaje da si trudna. Naravno, čovjek koji te prebacuje vjerojatno je dignuo neku lovu, ali i ti moraš biti ozbiljna. Prelaziš granicu. Sjediš u predgrađu Atene dva mjeseca u nekoj slijepoj sobi, bez prozora, nešto kao ostava. Nikamo ne izlaziš, da ne bude problema. Samo ležiš, gledaš televiziju i jedeš kol'ko te volja. Dobro te hrane jer roba mora biti zdrava. Nosiš ga do kraja, oni tamo su se povezali s kupcima, kažu da si njihova rodica, nađu ti doktora, rađaš ilegalno. Tvoj čovjek uzme lovu i gotovo. Jedino ne želim da

mi ga pokažu kad se rodi, da mi ne bude teško. Vidim li ga jednom, gotovo, ne mogu ga ostaviti i upropastit ću cijelu stvar. Ovim poslom izdržavam drugu djecu, četvoro me čeka kod kuće. Samo zbog njih ovo radim. Po koliko god da idu, po pet-šest tisuća, za jedno su dali osam tisuća, bio je dečko, a dečki idu skuplje, ja uzimam deset posto. Četvoro sam prodala, četvoro sam podigla, to ti je računica. Ali ovo sad koje nosim je posljednje, nema, kraj! Evo ga, rita se, zna da govorim o njemu, ajde, ne ritaj se više. Tamo će ti biti sto puta ljepše. Ponekad ih sanjam i palim po jednu svijeću.

Kupio sam tu priču krajem listopada, blizu grčke granice. Kad sam joj ponudio novac, žena me zaprepašteno pogledala. Nije joj bilo jasno što joj točno plaćam. Ali ja tebi nemam što prodati, rekla je, a djecu više ne mogu rađati. Odratio sam da sam upravo otkupio njezinu priču. Nisam siguran da me je shvatila. Uzela je novac, prevrtala ga po rukama kao da je čekala da ga svakog trenutka zatražim natrag, okrenula je leđa, napravila nekoliko koraka, čučnula i rasplakala se. Pomislio sam da je tek sad počela prodavati svoju djecu. Sada kada je počela pričati o njima. Sve to bez priče bilo je samo posao.

Pričanje je dio strašnoga suda jer tjera ljude da shvaćaju. A kakva je korist od tog shvaćanja nije jasno. Stavljam i ovu priču u kutiju.

Otkupljivač priča

Prije sam se useljivao, a sada ih moram kupovati. Mogu se i ovako predstaviti: ja sam čovjek koji otkupljuje prošlost. Trgovac pričama. Drugi trguju čajem, korijandrom, dionicama, zlatnim satovima, zemljom... Ja hodam i masovno otkupljujem prošlost. Zovite me kako želite, nađite mi neko ime. Oni koji posjeduju zemlju su zemljoposjednici, ja sam vremeneposjednik, posjednik tuđeg vremena, tuđih priča i tuđe prošlosti. Pošten sam kupac, nikada ne spuštam cijenu. Otkupljujem samo privatnu prošlost, prošlost konkretnih ljudi. Jednom su mi pokušali prodati prošlost čitave države, odbio sam.

Kupujem svakojake priče – o napuštanju, nevjernim ženama, djetinjstvu, putovanjima i gubljenjima, tugama i iznenadnim izbavljenjima... Kupujem i sretno priče, ali nema puno prodavača takvih. Već na prvoj riječi mogu prepoznati svježiu od usmrdjele robe, pravu od priče prevarantskih sastavljača koji samo žele dignuti koji lev.

Većina ljudi prodaje svoje priče u bescjenje, neki se čak i čude zašto im nudim novac za nešto što ne košta ništa. Drugi su zadovoljni da imaju na koga prebaciti teret koji su do sada sami nosili.

Kakva je bila moja zarada? Zahvaljujući jednoj bolesti od prije i otkupljivanju priča sada, mogao sam se kretati po hodnicima različitih vremena. Imati djetinjstvo svih onih od kojih sam kupovao, posjedovati žene i njihove tuge. Prikupljati ih u Noinim kutijama onoga podruma.

Trgovac maslinovim uljem

(Čitava istina o gospodinu G.)

1.

Nikada nisam sreala takvoga gospodina – a sretala sam ih, vjerujte mi, dosta – koji toliko poštuje žene, kao preljubazni gospodin G., do te mjere da čak postaje zabrinjavajuće, nikad nisam sreala muškarca koji bi mirno sjedio do gole, za njega spremne žene, nakon što ju je on sam pripremio, žene poput gline mekane, dok osjeća kako joj koža gori, prizivajući ga, a da je pri tom ni prstom ne dotakne, da ne pusti svoga konja u nju, kao što je negdje pisalo – ja puno čitam – da ga ne razigra, da ne izvadi svoj mač, da ne pusti strijelju s nategnutoga luka, nisam i nikada više neću sresti takvoga muškarca, koji će u sličnoj situaciji govoriti kako lako otpijamo od svoga grijeha, kao da je uvarak od kamilice ili kuhanoga vina i kako priželjkujemo tuđe kao da je to smokva, izrasla nasred puta, Boga mi, kako je umio pričati gospodin G., pametno i prekomorski, osobito i lijepo, naši muškarci ne pričaju tako, oni ti samo guraju ruku pod suknju, hvataju za cice i stišću uza

zid. Ne znam je li još živ taj sveti čovjek, zna li gospodin nešto više o njemu, čim pita?

O, kako je gospodin ljubazan, pa zar se i to već plaća?

2.

Bilo je to silovanje, pravo da vam kažem, čisto silovanje bez fizičkoga kontakta – ovo bez fizičkoga kontakta znam od suca R., on je već pokojnik, laka mu zemlja, provodio je više noći sa mnom, negoli sa svojom, zakonom mu dodijeljenom, ženom, imali smo fizički kontakt, tako je on to nazivao, a ja nisam imala ništa protiv, isto je to, ali zvučalo je više onako... uglavnom, za razliku od pokojnoga suca, gospodin G. i ja nismo imali fizički kontakt, i usprkos tome nikada nisam bila tako grubo i brutalno silovana, morala sam otpjeti sve te njegove sulude priče o nevjeri i grijehu, takve kakve mi ni muž nije pričao... pozoveš ženu u svoj dom, svlačiš je i onda je razgledaš kao što gledaš ovcu, osuđuješ je kao da je nisi ti sam naveo na grijeh i na kraju je najuriš... nikada se nisam osjećala tako ubijenom i uništenom nakon nekog muškarca, dignula sam se, otišla ravno k sucu R.-u i rekla da je gospodin G. izvršio protiv mene pokušaj silovanja i nagovora na... dobro sam mu zapaprila, ne znam što je i kako učinio moj dragi sudac, ali već sljedećega dana, prije svanuća, gospodin G. ispario je iz gradića i nitko više nije pričao o njemu, sigurno zato što je u svakoj kući bila po jedna koja je prošla preko njegovoga željeznog ležaja... vi ste, gospodine, prvi koji je nakon toliko godina upitao za njega, zašto vas to zanima... Jesmo li ono spominjali novac, hvala, hvala.

3.

Eto, takav vam je on bio, veleštovani G., gospodine, ako želite baš iskren odgovor, doduše ne znam je li imao crkveni čin, posvetio se stavljanju žena na kušnju, ali ne svih, nego samo onih udanih, samo pobožnih krotkih supruga i... kad bi se prije ili poslije našle u njegovu krevetu, on ih ne bi ni prstom taknuo, već bi ih počeo ispitivati zašto su sada tu, što očekuju od njega, što ih je natjeralo da napuste svoga muža i djecu, o moralu je pričao,

uuu, jako je držao do morala, žena leži na njegovu željeznom ležaju, a on uperi prstom u njezino lice i priča joj, zagleda je, pita... sad sam već u godinama kada sve mogu ispričati, zato ću priznati da sam i ja bila tamo, nikada ne osuđujte supruge, gospodine, one su ukleta stvorenja, silom te natjeraju u krevet, pa počneš rađati svakih godinu i pol, kao da se natječeš s kravom u toru i svinjom u oboru, a gospodin G. nije bio odavde, niti je bio nalik ovdašnjim muškarcima, nije smrdio na luk, nije psovao životinje i djecu, nije hračkao po podu i čitao je knjige... sve supruge su ludjele za njime, mogu se zakleti, tako da nije morao bogznašto činiti kako bi se našle u njegovu krevetu, uključujući sav tadašnji rizik ... Kada je došao red i na mene da legnem u tu hladnu sobu, smireno sam saslušala sve što je izrekao jer je grijeh uistinu lebdio nad krevetom, ali kad je završio, direktno sam ga upitala zašto to čini, nije li isto tako protuprirodno i grešno ne leći pored žene koju je pozvao, koja je došla tebi i skinula sve sa sebe, muža, djecu i čitav zakon Božji... začudio se otkud mi uopće hrabrost pitati ga nešto o toj svojoj situaciji, nakon čega je odvratio da je on prirodoslovac grijeha i nevjere koje je htio izolirati u čisti oblik, destilirati ih i vidjevši da ne razumijem mnogo od njegovih učenjačkih priča, reče, točno ovim riječima: Vi ste, ženo, tako je rekao, maslina iz koje ću iscijediti grijeh poput ulja.

Prošlo je više od četrdeset godina, ali i sad se naježim od tih riječi, gospodine... oči su mu, dok je to govorio, nalikovale dvjema tamnozelenim maslinama i opet vam kažem, ne mogu ga osuđivati – veleštovanoga gospodina G., nešto strašno ti se moralo dogoditi da činiš takve stvari... bio je to napušten čovjek... nikada ne ulazi u napuštenu kuću i kod napuštenog čovjeka, gdje samo ćukova i smukova ima, eto, takav vam je on bio, ako hoćete iskreno.

A ne, novac mi više ne treba. A što ste mu vi?

...

Što sam ja gospodinu G.? I što radim ovdje, u 1734. godini? Otkupljujem priče pod izgovorom da trgujem maslinama. Po čemu sam bolji od gospodina G.? I ne radi li se o jednom te istom ulju?

Jedna mi je starica ispričala priču koju je njezina baka čula od svoje bake o jednom čovjeku koji je vladao svim suprugama na ovim prostorima. To samo po sebi ne bi kod mene izazvalo takvo zanimanje da nije bilo imena koje je ona izgovorila – imena, koje me progoni već dosta vremena.

Gaustin. Čovjek koji je mirno prolazio kroz vrijeme kao kroz plitku rijeku i uvijek nalazio načina poslati mi znak iz ovog ili onog vremena. Nikada neću moći biti siguran postoji li on zaista, jesam li ja izmislio njega ili je on izmislio mene. Njegov posljednji potez, priznajem, nadišao je sva moja očekivanja. Već nekoliko godina mrežom se širi (u prijevodu na njemački) jedna knjiga pod mojim imenom, koju ja nikada nisam napisao: Ding. Kunst, Kant und Zeitgenossen (Wieser Verlag, 2005.). Može se provjeriti.

Očekujem njegovu sljedeću knjigu potpisanu imenom Gaustin u kojoj će glavni lik nositi moje ime.

Jednom sam upisao njegovo ime u Google. Odmah se pojavila neka Angelina Gaustin za koju se znalo da je umrla točno 1900. u sedamdesetoj godini i bila pokopana na groblju Paoli, u Indiani. Izvor je bila jedna matična knjiga umrlih iz biskupije.

Isto tako, u jednoj obiteljskoj povijesti pojavljuje se neka Lucinda Gaustin, rođena 1853. godine. Na drugom je mjestu Moli Gaustin s upitnikom pored imena. Negdje u Oregonu otkrivamo jednog B. Gaustina. Ali ime se posvuda javlja samo kao prezime, a nigdje kao osobno. Samo su njegova djeca bila zapisana u tim knjigama. Jedan zajednički nestali otac.

Nakon povratka iz ove priče (putovanje je bilo teško, presjedao sam s glasa na glas, priča je bila iz treće generacije, a i sve teže sam postizao nekadašnju empatiju), počeo sam vršljati po arhivima oko mjesta priče, raspitivao se svuda uokolo i zaista se potvrdilo. U jednoj “Zajedničkoj knjizi rođenih, umrlih, vjenčanih, dužnih i drugih izvanrednih slučajeva” pojavljivalo se ime Gaustin. Isti taj je stigao u gradić 1700. godine, tri godine poslije otpisan je “bez prava povratka u grad”. S tri posebna križića u samom polju knjige, to je znak kojim se u ovim krajevima obilježava susrete s nečastivim.

Podzemni anđeo

Priča o onome koji se rodio s anđeoskim krilima. Noć uoči rođenja, u snu se javio glasnik i rekao majci stvar je ovakva, ženo, tvoj dječak je dar Božji, on će biti anđeo u ljudskome tijelu. I kao što su pričali po gradiću, dječak s anđeoskim krilima trebao je imati veliku snagu. Ovdje se snaga shvaćala vrlo doslovno – da dižeš teško, pobjeđuješ sve u borbama, odmjeravaš snagu s medvjedom ili nosiš po dvije vreće brašna na leđima. Ili da, poput poznatoga Harija Stoeva, po sajmovima zubima dižeš punu bačvu vina. Jedini uvjet bio je da majka nikomu ne kaže.

Zamišljam sada to dijete poput klasičnoga anđela, toliko različitog od svega uokolo, kao da je sjeme pinije dolepršalo sredozemnim vjetrom ili druge, za ovdašnji kraj, čudne biljke. Izdužen, mršav, ovdje bi rekli – slabašan dječak koji će postati predmet ismijavanja. Njegova majka trebala je šutjeti o tome, no uplašila se da će joj sin biti drugačiji, pa je počela posvuda pričati i krilca su tako nestala.

Kao djeca krišom bismo ga sačekivali i promatrali ga. Bio je rudar. Uvijek mračan i prljav. Zamišljao sam ga s velikim opuštenim anđeoskim krilima koja se vuku za njim, crna od ugljene prašine. Hodao je lagano pogrbljen i nikada nije skidao svoju košulju. Rastu li pod njom i dalje krila? A on ih podrezuje svakoga jutra. Kao što se svakog jutra brije. Kao što je moja baka podrezivala krila pilićima, da ne prelete preko ograde, da ne napuštaju dvorište. Ni on ga neće napustiti. Njegova majka izabrala je sina, a ne anđela.

Kao dijete prezirao sam brbljavu majku, koja je lišila sina ove snage. Sada je razumijem. Nije dopustila da joj ga izuzmu iz ljudskoga roda. Za razliku od Pasifaje, Minotaurove majke. Anđeo rudar bio je mračan, zatvoren, ni riječi nije progovarao. Kao da je, ubijajući anđela u sebi, na kraju uspio izbrisati i čovjeka.

Sin podzemnoga anđela bio je u višim razredima, neuobičajeno visok, otišao u Sofiju igrati košarku, a potom dalje u Ameriku.

Sin podzemnoga anđela

Otac mi je bio rudar. U pet ujutro, još po mraku, odlazio bi u rudnik. Vraćali su ga kamionom u sumrak. I unutra i vani – po mraku. Nije se sjećao što je to dan. Samo jednom nije otišao na posao i preležao je u sobi s navučenim zastorima, nije mogao podnijeti svjetlo.

Eto, tako sam ga zapamtio, vraća se predvečer, mračan, ne progovara ni riječi, na stolu velika salata i boca rakije. Kao da nije ni bio tu. Čuo sam i onu priču o krilima, možda je i bilo tako, nijem poput anđela. Pali televizor, ali ga ne gleda. Salatu pojede do kraja, bocu – do polovice. Ništa ne govori. Liježe. Sljedećega jutra iznova.

Moj najsretniji dan bio je kad je došao trener iz grada vidjeti tko je od nas talentiran za košarkaša. Uzeli su me jer sam se tada izdužio, dugačak i krupan, s rukama kao lopatama. Moja majka se rasplakala, a otac me samo potapšao po ramenu. Učinilo mi se da je htio nešto reći, uzeo je zraka, ali toliko dugo već nije govorio, da je mehanizam tamo sigurno već zahrđao, nakašljao se, nešto mu je zaškripalo u grlu te je otišao leći. Sljedećeg sam dana otišao s torbom u grad, u sportski internat. Momački sam trenirao jer sam znao što me čeka, ako se naloži da se vratim. Ostajao sam poslije treninga, sprave, užad, odskok, sve... Ni mrvicu talenta nisam imao za ovu igru, ni mrvicu, ali sam tukao i tukao... poput rudara. I uzimali su me jer sam bio jak, davao sam se, nisam žalio snage. I kad je došao tamo neki nakon 1989., iz amaterskog američkog kluba kupovati jeftine istočnoeuropske igrače, nisam se kolebao hoću li otići ili ne. Znao sam da od mene nema košarkaša, tamo to neće proći. Jednostavno sam morao biti što dalje odavde, od svoga oca, od njegove boce i mrzovolje.

Ostanem li, postat ću isti. Otišao sam, igrao godinu i nešto, nakon čega su me otkantali, ali dosta su me i trpjeli te sam se prihvatio jednog ovako dugačkog kamiona, poput vlaka, s dimnjakom na vrhu. Puno se radi, ali dobra je para. S takvim si poslom ne možeš naći ženu. Krećem rano u pet ujutro, odspavam navečer negdje po parkinzima. Crnčim od jutra do mraka. Poslije sjednem, popijem četiri piva, pojedem dva Big Maca i zaspim kao

zaklan. Svaki dan. Jedne sam večeri sanjao svoga oca. Vozio je moj kamion. I ujutro su mi se javili da se dogodilo to i to.

H. K. (48). Došao iz Dallasa pokopati oca i riješiti imovinu.

Najsretniji dan vozača Malamka

Crnomanjast, kovrčav, dvadeset i koja, u jakni od umjetne kože, inkarnacija Michaela Jacksona iz osamdesetih. I naravno, fotografija samoga Michaela gore, kod retrovizora. Priča počinje još dok ulazim u taksi. Kao da je samo čekao nekog slušatelja.

Buraz, (to je moja uloga i ime u ovoj priči), da znaš samo kakva mi je dama danas ušla u taksi. Četrdeset godina, ali pravi komad, kad ti kažem. Možda ima nekih trideset osam, trideset devet, ne znam. Ali, ko sunce! Kad mi je ušla u taksi, fakat me bilo sram da vozim ovaj stari opel.

Stojimo na semaforu. Bacam i ja jedan pogled na auto, izlizane presvlake, napukla ploča, previše smrdi na vaniliju iz mirišljavoga borića.

Ta žena nije za ovaj auto, nastavlja Malamko. Žena je za kadilaka, i to ružičastog. I cicu ima. Ulazi u taksi i veli vozi kamo god želiš. Da se razvodi od muža. Sve mi je ispričala, od A do Ž. Kako su se oženili, koliko godina su bili zajedno, a onda je on ispao golać. Ispao golać, veli. Ne znam, buraz, kakav golać, ali nešto je loše. Puž, velim ja. Molim? Golać je puž. A je li, pa što ima loše u pužu golaću, hm... I s nekim ženama se spetljao, a ona ga skužila, znači, zglajzo je skroz. Totalna tragedija, turska sapunica. A ja, opet, samo kimam glavom, buraz, i vozim, ne znam ni ja kud vozim. Vidim da je potpuno rastrojena, vozim i slušam. I što mi više priča, to me više zagleda. Trpa mi se, evo, ovog trenutka mi se trpa. Znam ja te stvari. Stani, veli, sad, ovdje. Nas dvoje, veli, opet ćemo se vidjeti da znaš! Poče kopati po torbi, uh, veli, majku mu golaćku, uzeo mi je lovnu. Psuje, ali i psovanje joj stoji, kao ogrlica joj sjeda, kao broš, dama u svakom pogledu. Ma, nema problema, kažem joj ja, nema veze za pare. Kad se vidimo drugi

put, onda ćete. Kako se zoveš, dečko, upita me. Malamko, kažem. Dođi da te poljubim. Malamko, veli mi, nagnula se, uhvatila me za glavu i evo ovdje (pokazuje) u obraz me poljubila, da se nisam stigao ni okrenuti.

Ogleda se u retrovizoru da vidi stoji li još trag poljupca. Na semaforu zeleno, trube mu oni iza. Uskoro ću ti se, veli, javiti, zalupi vratima i nestade. Strašna žena, buraz, strašna stvar.

Stanka.

Ali kako će me naći? Nije ni broj uzela, ništa. Možda je zapamtila broj taksija, pa će se javiti u centralu i pitati. Drugog Malamka kod nas nema.

Šuti. To ga pitanje muči. Ovdje se, kao buraz, moram i ja umiješati.

Slušaj, Malamko, počinjem najdubljim glasom. Kad žena poželi nekoga pronaći, ona svijet preokrene naopako. U ovakvim slučajevima samo klišej pomaže. Vjerojatno citiram neki roman, neku lošu književnost, majku mu. Neka i oni učine štogod korisnog za utjehu jednog lijepog, mladog Ciganina.

(Istina je da razmišljam kako ta žena obilazi čitavu Sofiju besplatno na foru supruga golaća. Ali tko sam ja da kvarim Malamkov najsretniji dan. I to što ja tako mislim, a on ne, čini me deset puta većim nesretnikom. Blaženi Malamko...)

Veliki sam ja sretnik, hej, kaže Malamko nakon kratke pauze, kao da mi je pročitao misli u retrovizoru. Da se tako lijepoj ženi svidim baš ja, Malamko. Pa, što onda ako joj je trideset, trideset pet godina, možda je i mlađa. Ja sam jebač, ne tražim dlaku u jajetu.

Gurnuo sam mu najveću napojnicu koju sam ikada dao. Ustvari, to nije bila napojnica, zapravo sam kupovao priču.

Dodajem sada i nju ovdje, u kapsulu ove knjige, tko zna, možda će je pročitati ta dama ili netko drugi, pa neka joj kaže kako Malamko čeka da mu se javi. Da i od književnosti ima neke koristi, majku mu njegovu.

Prodavač priča

Što ste vi zapravo? Pisac? Meni jako dobro ide upoznavanje s piscima. I moj djed je bio pisac, ovo je sigurno karma. Prije mjesec dana pozvali su me na jednu svadbu. I što mislite do koga sam sjedio za stolom? Možete li pogoditi? Smjestili su me do samoga Salmana Rushdija. Da, da, onoga. S malenim okruglim naočalama i bradicom... Iskreno rečeno, uvijek sam mislio da ti koje prikazuju po televiziji, ti najpoznatiji, zapravo niti ne postoje u stvarnosti, sigurno su neka kompjuterska animacija, hologram. Zar vi nimalo ne sumnjate u postojanje Madonne ili Brada Pitta? Ma, nema veze. Sjeo sam do njega, pružili smo si ruku, rekao je svoje ime, a ja blenuo. Pisac? Kao da se pod istim imenom krila još hrpa poznatih. On se čak zbunio i nešto promrmljao – moglo bi se i tako reći, da.

Znate kako sam se čitavo vrijeme osjećao? Kao topovsko meso. K vragu, mislio sam, pa on nikad nos ne pomalja van. Ništa njegovo, priznajem, nisam čitao, ali za Boga, s vremena na vrijeme gledam televiziju, čitam novine. Pa tom čovjeku pale knjige, zaradio je i smrtnu presudu, fetvu. A ti, znate, što su mu je presudili, s njima nema šale. Uglavnom, čudno sam se osjećao na toj svadbi, em gord, em sav kao na trncima. I čitavo sam se vrijeme ogledao da netko od gostiju na toj miloj svečanosti ne pravi neke nagle pokrete. Bio sam spreman šmugnuti pod stol. Bila mi je frka više nego njemu, a on je sigurno sav protrnuo. Ima li nešto ispod košulje i leptir-mašne? Mislim na diskretnu pancirku posljednje generacije, s vlaknima od posve novog i laganog materijala. Mislio sam ga upitati, ali sam poslije odustao. Mogao sam ga naprosto potapšati po ramenu za doviđenja i saznao bih.

Zapravo, čovjek se držao vrlo pristojno. Ni jednom me nije upitao kako mi se dopada njegov zadnji roman. S oprostjenjem, jer i vi ste pisac. Koliko ih ja poznajem (kao i uvijek s izuzetkom ovdje prisutnih), to pitanje nikada ne propuštaju. Zamišljaju da svijet liježe i ustaje s njihovim knjigama. Bilo me je strah ako me upita i shvati da ništa nisam čitao. Ali to je veliki pisac, taj ne pita. Ili je siguran da si ga čitao ili ga nije ni briga. Reže mirno svoj biftek i nabada mrkvicu. Razmijenili smo nekoliko općenitih pričica o

ugodnoj svečanosti te kako su slatki mladenci, kako pristaju jedno drugom, bla bla... Mali razgovori kakve možeš voditi na nekoj svadbi s bilo kojim običnim susjedom s lijeva ili desna. Mislio sam da pisci govore više onako... samo o važnim stvarima, životu, smrti... Nema veze. Ja sam bio mladenkin prijatelj, on je poznao mladoženju još kao dijete. Oboje smo jamčili za svoje ljude. I na kraju sam mu ispričao jednu svoju priču. Nikada nisam saznao jesam li ga se zaista dojmio ili se samo pretvarao. Ne znam, ljudi s naočalama me zbunjuju. Sad ću pratiti što piše. Što vi mislite, hoće li je iskoristiti?

Vjerojatno, na kraju sam se uspio uključiti. Pisci nikada nisu nevini. Kradljivci su poput svraka. Ali ipak je važno i tko te potkrada.

Ma ne, ja sam njemu svoju poklonio.

E, onda ćemo čekati.

Ako želite, mogu je i vama ispričati.

Znatiželjan sam.

Ali da znate da je već prodana.

Niste li rekli da je poklonjena.

Pa, da... Prodana, poklonjena.. Nismo potpisali ugovor. Ako vam se jako dopada, samo se s njime dogovorite tko će je koristiti. Poklanjam je za... dvije duple Četiri ruže.

Znači za osam ruža, nasmijao sam se... Dogovoreno. (Tako sam se upoznao s prodavačem priča). I čim je prvi buket ruža sletio na stol, priča je krenula.

...i njegova priča

Radi se, naravno, o ženi – polako je počeo pripovjedač. Ocijenio sam taj početak u stilu “radi se, naravno, o rukopisu”, ali na trenutak sam pomislio

da on možda ne preprodaje tuđe priče, pa one Ecove podvaljuje Rushdiju te potom sije zbunjenost i razdor u književnosti. Ostavio sam priču da teče.

Morao sam pobjeći od nje, ako sam htio ostati živ. Napustiti nju, napustiti taj grad na najdoslovniji način. Nekoliko mjeseci obilazio sam Europu. Da bi zaboravili neku vezu, neki su se odavali nepromišljenom seksu, dok sam se ja odavao nepromišljenoj geografiji. Biraio sam nasumično gradove, putujući obično vlakom, mijenjajući kolodvore i hotele i dok su svi turisti bili u grupama ili parovima, ja sam lutao sâm trgovima koji su u jednom trenutku postali jedan drugom nalik. Podsjećao sam na čovjeka koji je želio ostaviti svoju vlastitu ostavljenost iza nekog ugla. Poput nekoga tko traži udaljeno i nepoznato mjesto gdje će pustiti mačke svojih tuga i koje nikada više neće naći put natrag. Znete li koliko je teško osloboditi se mačaka? One posjeduju nevjerojatan osjećaj za dom, nevjerojatno sjećanje. Jednom je moj djed pokušao rastjerati sve domaće mačke koje su se nakotile u kući i na dvorištu, nagurao ih u vreću i pustio na nekoliko kilometara od grada, blizu groblja. Kad se vratio, mačke su ga već bile prestigle. Ovo s mačkama je bonus, nisam to pričao Rushdiju, rekao je prodavač priča, otpijajući već druge četiri ruže.

Ubrzo sam shvatio da je Europa vrlo blizu, puna je te žene, jednostavno podsjeća na nju. Trebalo mi je više prostora, praznog i nepoznatog. I uhvatio sam prvi let za Ameriku. Morao sam se izgubiti poput Kolumba, ali usred nekih odavno kartografiranih zemalja. Nismo ni svjesni koliko je sad postalo teško izgubiti se. Gotovo jednako toliko koliko je tada bilo teško ne izgubiti se.

Kad sam se nakon godinu i tri mjeseca vratio kući, skinuo sam kartu svijeta na pod i povezao markerom mjesta u kojima sam bio. Bio je to put oko svijeta – prošao sam prstom maršrutu izgovarajući imena gradića i megalopolisa. Najljepša mantra za zaboravljanje žene.

Sofija, Beograd, Budimpešta, Wrocław, Berlin, Hamburg, Aarhus, Bremen, spuštanje prema Rouenu, Dijonu, Toulouseu, Barceloni, Málagi, Tangeru, Lisabonu, preko Atlantika gore prema Lind Islandu, New Yorku, Ontariju, sjevernom Hudsonovom zaljevu i opet prema dolje prema Minneapolisu, Chicagu, Colorado Springsu, Pueblu, Phoenixu, San Diegu...

Ispravio sam se, objesio kartu na zid i tek tad primijetio... Crte moga putovanja na savršen su način ocrtavale jedno slovo. Njezino. Jedno veliko jasno M. Profinjeni monogram glupoga muškarca. Mačke su se vratile prije mene.

Priča nije bila loša, čak i da ju je drpio od nekog trećeg i već jednom preprodao (neke fraze kao “mačke tuge” i sl. sigurno nisu bile njegove). Buket ruža se razrastao. Izgledao je zadovoljno poput čovjeka koji je dva puta preprodao jednu te istu robu. Ali i ja sam bio zadovoljan poslom, jer sam kupio dvije priče po cijeni jedne – onu koju mi je ispričao i onu koja joj je prethodila, o susretu s Rushdijem, pretpostavljam, još izmišljeniju od ove druge.

Dvojica se klade čija je žena vjernija

Najprije odluče provjeriti jednu. Muškarac najavi da putuje na nekoliko dana. Njih se dvojica tako skrivaju u dvorištu i čekaju. Suprug je čak negdje nabavio i pištolj. Prve večeri – ništa. Srce mu se malo primirilo. Ali već druge večeri, kad je mrak postao neproničan, žena izađe iz kuće, otvori vrata i jedan se muškarac poput sjenke tiho uvuče. Svjetlo uopće nije palilo. Približiše se dvojica prijatelja do prozora, oskudni je mjesec samo ocrtavao pokrete dvaju tijela, ali i to je bilo dovoljno da se vidi što se događa. Kako se samo uvijala oko njega, kakvi pokreti, čak je i suprug bio zadivljen, nikada je nije vidio takvu, perverznjakinja jedna! I prijatelj je također gledao otvorenih usta.

Idemo unutra, tiho reče suprug i njih se dvojica poput kradljivaca uvukoše u kuću. Sljedeća scena takva je klasika u filmu, književnosti i životu, da ne znam kako bih je opisao. Suprug je otvorio vrata, napravio korak unutra, pa udesno, stao u lagani raskorak za oslonac, vidio je da tako rade u filmovima i uperio pištolj prema klupku tijela koje je sada stajalo ukočeno. Dva metra dalje stoji njegov prijatelj u pomalo glupavom položaju, jer je i sama situacija pomalo glupava, ne zna kamo se u takvim slučajevima gleda. Neugodno je gledati u ženu svoga prijatelja jer je gola i do maloprije je

vodila ljubav, neugodno je da spusti glavu, kao da je on sam uhvaćen, neugodno mu je gledati u svoga prevarenog prijatelja, da mu ne bi bilo još više neugodno. Jednom riječju – neugoda. Ljubavnik, uhvaćen na djelu u bijelim gaćama, mada su ovome gaće crvene na crne pruge, strijelja pogledom dvojicu muškaraca, kao da još nije sasvim siguran tko je suprug, ovaj s pištoljem ili onaj drugi. Ženino tijelo predstavlja složenu mješavinu strasti koja lagano gasne, bijesa prema banulim muškarcima i rastućeg straha. Ponekad sekunde imaju neizmjernu dužinu i obujam.

Prevareni suprug je taj koji treba donijeti odluku. On drži stvari (i pištolj) u svojim rukama... O njemu ovisi kako će se sve razvijati, ali još ne zna što učiniti. Zna samo da mora brzo odlučiti, vrijeme nije na njegovoj strani. Taj muškarac nikada nije bio u sličnoj situaciji, osim u filmu i u knjigama. I ništa od toga sada mu ne pomaže. Dolazi k sebi. Uperio je pištolj prema muškarcu. Upravo tako, grči se sada, podli stvore. Bio se opustio u njegovu krevetu. Čak je svoj ručni sat ostavio na njegovome noćnom ormariću. Ljudi ubijaju nekoga samo ako nogom kroči na privatni posjed, takvih je natpisa posvuda, a što tek preostaje ako je netko ušao u najsvetiju odaju od svih, ne samo u tvoj dom, nego i u tvoju spavaću, ne samo u spavaću, nego i u ženu s kojom spavaš? S druge pak strane, u čemu je njegova krivica, nije ušao na silu, netko ga je pustio, štoviše pozvao ga je, dao mu znak. Zar je on najviše kriv u ovoj situaciji? Najviše je kriva – žena. To je radikalna odluka, preljubnica mora iskupiti svoj grijeh smrću. Bože, kakve teatralne izjave, je li to grčka drama ili drugorazredni buržoaski komad? Koknuti svoju ženu zbog jedne sitnice, ne, nije to sitnica, ali ipak, to mu je žena... I što onda kad je ubije? Nikada nije bio dobar u odlukama. Nikada. Mora li u dućanu odabrati papuče, potrošit će čitavo popodne. Crne ili smeđe? Nakon što je u sebi prebrojio sve hlače, podijelio ih je na dvije polovice – one koje odgovaraju uz crnu i one koje odgovaraju uz smeđu boju, potom je razmjestio namještaj u sobi, jer je dobro da papuče pristaju i uz njega. Nakon svega toga prošlo je već više od sat vremena i on se zaustavlja na smeđima. No, o, kakav užas, smeđe postoje u dvije varijante – s trakicom i bez nje. Kao vrhunac ima ih sa svjetlijim i tamnijim trakicama. Tako je to s papučama, a ovdje se ipak radi o ubojstvu i podjeli pravde. Tko je više kriv u preljubu.

Skreće pogled iznad njih i kao da prvi put vidi njihovu obiteljsku sliku iznad kreveta. Kako je moguće da to rade upravo ispod nje. Prolazi mu kroz glavu kako bi bilo vrlo efektno pogoditi obiteljsku sliku, zamisli kako će se stakalca sasuti iznad njihovih glava. Kakva metafora. Ti, ženo, pucala si u naš vlastiti obiteljski život, naša prošlost dobiva metak u glavu. Ali kamo ciljati, u sebe ili nju, riječ je o slici, ali ipak! Pucam li u svoj vlastiti portret, bit će to vrsta samoubojstva.

U sljedećem trenutku se okreće i čini najneočekivaniju stvar pred izbezumljenim pogledima svih, povlači okidač i puca u svoga prijatelja. Nema vanjskog svjedoka, nema ni zločina.

Šeherezada i Minotaur

Obično priču priča onaj koji je u slabijoj poziciji. To se najzornije vidi kod Šeherezade. Jedna na smrt osuđena žena pripovijeda priču za pričom, kako bi dobila još jednu noć. Pripovjedna nit jedino je što je vodi kroz labirint njezine osuđenosti. Unutar priča koje pripovijeda najčešća moneta za razmjenu u otkupljivanju života upravo su priče. Dovoljno je prisjetiti se prve – o nesretnome trgovcu koji slučajno ubija košticom masline sina jednog džina, a trojica šeiha koji tuda prolaze otkupljuju od strašnoga oca (ovdje se zaista radi o pravoj trgovini) po jednu trećinu života trgovca, pripovijedajući (prodajući) mu priče. O genije, o poglavico careva nad genijima, i kruno njihova, ako ti ispričam svoju priču o ovoj gazeli, pristaješ li oprostiti mi za nagradu trećinu ovoga trgovca?

Ako su vam priče dobre i uistinu mi se dopadnu, odvrća džin, dogovor će pasti. I pao je. Džin daruje krv trgovcu, a Šahrijar koji sluša ovu priču daruje još jednu noć pripovjedačici Šeherezadi. Blažena vremena. “Zaboga, neću je ubiti – poslušat ću priču do kraja”. A priča je beskrajna. Kao što je beskrajan i labirint.

Jasno je da je Šeherezada odande uzela ideju. Krećeš hodnikom jedne priče koja te vodi u drugu, a ta u treću i tako dalje... Prenijela je labirint priča u Šahrijarovu spavaću sobu. I – tu se krije tajna – ulazeći unutra, povela je i

svoga krvnika, uvela ga je, a da on to nije ni primijetio. Oboje su tamo, ali ona drži niti priče, njezin tanki opijum vodi Šahrijara po galerijama i hodnicima. Ako se nit prekine, masovni ubojica žena, jer on je upravo to, probudit će se, shvatiti gdje je i sve će biti izgubljeno.

Odakle dolazi snaga pripovjedača priča, čak i onda kad je to snaga slabijega? Dolazi li od vlasti nad tim što priča? Da drži u svojim rukama ili štoviše na vrhu svoga jezika svijet u kojem može dodjeljivati smrt ili je spriječiti kad to poželi. Svijet koji može biti toliko stvaran ili toliko izmišljen da kopira onaj stvarni, da postane njegov dvojnik. Ako u jednome mač smrti visi nad tobom, da onda pobjegneš hodnikom spasa u onaj drugi.

Gotovo da se nitko ne sjeća ili ne obraća naročitu pozornost na to odakle kreće Tisuću i jedna noć. Upravo odande odakle i mit o Minotauru. Od jedne nevjere. Pasifaja, Minosova žena, prevarila ga je s bikom iz kojeg viri Posejdon. Sa svoje strane, svaka od 1001 priče počinje zbog nevjerne supruge Šaha Zamana, mlađega Šahrijarova brata, vladara perzijskog grada Samarkanda. On kreće na put, zaboravlja nešto, vraća se i pronalazi ženu u zagrljaju s jednim robom. U jednom slučaju ljubavnik je bik, u drugome rob – sve sama nedopuštena tijela. Dovde je nevjera koštala smrti samo njih dvoje. I mlađi brat odlazi tamo, kamo se bijaše uputio – kod onog starijeg, Šahrijara. Tamo je nevjera žene njegova brata uistinu masovna, redom s dvadeset priležnica i istim brojem robova. Šahrijar odlučuje osvetiti svoga brata, sebe i čitav muški svijet. Tada počinje serijsko ubojstvo žena i serijal priča.

Noć. Od tad, pa nadalje sve se događa noću. U vječnoj noći labirinta, u kojoj živi Minotaur, ili u toj tisuću i jednoj noći u Šahrijarovoj carskoj palači. Noć je vrijeme priča. Dan je drugi svijet, koji ne pretpostavlja onaj noćni. Ta dva svijeta ne bi se trebala miješati.

Mjesto za zaustavljanje

Neke se knjige trebaju opremiti Arijadninom niti. Hodnici se neprestano vrtlože, križaju se jedan s drugim. Ponekad mogu vidjeti kako djed i ja

ulazimo u dućan Esprit u Friedrichstrasse, on nepovjerljivo pipa pamučne bluže i mrmlja da ni za što na svijetu ne bi kupio nešto tako tanko, kroz koje će vjetar igrati trule kobile. Ili kad s kćeri prelazim preko Doktorskoga parka, a jedan mi gospodin zavijen šalom do očiju, s visoko uzdignutom kragnom, kima glavom dok se mimoilazimo. Epizoda na koju nisam obratio pozornost, da me Aja nije povukla za rukav i pokazala njegovu čudnu dvorogu sjenu na snijegu. Minotaur je izašao u šetnju u labirint zimskoga parka.

VII.

Svjetska jesen

Urlikanje

Elena, Elenaaa, dijete divlje pustinje Amuuur... Pijana pjesma koja odjekuje usred noći iz susjedne betonske zgrade. Pjevali smo je kao učenici po kampovima, ali ni dan-danas ne znam tko je ta Elena i kakva je ta pustinja. Neophodan kič za svakoga od nas, nekakva romantična otuđenost, oaza usred jedine moguće pustinje ovdje, u kojoj se pijesak pretvorio u beton. Ista ta pjesma sada, trideset godina poslije, u tri sata poslije ponoći, odjekuje s pijanom čežnjom društva u susjedstvu. To je alternativna bugarska pjesma u svemiru. Mladost je otišla, socijalizam je otišao, ali demoni nekadašnjih želja ostali su utopljeni u alkoholu onoga što se nije dogodilo. Nekadašnji učenici su ostarjeli, pustili trbuhe, svaki se oženio po jednom Elenom, ali nešto se sjebalo, nešto nije kako je trebalo biti... Besmisao je ušao kroz drvenoga konja u nesigurnu Troju tijela. Odatle ovo

urlikanje u noći... Prezirem ih i bliski su mi sa svom svojom nepodnošljivom tugom i besmisлом. Ponekad osjećam da bih htio i svoj krik dodati tom njihovom. Da sam imao mali vjerni čopor prijatelja, sigurno bih zavijao s njima, sretan i neutješan po vječnim betonskim poljima grada. U divljoj pustinji Amuuuur... Ali nemam taj čopor. Zato zavijam tiho. Toliko tiho i kao s puno profinjene ironije, da se jedva čujem.

The saddest place in the world[22]

Anđelu neobjašnjivih noćnih šumova,
koji bdije nad uplakanima u kupaonici,
porezanima u kuhinji

i pušačima po terasama u tri ujutro.

Odvratno usamljen. Tako sam se osjećao posljednjih godina, to je bila najtočnija definicija. Vidio sam to ispisano crnim markerom na jednoj telefonskoj govornici: "Volim ljude i to me čini odvratno usamljenim." Dodao sam to nametljivim rečenicama koje sam vrtio po glavi prilikom sličnih napadaja... odvratne samoće.

Krenuo sam prošetati kvartom jednog kasnog neveselog kolovoškog popodneva. Miris gnjileži. Miris prezrelih šljiva koje kapaju, omamljujući, s dahom koma. Rakija, koja se neće dogoditi. Kotrljajuća kora lubenice, koju je armija osa već isisala, a procesija mrava nakon toga isušila. Udisao sam, ne, nalijevao se upornošću čovjeka koji je odlučio napiti se u jebenoj kvartovskoj birtiji.

Promatrao sam pohabane, zahrđale okvire ostakljenih balkona. Tu malu, siromašku lukavost da si zatvoriš jedini balkon, postaviš stakla i zavjesice, pretvoriš ga u akvarij, dobiješ još metar-dva, dodaš još jednu sobu betonskom bloku, da izneseš tamo štednjak, stari rešo, čuškopek[23], zasađiš u pravokutnim plastičnim posudama kopar, peršin, luk, čak i sadnice rajčice, i pretvoriš ga u kuhinju i zimski vrt istovremeno. Da pržiš

navečer paprike u tom izlogu svog mizernog života ili pušiš u potkošulji u neobjašnjivoj tuzi kasnih noći.

Prošao sam preko jednog školskog dvorišta s iskrivljenim koševima bez obruča, zaraslog u korov. Trava je probijala kroz raspucali asfalt po kojemu je nekoliko djece nesebično nabijalo loptu, jebote, koji si ti jebeni peder, razvikao se jedan od klinaca, nije mu bilo više od deset godina, onda mu je “peder” rekao da mu popuši i igra se nastavila. Ne toliko same izjave, koliko ono podešavanje glasova, deranje, naprezanje grla da se izvuče nešto režeće i prijeteće, natjeralo me da se maknem odatle. Spljoštene boce mineralne vode, komad novina na kojima se moglo pročitati “Sozopol se pretvara u drugi Jeruzalem. Čudotvorne moći Sv. Ivana Krstitelja otkrivene su jučer, tri falange prstiju desne ruke, peta i zub Kristova bratića”... Mistični kič provincije.

Pretvorilo se u geto. Ili je to oduvijek i bilo. Ništa se nije mijenjalo – osim hrđe koja se rasprostrla posvuda, betonski blokovi ostarjeli su još trideset godina, nepopravljivo. Nekada su svi ponavljali: “Za nas je već kasno, ali barem da klinici žive drugačije.” Mantra kasnoga socijalizma. Sada hvatam sâm sebe da dolazi moj red da izgovorim isto to.

U kutijama treba biti od svega pomalo. A najviše tih prošaputanih, nagomilanih, skrivenih stvari. Onoga što ne ulazi u kadar, što ne traje, nestaje, suši se poput jesenjega lista, usmrđi poput ribe jednog vrućeg popodneva, ukiseli poput mlijeka, vene poput popišanoga geranija, trune poput kruške... Prošao sam pored jedne trafostanice. To se mora prepisati, slikati, dokumentirati. Zahrđala ploča “Pozor. Opasno po život” i polijepljene fotografije mrtvacu oko nje. Kao da su svi s tih osmrtnica prtljali nešto pogrešno po trafostanici (i po život?) te ih je struja ubila. Osmrtnice i oglasi. Na oglasima polijepljenim po sipkoj žbuci mogla se ustanoviti čitava nenapisana povijest posljednjih dvadeset godina. Ponude i potražnje. Izvadio sam bilježnicu i počeo prepisivati.

Tvrtka traži elitne plesačice u inozemstvu. Mlade djevojke za pomoćnice u talijanskim obiteljima. Iznajmljujem stan dvjema studenticama, nepušačicama. Naučite engleski za tri tjedna. Skidam crnu magiju, pravim

bijelu za ljubav i posao. Lijek protiv hemoroida i opadanja kose. Izgubljen pas. Otkupljujem kosu.

Kaži, šupčino, netko me pljesnuo po ramenu. Fraza otprije dvadeset godina, kao i gesta. Neka uđe u katalog nestalih riječi i gesti, inventarizirao sam je istog trena. Okrenuo sam se, kroz maglu poznato lice, vjerojatno školski kolega: Ooo, kuronja... Iznenadio me moj vlastiti odgovor, nikada se nisam tako nekom obraćao, ali sada je to situacija nekako prirodno naložila. Razgovor je dalje tekao u žanru “dvojica starih poznanika razgovaraju, pitajući se tko je uopće ovaj”. Retorika zaobilaznih manevara. Praznik uopćene i prazne priče. Pametno izbjegavanje minskih polja konkretnih činjenica i imena. Ne sjećaš se njegova imena, ne znaš što radi, ne znaš čak ni je li te pomiješao s nekim, uzalud kopaš po probušenoj vreći svoga sjećanja. Tada dolazi u pomoć sveprisutno pitanje “Kako si?”. I sve sjeda na svoje mjesto – vojska mudrosti o neumoljivom prolasku vremena, djeca rastu, mi starimo, ti se uopće nisi promijenio, isti si (‘ko god da si ono bio, vrag te odnio), tako ti je to, hajde, žurim, hajde, moramo na neku kavu...

Bilježim i ovaj susret (sve je važno). Pozdravljanje s nekim kome ni ime ne pamtiš, nekim kod koga ćeš napisati striko X, onaj vječni Iks nepoznatog izvršitelja. Koliko god razbijao glavu tog dana, nećeš se sjetiti njegovoga pravog imena, ali upravo to paradoksalno će ga držati živim u tvojoj glavi barem neko određeno vrijeme. Ne možemo izbjeći one koje smo zaboravili.

Zbogom striko X, zbogom svima koje sam zaboravio i svima koji ste mene zaboravili. Pokoj vam vječni.

Opis jedne fobije

(Bočni hodnik)

Jedna prijateljica osjećala je duboki strah od pogleda na lutke. Padala je u pravi stupor ako bi se srela s njihovim zacakljenim očima. Ali te nekadašnje

lutke zaista su imale zastrašujući pogled. Ispostavilo se da je taj strah opisan i da ima ime, zove se glenofobija.

Moj strah još je gori jer ono što plaši može biti posvuda. Ni u jednoj nomenklaturi fobija nisam ga pronašao, i zato uredno ovdje prilažem njegov opis. Neka to bude moj mali znanstveni doprinos beskrajnome Popisu strahova.

Imam fobiju od jednoga pitanja. Košmarnoga pitanja koje može doslovce iskočiti iza svakoga ugla, može biti skriveno u bezubim ustima susjede ili ga može promrmljati prodavač novina. Svaki telefonski poziv ispunjen je tim pitanjem. Da, najčešće se krije u telefonskim slušalicama.

Kako si?

Prestao sam izlaziti, nisam se javljao na telefon, mijenjao sam mjesta na kojima kupujem kako ne bih započinjao svakodnevna trivijalna poznanstva. Razbijao sam glavu kovanjem zaštitnih odgovora. Trebao mi je novi Ahilov štit od gluposti. Kako naći takav odgovor koji neće umnožavati nedarovitost, koji neće skliznuti u klišej? Odgovor koji te ne tjera koristiti gotove fraze, odgovor koji ne laže, ali i ne otkriva stvari koje ne želiš otkriti. Odgovor koji ne podrazumijeva početak dugog i besmislenog razgovora.

Koja ga je to lažna tradicija etikete pripremala, kako se provlačilo kroz stoljeća to licemjerno pitanje? “Kako si?”, to je pitanje. That is the question. (Uzvišeno “Biti ili ne biti” zamijenjeno je tim ništavnim pitanjem, eto ti dokaza pada.)

Kako si?

Kako si?

Kako si?

Kako se odgovara na takvo pitanje?

Vidiš, Englezi su mu doskočili, pretvorivši ga u pozdrav. Izvadili su mu kosti, oduzeli mu tu upitnu žaoku.

“Kako si” kora je banane, postavljena s čitavom ljubaznošću nama pod noge, sir koji te mami u zamku klišeja.

Kako si? – slabi iscrpljujući otrov svakodnevice. Nema otvorenog odgovora na to pitanje. Nema. Znam moguće odgovore, ali ih se gnušam, shvaćate li, gnušam. Ne želim biti toliko predvidljiv i odvracati “hvala, dobro” ili “ah, eto, tako, živi smo” ili “ha, još se držim” ili...

Ne znam kako sam. Ne mogu biti kategoričan. Da bih vam adekvatno odgovorio, moram provesti noći, mjeseci, godine, pročitati babilonske kule knjiga, pisati, pisati, pisati... Odgovor je čitav roman.

Kako sam?

Nisam. I točka.

Neka to bude prvi red. I da odavde, pa nadalje započne pravi odgovor.

Popis ponuđenih odgovora na pitanje Kako si?

Tako-tako.

Najrasprostranjeniji odgovor u ovim krajevima. “Tako-tako” suprotno je od očekivanog, nešto poput niti dobro, niti loše. Ovdje se nikada ne govori da si dobro, da te ne snađe velika nesreća.

Ha, živ sam. Još na nogama.

Čitaj – uopće nisam dobro, ali neću se sad tu žaliti jer je žaljenje za tetkice. Ovo je muški odgovor.

Kad nam je najgore, neka nam bude ovako.

Ovo se govori za stolom, kada se svi skupe i diže se zdravica, nabada salata i pijucka rakijica. Uvijek sam se pitao kako bi to bilo “kad smo odlično”. Teško da bi bilo puno drugačije, da ne budem preoštar.

Pa, dobro je, al’ bit će još bolje.

Zafrkantski odgovor iz socijalističkih vremena, netko se očito sukobljavao s nedarovitošću pitanja i sustava, u kojemu te pak otvoreno žaljenje može navući samo na nevolje. Odatle dolazi i tadašnji vic:

“Kako ste, kako ste?” šalio se generalni sekretar partije.

“Dobro smo, dobro smo”, šalili su se radnici.

K'o malo bolestan, a sutra već umro.

Čitava lažna zainteresiranost pitanja “Kako si?” propada.

Da je bolje, ne bi valjalo.

Odgovor opet iz one kategorije, osobno izmišljenih od nekog nezadovoljnika suštinom pitanja.

Nisam baš naj, naj.

Klasika, Sivko iz Winnie Pooha. Ali i on se već izlizao od upotrebe.

Guram, dan za danom.

Ništa se ne događa, ništa ne čekam, ide nekako, guram. Što i kako se gura nije posve jasno, život vjerojatno. Dan je težak za guranje, poput magareta koje je zapelo na mostu i ne želi mrdnuti, poput teškog bivola koji drijema popodne i ne možeš ga pomaknuti.

Neću zaboraviti starce iz svog djetinjstva, koji bi sjedili pred kućom ili bi se skupili u kasno poslijepodne ispred dućana mješovite robe na malome trgu, dimili jeftine cigarete i čeprkali sa štapovima po prašini ispred sebe, bezimni i nepismeni filozofi dana. Na ovim prostorima život je kratak, ali dan je vječan.

Životarim pomalo, da ne crknem.

Mangupska varijanta gornjeg odgovora, ali smisao, ili besmisao, koji opisuje uglavnom je isti.

Prodajem zjake.

Otvoreni nemilosrdni odgovor moga bratića i njegovih gimnazijskih kolega u jednom zaspalom gradu.

Kako si

Negdje si, pada ti na pamet nešto genijalno, barem ti tako misliš, riječi ti same dolaze u glavu, jedva ih prikupljaš, odmah tražiš kemijsku i list papira, uvijek si imao po tri kemijske uza se, kopaš, sada ni jedne... Pokušavaš zapamtiti rečenice, koristiš iskušanu mnemotehniku, skupljaš prva slova ili slogove svake riječi i kuješ novu ključnu riječ. Žuriš kući, ostavljaš sve, vrtiš tu riječ kao brojalicu u sebi. Zaustavlja te susjed pred kućom, zadaje ono užasno pitanje “Kako si?” i kreće ti nešto pričati, ti otvaraš usta da kažeš nešto poput strašno žuriš i u tom trenutku ključna riječ izlijeće ti iz usta poput muhe i gubi se u prostoru kao da je nikada nije bilo.

Eto kako

Osjećao sam se sve više strancem na ovom mjestu posljednjih godina. Počeo sam izlaziti samo noću. Kao da je noću grad vraćao natrag nešto od svoga stila, svoje legende. Možda su kasno navečer izlazile sjenke onih koji su tu nekada živjeli tijekom desetih, dvadesetih, tridesetih, četrdesetih. Skitale su se starim mjestima, sudarale se poput vrapca koji je uletio u novoizgrađene staklene urede, tražeći spokoj u parkiću ispred Crkve Svetih Sedmočislenika[24], izdaleka zaobilazeći u zrak dignutu Svetu Nedjelju[25], lagano se šetkale parkom Pipinijera[26] ili se spuštale Carevom avenijom[27], mimoilazeći se s drugim sjenkama. Poput sjene među drugim sjenkama želio sam šetati po toj staroj Sofiji. U početku kao da sam uspijevao. Zaustavljao sam se do Javorove[28] kuće, ponekad bi iza zatvorenih prozora dopirala obiteljska svađa. Jednom je prozor bio osvjetljen.

Naposljetku su i sjenke napustile ovaj grad. Ovo je napušteni grad, grad bez legendi. I što se više ljudi slijeva ovdje danju, to napušteniji izgleda noću. Napustili su ga i vlastiti mrtvaci. A to je već nepopravljivo.

Jedne večeri, dok sam brodio ovim mračnim, oronulim i pustim gradom, naletio sam na tučnjavu. Prvi put sam prisustvovao tako izbliza. Tukli su se žestoko, kako samo u ovim zemljama mogu, grubo, bez stila. Mlatili su se, to je prava riječ, po licu, bilo ih je otprilike sedmero-osmero dvadesetogodišnjaka. Shvatio sam da je sve moje iskustvo s ovakvim tučnjavama bilo iz filmova i književnosti. I koliko je zapravo ta slika različita. Nije imala ništa zajedničko s bitkom Ahila i Prijama. Niti s

Rockyjem Balboom, niti s Jackiejem Chanom, niti s De Nirom u Razjarenom biku... Odvratno nešto. Onda je jedan od njih izvadio nož. Morao sam se umiješati, a nisam znao kako. Približio sam se i nešto doviknuo. Netko se zaderao da se maknem i nastavili su se tući. Da, bilo me je strah, bilo ih je mnogo, bili su mladi, jaki, razjareni. Gdje je spavala policija? Tada mi nešto pade na pamet. Uzeo sam jednu slomljenu pločicu s pločnika i bacio je u najbliži izlog na ulici. Bila je to trgovina mobilnim aparatima. Alarm je zapištao. Tučnjava je odjednom stala. Gledali su me, ne vjerujući da se tamo neki smotanko usudio umiješati. Mogao sam im čitati misli, kao da su im krvave glave bile od stakla. Odjednom su svi bili spremni baciti se na mene. Poslije im je došlo do pameti što sam ustvari učinio, alarm je pištao i za minutu ovdje su se trebali pojaviti silni momci, privatni zaštitari, s kojima za razliku od policajaca nema šale. Razum ih nije posve napustio, pa su se obje bande brzo počele povlačiti s mjesta događaja. Ipak, onaj s nožem nije propustio da me probode, onako usput, dok je odlazio. Uspio sam podići ruku, tako da mi se nož zabio malo iznad lakta. Ništa ozbiljno. Mirno sam krvario u toploj lipanjskoj noći, nakon što sam sjeo na pločnik usred lokava tuđe krvi i čekao zaštitare.

Poslije sam morao platiti izlog.

Brže se mičem odavde. Da budem netko drugi. Da budem netko drugi negdje drugdje.

Prazno mjesto

Okrenete li posljednje stranice europskih novina koje čitate, vidjet ćete na karti s vremenskom prognozom jedno prazno mjesto – između Istanbula, Beča i Budimpešte.

Najtužnije mjesto na svijetu, kako ga je nazvao Economist u prosincu 2010. (sačuvao sam taj članak), kao da sreća zaista poznaje geografiju.

Pisao sam o tome u jednim novinama. Jedan nevini tekst koji je raspirio forum te sam prvi put, otkako objavljujem, dobio i prijetnje. (Nitko ne želi

da mu kažeš da ne postoji...) Nisam registrirao znak. Pustio sam još nekoliko tekstova, još ironičnijih o tome kako se 1968. nikada nije dogodila na ovim prostorima. O tome kako nas nema, toliko nas nema da moramo učiniti nešto izvanredno kako bi nas primijetili, probosti i ubiti kišobranom i otrovnom kapsulom nekoga na londonskome mostu. Umiješati se u nejasne afere s turskim teroristima, što će biti proglašeno, bilo to istina ili ne, bugarskom vezom. Ukrasti mrtvo tijelo Charlieja Chaplina i uzeti njegovo truplo kao taoca. Forum je već vrvio prijetnjama, a najmekša je bila ona da ću vući svoja crijeva poput prebijenoga psa. I dalje nisam obraćao ozbiljniju pozornost na anonimne kompleksaše. Jedne večeri zazvonio je telefon, izjava je bila kratka, ali nije se više radilo samo o meni, znali su oni kako se to radi. To je prelilo čašu. Odlučio sam sve ostaviti, pokupiti kćer i otići.

Drugamo, nekamo drugamo...

Savjet iz 19. stoljeća

Žuč vam je u zastoju, vidite tugu u svemu, natopljeni ste melankolijom, reče moj prijatelj liječnik.

Nije li melankolija bila iz drugih stoljeća? Zar ne postoje već cjepiva, nije li se medicina izborila s njom? pitam ja.

Nikada nije bilo toliko melankolije koliko danas, grlato se smije liječnik. Jednostavno je ne objavljuju. Nije komercijalna, melankolija ne prodaje. Zamislite reklamu sporog i melankoličnog mercedesa S klase. Ali da se ne udaljavamo, preporučit ću vam nešto, za što ćete reći da je iz 19. stoljeća: putujte, protresite krv, dajte svojim očima druge vidike, idite na jug...

Vrlo je to čehovljevski, doktore!

Eh, Čehov je znao što čini, ipak on nije bio samo pisac, već liječnik, smije se i sâm liječnik.

Naravno, on je u pravu. Iscrpio sam zalihe smisla. Doktor puno čita, siguran sam da tajno piše priče, koje podsjećaju na njegovoga učitelja Čehova. Ono zbog čega ga volim je što nikada nije iskoristio priliku da mi ih pokaže.

Putovati, putovati...

O početku i kraju: Berlin

80% Bugara nije napuštalo

zemlju do 1989. godine.

...

U inozemstvu je kao u svemiru, rekla je jedna poznanica, dok sam se pripremao otputovati, tamo se sporije stari. Kad se vratiš, mi ćemo već biti starci, a ti ćeš i dalje imati četrdeset i nešto. Kakve li nesreće, pomislio sam tada, da si mlad, a žene koje su ti se sviđale da su ostarjele.

Što je u početku? Niti kokoš, niti njezino jaje, niti tama ponad bezdana... Sada, posred puste i nenamještene sobe, tražim nešto za pisanje. Evo proklete bilježnice. Gledano sa strane trenutak je svečan, novi život u novom i nepoznatom gradu. Koje su to adekvatne riječi, prve riječi za takav trenutak. Žurim da ih ne zaboravim.

Kruh, jabuke, četkica za zube, med, miš, otvarač za vino...

U početku bijaše popis.

Prva noć pod tjeskobno visokim stropovima u jednom berlinskom stanu. Ležao sam i prisjećao se svih stropova i soba u svome životu.

Groblje St. Matthias u Schönebergu, blizu turskoga bazara. S jedne strane vika prodavača – kilo oiro, kilo oiro... Bujrunus! S druge strane, nekoliko metara niže, apsolutna tišina aleja i mrtvih pod travom.

Moj otac, kojeg sam doveo na nekoliko mjeseci, nikada se nije uspio naviknuti na veličinu stana i poželio je spavati u kuhinji, u najmanjoj

prostoriji. Nije se naviknuo ni na veličinu Berlina. Jedino mjesto na koje je želio da ga vodim bio je onaj turski bazar i groblje do njega.

Tamo je uvijek mogao razmijeniti nekoliko “bugarskih” riječi kao što su arkadaš, čok selam, aferim, mašala, evala... i kupiti bugarski sir i pogaču. I potom sjesti nasuprot, na jednu klupu, na groblju gdje mrtvi više ne govore njemački, nešto im pričati i bacati vrapcima mrvice. Ostavljao bih ga tamo ujutro i dolazio po njega navečer.

Obilazim biciklom popodneva Grunewalda. Ogromne teške kuće. Drugo vrijeme, druga Njemačka. Monolitnost koja je preživjela katastrofe.

U Berlin se ne dolazi od dobrog. U veljači 1918. Geo Milev dolazi ovamo skrpati svoju razbijenu glavu i ostaje čitavu godinu. Auden stiže u Berlin iz očaja tijekom 1928. Eliot dolazi lizati svoje rane, nakon što su mu odbacili prvu knjigu. Ruski emigranti progonjeni revolucijom doseljavaju se ovamo u Charlottenburg. Kad su upitali već vremešnu spisateljicu Angeliku Schrobsdorff zašto u tim poznim godinama napušta svoj topli dom u Izraelu i dolazi živjeti u Berlin, njezin odgovor bio je da se smrzneš: A tko kaže da dolazim živjeti? I kako bi bila do kraja jasna, dodala je: U Berlinu se udobnije umire.

Jednoga dana, dok smo razgledali Olympiastadion, odjednom su ispred nas iskočila dvojica njemačkih oficira u nacističkim uniformama. Stresli smo se, a potom vidimo i kameru iza nas. Snimaju film. Jedan od asistenata nam daje znak da se tiho povučemo, ali Aja je plakala na sav glas, a stadion je odzvanjao. Gase kameru. Kompletna filmska mašinerija je zamukla. Na nekoliko minuta Drugi svjetski rat trpi prinudno primirje.

I kako se stvari odvijaju istovremeno, zamišljam kako je upravo u te dvije minute za vrijeme one bitke u Mađarskoj jedna žena iskoristila neobjašnjivo primirje borbenih akcija, izašla na ulicu i dovukla ranjenoga vojnika u svoju kuću.

Što ostaje na kraju – zimski berlinski dan u sobi s visokim stropom, gotovo praznoj, na samom kraju Charlottenburga, osjećaj praznine, monumentalnost i minimalizam. Tu, gdje je godinu dana živio Arvo Pärt, sada slušam njegovu Für Alina, svaka nota se odjeljuje, kruži praznom

sobom, možeš je držati rukom, prije nego što nestane. U toj će sobi Aja prohodati, tu će reći svoju prvu riječ: Nein.

Što još? Nebo nad Berlinom, najtužnija slastičarnica na samome kraju Kurfürstendamma sa svadbenim tortama koje nitko ne kupuje, jesen na Savignyplatzu s nezaustavljivim listopadom iznad pizzerije, jezera Grunewalda, staklena kupola Reichstaga opaljena zalaskom, rani mrak studenoga, udovice iz Wilmersdorfa koje su preživjele bombardiranja, umorne od mira u kojemu se treba umirati, kasni jesenski šafrani pored Halenseeja, Kineskinje koje prodaju tulipane u metrou, božićna noć u kojoj ostavljamo nepospremljeni stol po nekakvom pravoslavnom običaju kako bi došli naši mrtvi i nahranili se. Pitanje je hoće li naći put i utjehu, jer čak i da je mjesto drugačije, nebo nije.

Činio sam sve što je u mojoj moći da nam život krene, ali moja melankolija umjesto da se rasprši, sve se više produbljivala. Postajao sam sve mračniji i zatvoreniji. U takvim trenucima htio sam druge poštediti sebe – svoju kćer najviše. Počeo sam prihvaćati sve književne pozive, čak i za drugorazredne festivale i posjete drugim državama i gradovima... Prije puta poklonila mi je svoga najdražeg dinosaura. Nikada se nisam rastajao od njega.

Pomislio sam kako će, jednom kada bude pričala priče svojoj djeci, počinjati rečenicom: “Moj otac nestao je u isto vrijeme kad i dinosauri...”, što je dobar početak ili bolje reći – kraj.

Svjetska jesen

I evo me sada. Gonim jednu jesen po čitavoj Europi. U početku jedan je kesten pao u Berlinu na metar od mene, potom se nekoliko jesenjih listova polagano spustilo u Varšavi, dovoljno da zapale požar u čitavoj Europi, gledao sam njezin desant na Normandiju, hodao sam ispod naizgled izgorjelih (zahrđalih) kestena Sibiuja, stajao sam zapanjen ispred jedne zapaljene kupine u Wrocławu, hodao pod šibajućim vjetrom u Gentu i gledao kroz prozore jedne tavanačke sobe u Grazu beskrajne kiše studenoga.

Gradovi koji izgledaju pusto u tri popodne

Graz

Torino

Dresden

Bamberg

Topolovgrad

Edirne

Mantova

Helsinki

Cabourg

Rouen

Ranjeni Isus iz Caena, Normandija, u crkvi nakrivljenoj od bombardiranja tijekom 1944. Ostala je glava s vijencem od trnja, drveni torzo bio je spaljen, ruke raznesene granatom. Nogu nema.

Mramorni Isus s razbijenom desnom rukom u polurazrušenoj crkvi na Kudammu.

Osakaćeni Isusovci Europe.

Maleni normandijski gradići, iznemogli pod povijesnom ljušturom vlastite prošlosti, utvrda i katedrala. Prije desetak stoljeća veličanstveni, danas provincijalni. Eto ti povoda za povijesnu melankoliju. Jedino što im preostaje jest da dostojno nose i svoju slavu i svoj zaborav. Falaise je gradić od osam tisuća stanovnika i zidinama. Rodno mjesto onoga koji je za jedne Vilim Osvajač, a za druge – Vilim Kopile. Poslije sedam grad je pust, rekao bih opustošen. Miriše na sijeno i biljke. Nijedan bedem ne zaustavlja nemilosrdnu konjicu sati.

Rouen. Prvi mirisi. Ljiljana... silni i pobožni, blizu gradskoga samostana. I istodobno uspomena na kuću moje bake, krin u dnu dvorišta, na putu ka zahodu. Sve viđeno projicira se tamo negdje, u izgubljenoj zemlji djetinjstva. Tamo je idealni grad, nebeski grad, koji nam se već dogodio i pri svim kasnijim lutanjima možemo registrirati njegove sličnosti, ponegdje više, ponegdje manje uspješne. Drugi miris koji uvodim u katalog je miris urina, opet tu pored katedrale. Beskućnici koji spavaju uokolo već namještaju svoje kartonske postelje.

Šetam sam subotama i nedjeljama svijeta, koji je tih dana uvijek vrlo obiteljski. I svi se smiju, smiju se, to je nevjerojatno. S onom lakoćom smijeha zadovoljnog životom. Smijeh bez vidljivoga razloga. Ne glasan, brišući, sardoničan ili histeričan smijeh. Već smijeh lakoće jer proživljavaš lijep dan, kotrljaš se poljanama svijeta s drugim bezbrižno kotrljajućim ljudima.

U jednom broju Süddeutsche Zeitungavidio sam fotografiju već ostarjelog Horkheimera na nekakvoj proslavi Frankfurtskoga sveučilišta daleke 1952. godine. Okruglog lica, nasmiješenog s nelagodom, s jednim karnevalskim štapićem na čijem kraju visi papirnata lopta. Kao da ostarjeli filozof osjeća blagu krivicu zbog te proslave u koju je uvučen, s izvjesnim strahom da će se svakog trenutka odnekud pojaviti njegov prijatelj Adorno i pogledati ga strogo i osuđujuće. Ali čak niti ne osjećam zadovoljstvo, kao da u svoju obranu progovara Horkheimer sa slike. I molim da se to uzme kao olakotna okolnost.

Ono najljepše kod europskih provincijskih muzeja likovne umjetnosti je to što nam neće pokazati vrhove, makar posvuda postoji po jedan – dva Renoira, Moneta i naravno, jedan Picasso, koji uzdržava čitavu muzejsku industriju, već će nam pokazati puninu jednog života bez genija. Umjetnost dobrih drugorazrednih crtača koji su mi, iskreno rečeno, sada zanimljiviji. Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće vrvjeli su od umjetnika bez puno šanse.

Stajao sam dugo i neutješno ispred jedne Tilborgove slike, Banquet Villageous.[29] Seljaci na proslavi, uhvaćeni na samom kraju dok se raspadaju na grupice. Jedna takva tuga koja dolazi odozdo... duboka, tuga

trbuha. Želudac je nahranjen, a radost ionako nije stigla ili je već otišla.
Tuga 17. stoljeća.

Smjerokazi u Muzeju likovne umjetnosti u Rouenu:

ROMANTISME

IMPRESSIONISME

NATURALISME

CUBISME

TOILETTES

Dok obilazim muzeje svijeta, kao da susrećem jednu te istu grupu staraca krutog hoda i krhkih starica posijedjele kose, radoznalih u tom svom kasnom susretu s umjetnošću svijeta. Prvo sam razmišljao koliko je tragično taj susret zakasnio. Potom sam lagano počeo shvaćati, približavajući se njihovoj krutosti i krhkosti da je stigao zapravo u pravi trenutak. Od vječnosti starih majstora prema drugoj vječnosti – tako je graciozan taj prijelaz.

Stojim na jednom trgu u Pisi i promatram lica. To mi nikada neće dosaditi. Nakon gladi za licima koju sam proživljavao u podzemljima, prizemljima i usamljenim popodnevim, ljudsko lice nalazim kao najveći uspjeh našega stvoritelja.

Ljudi su postali ljepši. Ne, nije to još jedan znam da starim. Ili barem nije samo to. Ljudi su zaista postali ljepši. Osobito žene, naravno. Ponajviše one.

Rim – napušteni grad. Nedjelja.

Popisu prvih mirisa gradova dodat ću i miris asfalta rastopljenog od sunca u kasno popodne (miris iz djetinjstva), teški miris ruža i jednu nit – truljenja. Ako nešto u prirodi može biti dotjerano do kiča (jer kultura je to dosta doradila), to je onda ruža. Grad je pun ruža. Je li zato što se moraju prikriti mnoge smrti nataložene stoljećima? Sva groblja mirišu na ruže.

Zalazak ovog dana zateći će me na brijegu, u jednom samostanskom vrtu malteškoga reda, s nagnjilim narančama po travi i vranama koje ključaju meso plodova. Minutne epifanije koje će se raspasti u sljedećem trenutku. I to im stostruko diže cijenu. Nekoliko minuta zalaska Rimskoga Carstva i zalazak iznad Rimskog Carstva označavaju jedno te isto. Čuju se barbari noći u galopu na Vespama i Piaggima.

Mimoilaziš se s nekim gradovima baš kao što se mimoilaziš s određenim ženama. Sretao si ih ili previše rano ili previše kasno. Sve je bilo spremno za susret, ali slučajnost nekakve ideje tjerala te je da iznenada skreneš u drugu ulicu.

I opet nedjelja, sve nedjelje svijeta, ujutro, negdje u Europi...

Bude me zvona i kroz polusan pokušavam odgonetnuti gdje sam točno. Prisjećam se svih jutara svijeta započetih na ovaj način, vrtim brojanicu gradova i gradića – Graz, Prag, Regensburg, Beč, Zagreb...

Posvuda postoji jedan maleni trg, katedrala i hotel iza nje, na jedno zvono udaljenosti. Osvrćem se po sobi. U Ljubljani sam, kao što to potvrđuje teška zelena mapa hotela Union sa zlatnim secesijskim natpisom 1907. – godina kada je otvoren. Zvona biju, nekakva lagana i svijetla sila tjera me da požurim, da se odjenem i otrčim dolje, na ulicu. Zvona i tijelo vjerojatno imaju svoj vrlo stari razgovor, povezan sa svim srećama i nesrećama, svadbama i smrtima, požarima i bunama, potopima i paradama, koje su zvona najavljujivala stoljećima unatrag. Čim ih čuješ, trk dolje na ulicu. Miješam se s gomilom, pokušavam se rastvoriti u njoj, izbrisati svoj vlastiti identitet. Sada sam, govorim sâm sebi, samo ovdje, u ovom gradu, na ovome trgu, s ovim ljudima, ovu subotu ili nedjelju. Želim biti dio svega ovoga, spokojno ući u katedralu, prekrstiti se na ulazu, ponekad to činim na pravoslavni, ponekad na katolički način, ne znam kako je pravilnije, oprost mi Bože, uzimam molitvenik, otvaram negdje, ne razumijem riječi, slušam glas pojaca i odgovor orgulja – bi li tako zvučao božji glas, pun, topao i strog istodobno. Osjećam se zaštićen i spokojan, dijelom svega. Samo s jednim blagim osjećajem grijeha jer sam probao na jedan dan, ne čak ni čitav, već samo jedno jutro, život koji mi ne pripada.

Žena koja je prelazila preko trga ispred katedrale u Kölnu onoga mračnog popodneva i tako bezbožno i grandiozno vikala na nekog preko telefona...

Anđeo Sjevera pored New Castlea s avionskim krilima.

...

Zašto nisam zapisivao više imena. Imena svih mjesta, u kojima sam bio. Imena gradova i ulica, imena jela i začina, imena žena i imena muškaraca, imena drveća – sjećanje na ljubičastu žakarandu u Lisabonu, imena aerodroma i kolodvora...

Stojim pred svojim bilježnicama poput prestarog Adama koji je nekada dijelio imena, a sada nam samo maše za njima, gleda kako im repovi nestaju u daljini.

Sjećanje na hotele

Razvijam posebno sjećanje za ova mjesta bez sjećanja, za hotele. Idealna hotelska soba ne bi trebala pamtili bilo čiju prethodnu prisutnost. Čišćenje nakon što gost napusti sobu prije svega je brisanje sjećanja. Da krevet zaboravi prethodno tijelo, da se prostre nova plahta, da se zategne, da kupaonica bljesne. Svaki trag prethodne ljudske prisutnosti – dlaka na plahti, blijeda mrlja ruža na jastučnici je fijasko. Samo je zaborav aseptičan.

Teški baršun i duguljaste sobe poput kupea u Royal Station Hotelu u Newcastleu. Prozori se otvaraju vertikalno prema dolje, kao u vlaku. Kao da će svakog trenutka hotel zazviždati i krenuti. Britanska askeza življenja. Nije bilo lako prije nekoliko stoljeća izumiti water closet, a iz vjernosti prema tradiciji prezirati slavinu. Razmišljam o tome dok bezuspješno pokušavam namjestiti toplu i hladnu vodu.

Kraljevski hotel u Pisi, soba s teškim i mutnim ogledalima, visoki strop i dva ogromna stara rezbarena kreveta. Dugo kolebanje koji od ta dva da izaberem i nejasan osjećaj da na njima vidim tijela koja tu već dvjesto godina leže, tanka, prozračna, u negativu.

Hotel u središtu Helsinkija, iza kolodvora. Visok, s prozorima, koji se otvaraju samo nekoliko centimetara da se ljudsko tijelo kroz njih ne bi moglo provući i skočiti. Osjećaj klaustrofobije i lišavanja jednog iskonskog prava.

Imaš losos za doručak, potom juhu od šparoga, banane i naranče o kojima si nekad sanjao, otkud sad opet ta melankolija, što ti sad još nedostaje?

Ništa. Samo ona glad.

Najjeftiniji pariški hotel – Akacija – u jedanaestom okrugu... Čitavu noć slušam kako u sobi iznad mene škripi krevet u točnom, čvrstom jambu. Pomislio sam i zapisao: što jeftiniji hotel, to žešća ševa.

Hotel iz 15. stoljeća u starom Pragu, Ostrovni 32. Kako je neudobno to srednjovjekovlje za ljudsko tijelo.

Veliki hotel u Sibiu, svijetloplave sobe, staklena kupaonica, loš doručak.

Hotel Versan u Rouenu, u samome središtu, soba iznad avenije, nepodnošljivo teška bordo boja platnenih tapeta. Među brošurama – diskretan oglas za elitni noćni klub Madame Bovary. Provest ću noć s Bouvardom i Pécuchetom.

Hoteli bez zvjezdica u Normandiji i najbezzvezdaniji od njih – hotel Bernieres s tušem i zahodskom školjkom u ormaru.

Pansion u Bairro Alto, u Lisabonu, s drvenim griljama na prozorima, o koje udara noćni oceanski vjetar. Mesnica preko puta, odjeća na štriku, oljuštena oker žbuka. Mala Papelaria za bilježnice, papir, novine i cigare, s jednim od sunca izbljedjelim Pesoom na vratima. Iznenadno sjećanje na gradić T., koji je točno na drugom kraju kontinenta.

Biblija u katoličkom hotelu u Wrocławu. Do blaženih, do “Blaženih siromašnih duhom... Blaženih ožalošćenih...” što je sve drugo, samo nije

blaženstvo, jedna ženska ruka zavodnice napisala je na margini: “Ne bih se htjela miješati, ali ako vam je dosadno, javite se Agnješki, telefon 37475...” (Neću vam ga reći). Tako je “blaženstvima” pridružila još jedno. Bilo je predivno to “Ne bih se htjela miješati, ali...”

Nisam zvao te večeri, ali brižljivo sam prepisao broj zajedno s čitavom porukom. Što li sad radi Agnješka, toliko godina poslije? Uspijeva li još progurati još neko zakašnjelo blaženstvo ili moram precrtati i ovaj (za hitne slučajeve) broj?

Popisi i zaborav

Kako se zove opsesija neprestanog sačinjavanja popisa, razmišljanja u popisima, pričanja u popisima? Kakva je to vrsta poremećaja?

Žurim sve zapisati, prikupiti u bilježnicu, kao što žure skupiti janjad prije nego što izbije oluja. Sve brže gubim sjećanje na imena i lica. Vjerojatno je to objašnjenje. Takva je na kraju bila i bolest moga oca. Dolazio je jedan s velikom gumicom i sve brisao, naprijed-nazad. Prvo zaboravljaš što je bilo jučer, posljednje odlazi ono što je najdalje zabačeno. U tom smislu uvijek umireš u svome djetinjstvu.

Moj otac izlazio je i gubio se po ulicama poput djeteta u stranom gradu. Dobro da je taj gradić bio mali, ljudi su ga poznavali i vraćali. Najčešće su ga nalazili na kolodvoru. Promatrao je vlakove. Jednom sam se tako vratio na kratko, hodao za njim i promatrao ga. Kad bi se vlak zaustavio na kolodvoru, ustajao bi i kretao prema otvorenim vratima, potom bi usporavao korak, zaustavio se, osvrtao se uokolo bespomoćno poput čovjeka koji je iznenada zaboravio ili se pokolebao kamo to putuje i sve tako nesigurnim koracima vraćao se na svoje mjesto. To se ponavljalo sa svakim vlakom.

Moja noćna mora je da jednog dana isto tako stojim na nekom aerodromu, avioni će slijetati i polijetati, a ja se neću sjećati kamo sam krenuo. Još bi

bilo gore da zaboravim mjesto kamo da se vratim. I nitko me neće prepoznati i vratiti me kući.

Labirint i izbor

Labirint je nečije skamenjeno kolebanje.

Najtjeskobnije u labirintu je to što si neprestano u situaciji da imaš izbor. Ne zbunjuje nedostatak izbora, već izobilje “izlaza”. Naravno, grad je najočitiji labirint. Barthes navodi Pariz kao obrazac – “labirinti središta i predgrađa, koje je izgradio Osman”.

Imao sam ja svojih sretnih gubljenja u ovome gradu, ali ovdje ću predstaviti samo jedno zbunjujuće popodne. Vrijeme u kojemu sam stajao između dvije ulice, čudeći se kojom krenuti. Obje bi me izvele na mjesto koje sam tražio. Ali u samim ulicama nije bilo ničeg posebnog po čemu bi se isticale. Problem je, kao i uvijek, bio u tome koju god ulicu da izaberem, izgubit ću onu drugu. Samo u onom eksperimentu u kvantnoj fizici koji dokazuje da se čestica ponaša i kao val, prolazeći istovremeno kroz dva otvora, bio bih zadovoljan. Minute su tekle, a ja sam stajao i cupkao s noge na nogu. Vjerojatno sam izgledao užasno izgubljeno, jer se jedna starija dama zaustavila i upitala me trebam li pomoć.

I što sam ja učinio? Krenuo sam jednom od njih, onom desnom, ali čitavo vrijeme misleći na onu drugu. I sa svakim korakom sam si ponavljao da sam napravio krivi izbor. Nisam prošao ni trećinu puta, odlučno sam se zaustavio (oh, ta odlučna gesta neodlučnosti) i skrenuo jednom poprečnom prema drugoj ulici. Naravno, kolebanje me spopalo još s prvim koracima i ponovno sam se poslije svega nekoliko metara, gotovo trčećim korakom, vratio sljedećom poprečnom u onu prvu ulicu. Poslije, opet obuzet sumnjama, natrag u onu drugu, a onda ponovno u prvu. Ni sad ne znam jesam li u tom cik-caku osvojio obje ulice ili sam ih obje izgubio. Nakraju, potpuno iscrpljen, poput maratonca u labirintu, sa srcem koje je htjelo iskočiti, skliznuo sam na jednu klupu.

Berači kamilice

Nikada ne putujem sam. Ali ti koji su sa mnom, nisu vidljivi golim okom. Podsjećam na trgovca ljudima koji prebacuje preko granice čitavu kolonu ljudi. Dio njih više nije živ. Drugi su, dapače, vrlo živi i radoznali, sve diraju, za sve pitaju, gube se, odvajaju se od grupe. Senzori po aerodromima ih ne love.

Na najneočekivanijim i nepravodobnim mjestima ovog kontinenta, čak i na bezličnom teritoriju aerodroma, ove posebne države, niču neočekivana lica. Dok pijem svoj čaj, aerodrom u Münchenu odjednom se počinje puniti Ciganima kalajdžijama, bučnima i šarenima. Policija ih ne primjećuje, niti skeneri zvone od njihovih srebrnih narukvica, teških tava i lonaca. Evo i bakine prijateljice, stare Ciganke Rusalije s rupcem na tulipane i jednim ogromnim drvenim češljem, dolazi brati kamilicu. Čaj koji pijem je od kamilice, to je ključ. Ne raste kamilica ovdje, na aerodromu u Münchenu, htio bih joj reći, ali Rusalija me ne gleda. U tom trenutku shvaćam da ni ja ne postojim za nju, kao što ne postoje niti policajci, niti skeneri, čak niti ogromni terminal... Još nije ni sagrađen. Na njegovom se mjestu prostrla beskrajna poljana s kamilicom.

Kao dijete sam se plašio svih tih bučnih Cigana. Odrasli su nas plašili njima, govoreći da će nas neposlušne uzeti u svoje velike bisage. Ja sam bio poslušan, ali tko zna, moglo bi doći do pogreške. No od stare Rusalije nije me bilo strah. Dolazila bi k nama doma i razgovarala čitavo popodne s mojom bakom. Stajao sam pored njih i slušao ih. Rusalija je voljela baku jer ju je jedina ona puštala u kuću i razgovarala s njom kao sa sebi ravnom. Baka je voljela Rusaliju jer je obišla mnoga mjesta, a ona je poštivala svakoga tko je vidio svijeta. Rusalija bi svake godine pričala o svijetu, a baka bi slušala i prela, dok bi se priče upredale u niti koje su se izvlačile iz njezine preslice. Zašto ih pozivaš u kuću, govorila bi joj poslije susjeda, ne vjeruj Ciganinu, dok ona tebe zapričava, njeni ljudi oko šaraju i tebi il' pile ukradu il' paradajz u vrtu poberu. Nek' beru, govorila bi baka, i oni dušu imaju, a paradajza ima kol'ko hoćeš ove godine.

Glas spikerice najavljuje kašnjenje mog aviona i vraća me na münchenski aerodrom. Nema ni traga od Ciganke Rusalije s velikim drvenim češljem za kamilicu i njezinih šarenih ljudi. Nemam više ni čaja.

Dok sam živ, Rusalija će ići po kamilicu na aerodrom u München, njezini će ljudi tandarati s tavama straga, a u beskrajnim popodnevim moja baka će prestati i slušati priče o svijetu.

Opis

jedne finske obitelji pjesnika

na ručku u Lahtiju

Ovo bi mogla biti Vermeerova slika.

Lijepi i vrlo star finski pjesnik izduženoga lica, kako to već čini starost s nekim licima, vrlo plavih, sjajnih očiju (s blagim tikom jednog oka), teško pokreće svoje ruke, stalni osmijeh na licu (da nije i to tik), blag i nespretn, kao da se ispričava za svoju starost. Postarija gospođa do njega, sa sigurnošću njegova supruga, s ogromnim šeširovom i jagodama na obodu te s dosta ruža na obrazima, kako to već čine starije dame... Diskretno slijedi pokrete svoga supruga, spremna svakoga trenutka priteći u pomoć. Za sada se odlično snalazi sam, usprkos onom drhtanju desne ruke, pri čemu se pola sadržaja žlice uvijek prolije natrag u tanjur.

Do nje je njihov sin, također pjesnik, kako nam je predstavljen, otprilike četrdesetogodišnjak, mršav, izdužen, s naočalama i isturenim zubima, ne tako lijep i profinjen kao otac. Čudno je da su ponekad roditelji ljepši od svoje djece, a čovjek uvijek očekuje suprotno. Snaha, u lijepom kontrastu čitavoj obitelji, zaobljena i crnokosa, posve vjerojatno strankinja. I dvije šarmantne djevojčice od četiri i šest godina u plavim komplećima, rastrgane su između etikete za stolom i prirodnoga zakona u njima.

Razgovor teško protječe, ali ovo je slika kojoj razgovor nije nužan. Promatraš, sav fasciniran, život u njegovoj profinjenoj utrci s godinama. Bila jednom jedna ljubav, ta ljubav rodila je djecu, a djeca svoju djecu. Sigurno je bilo i kataklizmi, ali evo ih sada zajedno na nedjeljnom ručku, za počasnim stolom pred svim tim piscima okupljenima iz čitavoga svijeta, koji teško da su ikad pročitali neki stih ovog velikog finskog pjesnika i

sasvim sigurno neće zapamtiti njegovo nemoguće ime. Da te barem na jednom ručku poštuju ljudi, koji te prvi put vide i da to podijeliš sa svojim bližnjima. O čemu više možeš sanjati?

I tu finski pjesnik čini nešto što ga vadi iz slike. Njegova drhtava ruka ispušta žlicu koja s treskom udara o rub tanjura te padajući okrzne juhu od šparoga, polijeva njegovu bijelu košulju, odašilje nekoliko zafrkantskih kapljica na bluzu izbezumljene supruge i prizemljuje se uz zvonjavu na kamenu pod.

Domaćin se saginje da podigne žlicu, kao da je to najvažnije, pri čemu udara glavom o rub stola, četverogodišnja djevojčica više se ne može suzdržati i počinje se previjati od smijeha, majka je ušutkuje, ali to stvari čini još gorima, bez predakta djevojčica zamjenjuje smijeh pištanjem, sin staroga pjesnika bespomoćno okreće glavu čas prema svojoj majci, čas prema majci svoje djece, ali ni od jedne od njih ne dobiva nikakve smjernice. Supruga pokušava ubrusom upiti mrlju na košulji pjesnika. A on? On se nastavlja smješkati na onaj i nevini i krivi način, poput dečka koji je učinio veliki problem.

Ako neki nevidljivi Vermeer slika ovu sliku i ona bude izložena u sljedećem stoljeću, obratite pozornost na tamnu mrlju u donjem desnom kutu, tamo gdje je pala žlica. Ako je dugotrajno gledate kao u Rorschachovu mrlju, vidjet ćete vražićka starosti i njegov zburadi osmijeh.

Tuga čini kosti krhkima

Otišao sam u Finsku najviše zbog svoga oca. Iskoristio sam ljubazni poziv na jedan književni festival. Ta mi je zemlja bila bliska još od djetinjstva, iako nisam bio tamo. Moj otac slučajno je tamo putovao, to je tada bilo njegovo prvo i čini mi se jedino inozemstvo. Finska je, tako reći, živjela u našem dnevnom boravku – šest finških čaša od čvrstog blijedozelenog stakla, koje smo vadili za goste. Njihovo postavljanje na stol uvijek je otključavalo očevu priču. Za nas je to bilo poput priče, sjeverne sage i avanturističkog romana u isto vrijeme. Kako su im dali samo po pet dolara,

kako je svaki od njih ilegalno prenio bocu konjaka ili votke, kako je potom, uz čitav strah ili sram, zamijenio tu bocu za čaše iz kojih sada pijemo, o jednoj finskoj pepeljari, koja je također stajala na stolu i platnu za majčinu haljinu. Tu bi majka donosila haljinu iz ormara, jarku i šarenu, na velike poluuvenule ruže i svi bi koktali. Finska je bila zemlja moga djetinjstva, zemlja koja se najviše približila mitskoj državi zvanj Inozemstvo. Državi moga oca. Očeva.

I dogodi se tako da su se moj posjet i otkrivanje Finske trebali dogoditi točno trideset godina poslije, upravo kada sam i sâm postao otac. I istoga tjedna kada su bili gotovi nalazi jednog, navodno nevinog, ispitivanja moga oca. U prvom sam trenutku odlučio otkazati putovanje, poslije sam pomislio da ono ne dolazi slučajno baš u tom trenutku, da je sve predodređeno i da će se malne ovim putovanjem otključati nekakvi ozdravljujući procesi.

Ukrcao sam se na avion s prekomjernom prtljagom tuge. Bila je sredina lipnja, beskrajne bijele noći. Nalazio sam se u nekakvoj osobitoj melankoliji. To nije bila zemlja kakvom sam je zamišljao. Učinila mi se ostarjelom od vremena moga djetinjstva. Hodao sam ulicama Helsinkija, ali nisam bio posve tu. Kćerka mi se tek rodila, a otac upravo čuo strašnu dijagnozu. Kada je on hodao ovim ulicama, bilo mu je dvadeset pet, a meni je već trideset devet. Nikada neću postići njegov pogled na svijet, već sam proputovao dosta zemalja, osjetila se privikavaju, oko samo registrira, osjećaj deja vuraste.

I jedne večeri moje tijelo nije izdržalo.

Puno je znakova u tome da se slomiš u jednoj zemlji koju si čitavoga života zamišljao.

Poslije ponoći, negdje oko podneva... Jednako je svijetlo – tamno. U sumraku sobe pokušavam odgonetnuti koje je doba dana ili noći i gdje mi je tijelo. Nikakav osjećaj ni za jedno, ni za drugo. Osjećam kako sam lagan, otprilike metar iznad kreveta, ništa me ne boli, je li ovo raj ili... Jesu li to sestre ili anđeli. Govore nerazumljivim jezikom – rajskim ili finskim? Nemam nikakvog osjećaja za tijelo, bilo bi prekrasno, da nije pomalo zabrinjavajuće. S mukom okrećem glavu nalijevo i vidim vrećicu s

tekućinom, koja se ulijeva u moju ruku. Jasno, u raju nema infuzije. Moje posljednje sjećanje jest da vozim unajmljeni bicikl, razmišljam o kojekakvim stvarima, potom nasuprot meni postaje strahovito svijetlo, našao sam se u suprotnom traku, oštro skrećem da se vratim u svoj, potom zvuk kočnica, potom... soba.

Postupno mi se vraća svijest. Dežurna sestra ulazi periodično sa špricom i jednom jedinom riječju na engleskom, ali dovoljno jasnom – Painkiller! Zaustavlja se na trenutak na vratima, najavljuje Painkiller, kao da će ući neki vrlo važan gospodin, izbacuje zrak iz šprice i zabija špricu negdje u moje neprisutno tijelo. Pokušavam objasniti na svome šepavom engleskom da me ništa ne boli. Ali ona odmahuje glavom i govori nešto što ja ne razumijem, na svome mumijskom.

Tuga čini kosti krhkima.

Imam gotovo kinematografsko sjećanje, dok me vode u operacijsku salu. Ležim na pokretnim nosilima i dugačke neonske lampe iznad moje glave uokviruju kadrove prazne filmske vrpce. Razmišljam, ako se nosila kreću brzinom od dvadeset četiri kadra u sekundi, to će pokrenuti neki film koji je sada nevidljiv za mene. Hodnik je pust i lagano odzvanja. Prolazimo katom na kojemu se nalazi maleni kafić. Majka u bolničkom ogrtaču i tri djevojčice koje je otac očito doveo u posjet, jedu tortu i piju sok. Sjećam se svakog pokreta kao na usporenoj snimci. Vjerojatno izgledam strašno, s podignutom nogom, krvlju pomalo natopljenim zavojem i infuzijom. Tri djevojčice prestaju brbljati, čujem zvuk spuštenih vilica u tanjurima, nevino okreću glavu prema meni dok prolazim. Pokušavam se osmjehnuti, tri djevojčice u ružičastim bluzama, slamke, sok, njihovo blago suosjećanje pomiješano sa znatiželjom i malo straha... Majka im je rekla nešto i njih tri kulturno, makar i nerado, okreću glavu od kolica koja prevoze to nešto zamotano u zavoj. Zadržavam taj kadar u glavi dok me narkoza obuzima. Čovjek ne zna što će biti posljednje što će mu se javiti, prije nego što prekorači prag.

Jedva otvaram oči i vidim pomalo mutnu siluetu Ritve, koja istog trena živne, primijetivši moje buđenje. Provela je sate pored moga kreveta. Jednom je, davne 1968. bila sedam dana u Bugarskoj. Najljepših sedam dana u mom životu, rekla je. Bilo mi je dvadeset – mlada, lijeva i zaljubljena. Nikada poslije te mi se tri stvari nisu istovremeno dogodile, govori Ritva. Liječnicima sa strane sigurno izgledamo čudno. Jedna žena od šezdeset godina i jedan nepokretan muškarac od četrdeset. Zajednička im je jedna godina – 1968. Godina u kojoj je ona bila sretna je godina u kojoj sam ja rođen. Bez vidljive veze između ta dva događaja. Osim mjesta gdje se to dogodilo.

Ono što me trenutno najviše uzbuđuje jedna je strašna pretpostavka. Ne mogu podignuti glavu i pogledati. Zato pokušavam pomaknuti svoju nogu. Ništa se ne događa. Ne osjećam ništa od križa prema dolje. Odjednom zamišljam da je plahta tamo prazna. Osjećam kako se vraćam u ono gusto mliječno bijelo iz kojeg sam maloprije izronio. Ponovno izranjam zbog reske boli. Otvaram naglo oči. Ritva je opet pored moje glave, kažem joj da boli, ona zvoni sestri Painkiller. Postupno shvaćam da ta nepodnošljiva bol dolazi iz noge, znači tamo je, na svome mjestu i mogu je čak pomicati. Boli me, hvala Bogu. Tamo je i boli.

Tjedan-dva potom, ozdravio i zagipsan, ležim kod kuće i fizički osjećam sate i minute. Odležavam ljeto ove godine kao presudu, iako nisam siguran u svoj zločin koji sam izvršio. Ali tako govore svi osuđenici.

Trostruka fraktura lijevoga gležnja, operacija, dvije pločice, sedam vijaka, dva napukla rebra, opet s lijeva. Satima promatram strop iznad sebe, jedino nebo ležećemu i iznova se prisjećam svih stropova pod kojima sam ležao. Visoki u Berlinu i niski iz moga djetinjstva. Sazviježđa od muha pod njim. Gola žarulja obavijena novinama, tim jedinim abažurum.

Prisjećam se beskrajnih popodneva kojima smo tako velikodušno bili darivani u ono “jedno vrijeme” djetinjstva, kada sam opet ležao otvorenih očiju i netremice gledao prema gore, dok se jedva vidljive pukotine i neravnine na stropu počinju pretvarati u čudne planine i mora, po kojima bih otplovljavao još dalje. Nakon nekoliko godina planine i mora na

prekrasan bi se način preobražavale u kukove, bedra grudi i obline žena. Što je neravnija i nesavršenija površina, to više brodova i žena krije.

Tako je prirodno došao kraj mojim putovanjima... Vratio sam se u najtužnije mjesto na svijetu, slomljen. Od nekoliko godina po hotelima, aerodromima i kolodvorima ostale su dvije-tri bilježnice s blijedim putnim bilješkama. Sada, kada ih ovako dekoncentrirano listam, kako bih ubio vrijeme, postajem svjestan – melankolija lagano preplavljuje svijet... Nešto je zaštekalo u vremenu i jesen se ne želi pomaknuti, svako godišnje doba je jesen. Svjetska jesen... Ni putovanje ne liječi tugu. Mora se tražiti nešto drugo.

The saddest place is the world.[30]

VIII.

Elementarna fizika tuge

Bilješke su na posebnim kartončićima – starim bušenim karticama iz osvita elektroničkih računala, koje su odavno izašle iz upotrebe.

Kvanti kolebanja

Jedna od zapanjujućih stvari u fizici elementarnih čestica je važnost samoga čina promatranja njihova ponašanja. Još prema Kopenhaškom tumačenju iz dvadesetih godina 20. stoljeća kvanti djeluju kao čestice samo kad ih promatramo. Ostatak vremena, skrivene od naših očiju, one su dio

dekoncentriranog i naoko nezainteresiranoga vala u kojemu ne znamo što se točno događa. Tamo je sve moguće, nepredvidivo i različito. Ali osjete li da ih gledamo, istoga trenutka počinju se držati onako kako mi očekujemo, pravilno i logično.

Svijet je takav kakav poznajemo iz starih udžbenika, samo zato što ga (ili kada ga) promatramo. Ili kako pišu Idlis, Withrow i Dicke sredinom 20. stoljeća “da bi Svemir postojao, neophodno je da se u nekoj etapi u njemu pojave promatrači”. Promatraju me, dakle postojim.

Dobro, ali ako me nitko ne promatra, postojim li? Živim sam, nitko ne dolazi, nitko ne zvoni. S druge strane, uvijek ima jedan veliki, nevidljivi promatrač, jedno oko koje ne smijemo zaboraviti. Starac, kako ga naziva Einstein. Možda nam kvantna fizika ili metafizika upravo to govori. Ako postojimo, znači da nas promatraju. Postoji netko ili nešto što nas nikada ne ispušta iz oka. Smrt dolazi, kada nas to prestane gledati, kad okrene glavu od nas.

Svijet iza naših leđa je nekakva neodređena kvantna juha, kaže jedan stanfordski fizičar – okreneš li se, zamrzne se u stvarnosti. Dopada mi se ovo tumačenje i nikada se pre naglo ne okrećem. Sjećam se tete iz dječjeg vrtića koja je prijetila da će, ne pojedem li juhu, sasuti mi je za vrat. Tada bih shvatio što je kvantna stvarnost.

Pišem u prvom licu kako bih bio siguran da sam još uvijek živ.

Pišem u trećem licu kako bih bio siguran da nisam samo projekcija svoga vlastitog ja, da sam trodimenzionalan i imam tijelo. Ponekad guram čašu i sa zadovoljstvom primjećujem da pada i lomi se. Znači još me ima i izazivam posljedice.

Ako me nitko ne promatra, morat ću se promatrati sam, da se ne bih pretvorio u kvantnu juhu.

Netko mora neprestano misliti i promatrati svijet, kako bi ga bilo. Ili misliti i promatrati onoga koji misli i promatra svijet... Komplicirana stvar. Mogu li preuzeti ovo danonoćno dežurstvo?

Fizika elementarnih čestica rehabilitira slučajnost i neodređenost. Eto zašto je volim. A sam Einstein bio je pak užasnut upravo time i prigovarao je u svojim pismima: “Ova teorija kazuje nam mnogo, ali teško da će nas približiti tajnama Starca. Što se mene tiče, uvjeren sam da Bog ne baca kockice.” Jednako tako, uvjeren sam da Starac, poput ovdašnjih popodnevnih starih tavlaša, ipak voli bacati kocke.

Jedna primjedba. Kvantna fizika – možda da se ne bi posve pretvorila u metafiziku – izbjegava dublje ulaziti u pitanje tko može biti promatrač, imati taj status. Uključujemo li tu nešto drugo osim Božjega oka? Smatra li se oko čovjeka sposobnim održati svijet? Ubrajaju li se oko puža, mačke ili ljubičice?

Eh, da ipak ne zaboravimo da kvantna fizika objašnjava stvari na mikrorazini. Ali kako možemo biti sigurni da Bog nije elementarna čestica? Vrlo je vjerojatno da je on proton, elektron ili čak bozon. Bog je bozon. Zvuči lijepo. Zvuči kao Bog je bizon, rekla bi Aja.

Ipak je prije foton – dvostruke je prirode kao i svi kvanti, a masa mu je u mirovanju apsolutna nula. I zato se može kretati brzinom svjetlosti. Kada kažemo Bog je svjetlost, čak ni ne slutimo koliko smo duboko unutar kvantne fizike kročili. Ili je pak neutron, možda brži od svjetlosti i sposoban za neočekivane transformacije. Ono što su stari evanđelisti fizičari opisali kao Isusovo preobraženje, jest transformacija neutrina. Ali ja bih ipak htio da je On mrav, kornjača ili ginko biloba.

Ono što nije ispričano ili što se nije dogodilo – jer to su stvari iz istoga poretka – posjeduju sve opcije, bezbroj varijanti da se dogode ili ispričaju.

Ali priča je linearna i svaki put moraš odstranjivati grananja, zazidavati bočne hodnike. Klasična priča je anuliranje mogućnosti koje te salijeću odasvud. Prije nego što ga fiksiraš, svijet je pun paralelnih inačica i hodnika. Samo u oklijevanju i neodlučnosti tumaraju svi mogući izlazi. A kvantna fizika, puna neodređenosti i nesigurnosti, to je i dokazivala.

Pokušavam ostaviti zraka za događanje drugih inačica, šupljina u priči, još hodnika, glasova i soba, nezatvorenih priča, kao i tajni u koje nećemo

zaviriti... A tamo, gdje grijeh priče nije bio izbjegnut, nadajmo se da je nesigurnost bila s nama.

Pitanje iz kvantne fizike čitanja

Je li se bavio netko kvantnom fizikom književnosti? Ako i tamo odsutnost promatrača pretpostavlja svemoguće kombinacije, kakav li se onda karneval kovitla s elementarnim česticama romana? Što li se događa između njegovih korica kada ga nitko ne čita? Eto pitanja o kojima vrijedi razmišljati.

Pokusi

Onaj popularni eksperiment s elektronom koji djeluje kao val i istovremeno prolazi kroz dva otvora daje izvjesne osnove da se misli kako je moguće istovremeno biti na dva različita mjesta. Ali, kao što primjećuje Gaustin u meni, nije riječ o elektronima težine osamdeset kilograma, visokima metar i devedeset. (Tada bi moj djed ostao u oba sela – i mađarskom i bugarskom, odgajao bi oba sina, proživio oba života...)

Na sreću, stvari koje me zanimaju, nemaju težinu. Prošlost, tuga i književnost – samo me ta tri bestežinska kita zanimaju. Ali njima su kvantna fizika i prirodne znanosti okrenule leđa. Da je Aristotel znao kako će ona formalna podjela na Fiziku i Metafiziku konačno i umjetno podijeliti svemir znanja, vjerojatno bi sam spalio svoje djelo. Ili bi barem ispremetao njegove dijelove.

Pod jednim od imena koje koristim, objavio sam prije nekog vremena roman u kojemu se oslanjam na atomizam Leukipa iz Mileta i Demokrita od Abdere. Uostalom, oni su otkrili kvante još u 5. stoljeću prije nove ere. Trebalo je proći dosta vremena da se sve zaboravi. Dopadali su mi se ti predsokratovci, ti prvi kvantni fizičari koji su hladno i smjelo crtali jedan svijet, napravljen samo od atoma i pustoši. Beskrajna pustoš i bezbrojni

atomi koji plivaju u njoj. Htio sam prenijeti model atomizma na književnost i ispitati može li susret pojedinih atoma klasične književnosti proizvesti novu materiju romana. Atomizirani roman od početaka plutajućih po pustoši.

Pokus je bio posve ozbiljan, ali više je bio prihvaćen kao postmodernistička pošalica u njegovoj metaforici umjesto fizici. Fizičari ne čitaju romane. Što me dosta razočarava i tjera da odgodim objavljivanje na desetak godina.

Evo što me sada zanima. Može li vraćanje unatrag s podsjećanjem na najsitniji detalj, s uključivanjem svih osjetila, izazvati kritičku točku preokreta? Da škljocne nekakav mehanizam i pokrene Svemir s čitavom svojom mašinerijom u suprotnom smjeru. Ionako je zastao na rubu, tako da je jedini spasonosni hod onaj unatrag. Minutu za minutom, u svakom trenutku, događat će se ono što se događalo maloprije. Čitavo danas zamjenjuje jučer, jučer – s prekjučer, i tako još više unatrag, polako, uz škripu se udaljavamo od ruba. Ne znam hoćemo li se moći miješati u predstojeće minule dane. Morat ćemo iznova proživjeti svoje prethodne neuspjehe i depresije, ali i nekoliko sretnih trenutaka među njima. Nema se kako i to izbjeći...

...nova nepravda smrti. Oni koji su do trenutka obrata živjeli osamdeset godina, živjet će još osamdeset, unatrag. Oni koji su živjeli manje, trideset, četrdeset ili pedeset također se moraju zadovoljiti istim brojem. Ali napomenimo da ćemo se kretati prema svojoj vlastitoj mladosti i djetinjstvu. Sve sretniji na kraju svoga života, sve mlađi, sve voljeniji. Sretno se klateći na svojim nesigurnim nožicama bebe, zaboravili smo jezik, gugućući i grgljajući, dok ne dođe njihov dan da ih se pokupi. Tako ću ja rodivši se 1. siječnja 1968., moći ponovno umrijeti 1. siječnja 1968. To ja nazivam potpunom svemirskom harmonijom. Umrijeti u satu i minuti kada si se rodio, nakon što si dva puta prošao kroz svoj život. Od jednog do drugog kraja i natrag.

G. G.

1. siječnja 1968. – 1. siječnja 1968.

Živio sretno 150 godina.

(Ovdje si svatko može staviti svoje ime i datum.)

Tvrđi se da je život na Zemlji niknuo prije tri milijarde godina. Ovim mehanizmom osiguravamo još barem tri milijarde godina života. Ako netko može predložiti više, neka izvoli.

Pritišće nas jedna druga gravitacija, neopisana u klasičnoj fizici, koja se mora prevladati, gravitacija vremena. Ono gravitacijsko usporavanje koje je Einstein opisao još 1915. godine nije mi od koristi. Godine 1976. iz NASA-e su potvrdili da mikrogravitacija u svemiru uistinu lagano usporava vrijeme i tada je krenula legenda da u svemiru ljudi ne stare. Mit o vječnoj mladosti ponovno je bio na putu da se probudi. Sigurno su desetine ostarjelih teta milijunašica usmjeravale oči prema nebu kao prema vječnom sanatoriju i preračunavale koliko će ih koštati jedan boravak tamo s njihovim voljenim foksterijerom jer kakav je...

...smisao da si mlad, a da ti je pas vreća kostiju. Ta je legenda stigla i do nas, kroz maglu se sjećam, ali s mojih osam godina tada teško da sam na to obratio osobitu pozornost. Tijekom 2010. godine izmjerili su praktički s atomskim interferometrom to vremensko odstupanje. Da, usporavanje cezijeva atoma (njega su koristili), ali je bilo vrlo neznatno – za nekoliko milijardi godina za jednu stotinku sekunde. Oni koji su se 1976. nadali da će ostati vječno mladi, sigurno nisu dočekali da vide ovaj vrlo razočaravajući rezultat.

Moj cilj nije usporiti vrijeme za nekoliko stotinki u milijardi godina, kojima ne raspolazem. I ne u svemiru prema kojemu ne osjećam osobitu slabost (pozli mi čak u autobusu). Želim vratiti komadić prošlosti, litru isteklog vremena ovdje, u okvirima jednog uvredljivo kratkog ljudskog života.

Novi pokusi

Vježbam “promatranje” izbliza i koncentrirano. Razmjerno rano sam shvatio što je manje razdoblje koje želim detaljno obnoviti (udvostručiti), to su šanse veće. Odustao sam od ideje o čitavome djetinjstvu. Jedno vrijeme pokušavao sam s konkretnom godinom. Prisjetiti se te godine u detalje, rekonstruirati je osobno i povijesno, ništa ne propustiti.

Uzeo sam godinu rođenja jer novorođenče ima ograničeniji i čišći svijet, u tome smislu lakši za obnavljanje, s manje sporednih šumova. Evo je, Nova 1968. Sretnom slučajnošću bio sam rođen u njezinim prvim danima, tako da su te dvije priče, moja, malena i zapišana, i njezina, velika (i također zapišana), mogle ići paralelno. Mokre pelene, hladnoća siječnja, topla koža moje majke, prvo proljeće u Latinskoj četvrti, noćne kolike, ljeto u Pragu, omladinski festival u Sofiji, bratska vojska u Češkoj, prvi zub... Sve je bilo važno. Nekoliko mjeseci poslije ležao sam iscrpljen na podu, premazan entropijom svijeta. Shvatio sam da je nepodnošljivo i neodrživo izgrađivati – kao recimo sa šibicama – jednu godinu u stvarnoj veličini sa svim njezinim mirisima, zvucima, mačkama, kišama i novinarskim događanjima. Sačuvao sam nacrt tog neuspješnog pokušaja.

Trebao sam suziti polje eksperimenta. Zaustavio sam se na jednom mjesecu jedne druge godine, kolovozu 1986., osamnaest mi je godina, to mi je posljednji slobodan mjesec, na njegovu dnu čeka me vojska. Mjesec u kojemu se opraštaš od svega na dvije godine, a zapravo zauvijek, samo tada to ne znaš. Puštaš kosu da slobodno raste, s djevojkom pokušavaš stići do kraja. Kasno navečer, dok roditelji spavaju, izlaziš s jednim prijateljem na prazne ulice grada, odlazite do rijeke, gledate ugašene prozore betonskih zgrada i skanjujete se uzviknuti poput Holdena Caulfielda “Spavajte čvrsto, degeni” ili kako ono već bijaše...

...ali ipak to ne činite. Krajem mjeseca odlazite u najudaljeniju brijačnicu da vas obriju na nulu. Gledaš kako ti kosa pada na pod i pokušavaš se ne rasplakati. Izlaziš iz salona već druge starosti, utučen, sablažnjen, navukavši unaprijed pripremljenu kapu i vraćaš se kući što je prije moguće. Za nekoliko dana trebaš se javiti u vojni odsjek u neki nepoznati grad – s golom glavom i jednom gušterskom torbom stvari pripremljenih prema popisu. Čuvam taj popis u jednoj od kutija.

U tih otprilike mjesec dana trebao sam oživjeti svaki trenutak i osjećaj sa svim njihovim i najsuptilnijim oscilacijama. Nije bilo baš tako jednostavno. Da, postojao je strah u tom mjesecu, ali to su bile tisuće varijacija straha, dok je u nekima od njih izgledao kao radikalna smionost. Da, bilo je i tuge, ali atomi te tuge kretali su se vrlo slobodno i kaotično (agregatno stanje tuge je plinovito) i u najboljem slučaju mogao sam samo slijediti njezine krivulje, dim koji je kovitlao uokolo. Pripaljivao sam prve cigarete, sada shvaćam – da bih pridodao tijelo ovoj tuzi, plavičasto, svijetlosivo, iščezavajuće. Jasno sam se prisjećao svega, ali nisam uspijevao vratiti se u nekadašnje tijelo. To što sam mogao prije – ulaziti u različita tijela i priče s lakoćom onog koji ulazi u svoj dom – sada se ispostavilo kao nedostižno.

Popis

stvari koje je poželjno da novak posjeduje
pri ulasku u vojarnu

1. Košulja dugih rukava
– 2 kom.
2. Duge gaće
– 2 kom.
3. Gaće
– 2 kom.
4. Potkošulja
– 2 kom.
5. Obojci od američkog platna (čarape)
– 2 kom.

6. Ručnik za lice
– 1 kom.
7. Maramica
– 3 kom.
8. Ovratnik od parheta
– 5 kom.
9. Toaletni pribor
– 2 kompl.
10. Četka za laštenje i poliranje
– 2 kom.
11. Bijeli konac
– 1 kom.
12. Crni konac
– 1 kom.
13. Igle za ušivanje
– 5 kom.
14. Zihalice
– 5 kom.
15. Platnena vrećica (ili od najlona)
– 3 kom.
16. Hrana i voda za jedan dan

Epifanije

Dogodilo se onda kad sam najmanje očekivao.

Jednog kasnog zimskog popodneva, snijeg se topio. Nekoliko dana prije nego što sam posve prestao izlaziti iz podruma. Hodao sam sve sporije, promatrao kuće, prazne ulice, nedjelje, siječanj... Postao sam svjestan, prvi put s ovom jasnoćom (jasnoćom siječanjskoga zraka), da ono što ostaje nisu izvanredni trenuci, nisu događaji, već upravo to nedogađanje. Vrijeme oslobođeno pretenzije na izvrsnost. Sjećanja na popodneva u kojima se ništa nije dogodilo. Ništa osim života, u njegovoj čitavoj punini. Tanahni miris dima od loženja, kapljice, osjećaj samoće, tišina, škriputanje snijega pod nogama, lagana zabrinutost sumraka, sporog i neopozivog.

Već znam. Ne želim ponovno proživjeti nijedan od takozvanih doživljaja u svome životu – niti prvi doživljaj rođenja, niti onaj posljednji, koji mi tek predstoji, oba podjednako neugodna. Kao što neugodni mogu biti svi dolasci i odlasci. Niti pak želim proživjeti svoj prvi dan škole, ni prvu neugodnu ševu s djevojkom, ni stupanje u vojsku, ni prvi posao, ni onu ispraznu svadbu, ni... ništa mi od toga ne bi prčinilo radost. Sve ih mijenjam, zajedno s hrpom fotografija vezanih uz njih, za ono popodne u kojemu sjedim na toplim stepenicama ispred kuće, upravo probuđen iz popodnevnoga sna, slušam zujanje muha, opet sam sanjao onu djevojčicu koja se nikada ne okreće. Djed premješta crijevo u vrtu i teški miris kasnog ljetnog cvijeća raspršuje se prema gore. Ništa nije konačno, ništa mi se još nije dogodilo. Sve vrijeme svijeta tek mi predstoji.

Beznačajno i malo – tamo se pritajio život, tamo se ugnijezdio. Neobično je koje stvari ostaju na kraju treperiti, posljednje uoči mraka. Ni najvažnije, ni... nemaju čak niti ime kako bi bile zapisane ili ispričane. Nebo sjećanja otvara se za onu minutu zimskoga dana, dok tone u suton, u dalekom gradu, osamnaest mi je godina i za divno čudo ostao sam minutu-dvije sâm, prelazim ogromni krug vojarnje. Mala digresija za one koji nikada nisu bili vojnici: tamo ne postoji slobodna minuta, tako je zamišljeno. Slobodan vojnik živi je đavo, tako kažu. Šišao sam čitav dan travu u krugu grickalicom – na zapovijed. Prenosio kamenje s jedne gomile na drugu.

Prijepodne. A popodne sam preneseno kamenje vraćao na staro mjesto. U početku ne možeš shvatiti, misliš da je svijet poludio, da toga nema ni kod Kafke. Ali bojnici ne čitaju Kafku, narednici još manje. Došao si ovamo ravno iz književnosti, nosiš Prousta skrivenog u gas-maski. Ej, Prouste, trkom onamo! Na pod! Dvadeset sklekova!

Dakle taj trenutak u kojemu sam ostao sam u ogromnome krugu vojarnje, pod jednim praznim nebom, usred hladnog zraka zasićenog prvim mirisom zime, dima drva i ugljena, koji se prikrađa iz obližnjega sela, suton i predosjećaj, prvi put sâm, prvi put negdje drugdje, lagani studeni strah, studeni oblaci. I upravo to spajanje beznađa i predosjećanja (godina u vojarni tek je počinjala), pomiješani s jednim beskrajnim nebom, neobičnim i lijepim, lijepim na neki neobičan način, činilo je tu minutu vječnom. Znao sam da se ne može prepričati.

Naravno, mogu nabrojiti još nekoliko takvih zlatnih deva u beskrajnoj karavani minuta, tri-četiri, ne više, ali pokušat ću prepričati još samo jednu od njih. Kasno ljeto, stojim pred kućom, zalazak je beskrajan u ovim ravnim krajevima, šest mi je godina, putem se krave vraćaju, prvo čuješ njihova polagana zvona, uzvikivanje pastira, mukanje kojim najavljuju svojoj mladunčadi povratak, uzvratna rika teladi... to je plač, već tada to znam. Poput plača koji se istog trena izliva iz mene kada se krajem tjedna moja majka vraća iz grada da me vidi. Olakšanje i okrivljavanje nikada nisu toliko blizu jedno drugoga, kao u tom plaču. Toliko blizu, koliko i plač teladi i plač djece dok su bila napuštena jedan dan ili tjednima. Toliko ste mi nedostajali, toliko sam ljut na vas. Nikada vam neću oprostiti, krave i majke...

U toj minuti, sjećanje je i sad toliko jasno, u toj minuti ispunjenoj zvucima, kravama, mirisima odjednom sve nestaje, jedna traka reže horizont na najudaljenijem mjestu, vrijeme se povlači i tamo, u dnu zalaska, ima jedna bijela soba s visokim stropovima, kakvu nikada nisam vidio, s lusterom i klavirom. A za klavirom sjedi djevojčica moje dobi koju vidim s leđa. Kosa joj je svijetla, vezana u rep, pripremila se da svira, lagano podigla ruke, vidim njezine oštre lakte... I to je to.

Nikada nisam bio sretniji, cjelovitiji i spokojniji negoli te minute, na toplom kamenu, krajem moga šestog ljeta. S godinama sam počeo brojiti zime, kao što su to činili moj otac i moj djed, oni su znali da je u redu da čovjek ode zimi, ljeto ima previše posla da bi se umiralo. Obećao sam si tada da ću pronaći tu djevojčicu. Tražio sam je u svim mjestima i godinama kojima sam prolazio. Nijedna se nije okrenula s njezinim licem. Osjećam kako se s vremenom predajem. Navikavam se. Starost je navikavanje.

Migracija tuge

Kod nekih empatija se otključava kroz bol, kod mene je to više kroz tugu.

Fizika tuge – u početku je to klasična fizika – bila je predmetom mojih zanimanja nekoliko godina. Tuga, baš kao plinovi i pare, nema vlastiti obujam i oblik, već zauzima oblik i obujam posude ili prostora u kojem obitava. Teži li plemenitim plinovima? Prije ne, koliko god nas ovaj naziv privlačio. Plemeniti plinovi su homogeni i čisti, monoatomski, osim toga nemaju boju i miris. Ne, tuga nije helij, kripton, argon, ksenon, radon... Ona ima miris i boju. Nekakav plin kameleon koji mijenja sve boje i mirise svijeta, pri čemu se različite boje i mirisi mogu lako aktivirati.

Važnije je to da je njezino gravitacijsko polje zanemarivo malo, slijedimo li analogiju plinova. Iz čega proizlazi da oko nas lebde nevidljive fronte, ciklone i anticiklone tuge. Migracija, njihovo premještanje s jednog mjesta na drugo, značajna je činjenica. Začudujuća je sljepoća kojom ovo zanemarujemo. Ponekad me preplavljuje nejasna tuga koja ne bi trebala biti moja. Recimo, tuga iz Sjeverne Afrike. Neovdašnja, osobita, izbljedjela od sunca, žuta s česticama pustinjskog pijeska, poput one žute kiše koja je prošle godine padala i ostavljala mutne mrlje po prozorima. Mogu nacrtati geografsku kartu s migracijama tuge. U jednom su stoljeću jedna mjesta tužna, u drugom – druga.

Ako sam u nečemu uspijevaao s ovim pokusima, onda je to da za vrlo kratak isječak vremena privučem zalutali oblak tuge iz nekog minulog popodneva,

mojeg ili tuđeg, da koračam za njim i tonem u njegovom nikotinu. Kao pušač koji i poslije mnogih godina bez cigareta uvijek raspoznaje trag dima.

Kvanti starenja

Ne pričam o starosti. Pričam o prvim znacima. Ne noći, već sumraku. O njezinim nezaustavljivim napadima i prvim palim utverdama.

Jednom se Aja, kad joj je bilo tri godine, vratila sva uplakana iz vrtića, jer joj je jedna djevojčica rekla da će tate ostarjeti. Tate će ostarjeti, rekla je jecajući. Pogledala me na sekundu očekujući da ću to poreći i kako nisam ništa mogao smisliti, jer sam užasno spor kada trebam lagati, ona se ponovno rasplakala, još beznadnije.

Ima nekakve gramatike u starenju.

Djetinjstvo i mladost puni su glagola. Ne drži te mjesto. U tebi sve raste, struji, razvija se. Potom se glagoli postupno zamjenjuju imenicama srednje dobi. Djeca, automobili, posao, obitelj – nazivnik suštine naziva.

Starenje je pridjev. Ulazimo u pridjeve starosti – spori, bezbrižni, magloviti, hladni ili prozirni poput stakla.

Postoji i matematika, jednostavna teorija skupova.

Mijenjamo proporcije svijeta s godinama. Mlađih od nas sve je više, starijih je zastrašujuće manje.

Traži se izvjesna smjelost u starenju. Možda ne smjelost, već smirenost.

S jedanaest godina otvorio sam tajnu bilježnicu da zapisujem znake starenja i smrti. Smrt i djeca tema je nepravedno zanemarivana, nikada s njom nisam bio toliko blizak kao tada. S godinama sam se malo udaljio i ohladio,

iako sam je uvijek držao na oku, kao i ona mene, naravno. Eto kakve stvari iz različitih godina i bez reda tumaraju ovom kutijom.

Pregled srca. Prije ili poslije svatko ovamo legne, mirno govori sestra, dok mi stavlja elektrode i žice po tijelu. Šumovi koje prvi put čujem, pojačani na ovaj način, odvratni su. Otkriće – srce je žaba, ako je suditi po njegovu kreketanju. Smrt će mi doći kao roda, zapisao sam na izlasku.

(41 god.)

Starim sve jače... starim sve jače...

Nosit ću zasukanih nogavica hlače.[31]

Volim ove Eliotove retke i plašim ih se. Mekani zvižduk starosti koji zapravo ništa ne može prikriti. Toliko smireno ponižena, tako neherojska, s podvrnutim nogavicama hlača koje prikrivaju opuštenu bijelu kožu s izdajničkim plavim venama. Samo gležnjevi.

Moj lijevi gležanj strašan je za gledanje, slomljen i šivan, a s godinama ožiljci će se samo produbljivati.

(53 god.)

Danas sam u ogledalu primijetio da mi lijeva polovica brže stari od desne. Nisam se brijao nekoliko dana (nemam se više za koga brijati, govorio bi moj otac) i jasno se vidi kako mi je lijeva polovica brade gotovo posve posijedjela, dok je u desnoj samo nekoliko sijedih dlaka. Osim toga moje lijevo oko počelo se jedva vidljivo pritvarati u vanjskome kutu, mišići kapka ne drže više tako čvrsto, a pri dugotrajnijem gledanju primjećujem nekoliko nehotičnih izdajničkih treptaja. Zanimljivo je može li se ista takva razlika vidjeti i u tijelu. Promatram ga pažljivo, kao da nema vidljive razlike između desnog i lijevog. E, ako ne računamo jedan slomljeni lijevi gležanj, dosta drugačiji i otekao, kao i moj slomljeni zglob lijeve ruke. I uho koje sve slabije čuje, upravo to lijevo.

Čak niti ne starim ravnomjerno.

(49 god.)

Kažu da nam sa starenjem naši mrtvi počinju sve češće pričati. Gubimo zvuke svijeta, kako bismo mogli jasnije i bez smetnji čuti druge zvuke i druge glasove. Za sada još uvijek čujem samo šumove.

(38 god.)

“Kako bi opisao šum u svome uhu?” pita me moj prijatelj liječnik.

“Ne znam... nije lako...”

“Hajde, pa nisi li ti pisac?”

“Jesam, ali sam najnesigurniji među njima (iako ni to nije sigurno)...”

“Kao šum mora?” liječnik mi pokušava pomoći.

“Može se i tako reći, ali ponekad je burno i čuje se kao plima, drugi put više kao vjetar u kasnoj listopadskoj šumi, želim reći, lišće je dovoljno suho i dio njega je opao, što utječe na učestalost buke. Ponekad, kada su frekvencije visoke, podsjeća na stroj koji centrifugira rublje, udaljen dva kata, jedno tanašno zavijanje... Ponekad je muuuuuuu, ali tele je mlado i promuklo...”

Dok nabrajam, umjesto da postaje sve jasnije, lice mojega liječnika sve je zbunjenije. Što da radim, stvari nikada nisu toliko jednostavne i jednoznačne. Jednom sam se gotovo izvikao na sestru koja me natjerala da opišem boju svoga urina. Je li kao pivo? – upitala je. Kvragu, postoji toliko različitih vrsta piva, postoji svijetla, postoji tamna, postoji crvena, bijela, živa, bezalkoholna... Ne može se to tek tako reći...

Ne podnosim kategorične ljude.

(29 god.)

Boli me ovdje, nešto lijevo dolje, možda je slijepo crijevo.

Bez dijagnoza, molim vas. Slijepo crijevo je desno. Nema vas što boljeti ovdje lijevo.

Kako mislite nema?

Tako. Tamo nema ničega.

A mene upravo tamo nešto boli.

(64 god.)

Nada da će se, počneš li pričati svoj život obrnutim smjerom krećući se prema djetinjstvu, pokrenuti mehanizmi i prevariti smjer...

Smiješna varijanta. Čovjek odlučio baciti cigarete uz pomoć regresivne hipnoze. Počinje se vraćati unatrag, u vrijeme prije nego što je pušio, kako bi probudio sjećanje na svoja čista pluća. Hipnoza je toliko uspješna, vratio se – toliko unatrag, da ne samo da je prestao pušiti, nego je počeo i piškiti u gaće i više ne može izgovarati R.

(43 god.)

U Zapiscima pod uzglavljem Sei Shōnagon dva su popisa – Ono što priziva tugu i Ono što tjera tugu. Među stvarima koje tjeraju tugu na početku 11. stoljeća, u razdoblju Hejan su stare pripovijesti i dražesno čavrljanje trogodišnje i četverogodišnje djece. Prepisujem ih nekoliko puta: stare pripovijesti i dražesno čavrljanje trogodišnje i četverogodišnje djece, stare pripovijesti i dražesno brbljanje...

(990 god.)

Sjećam se jasno kako smo tada čitali. Čitave te ekstatičnosti onog mladenačkog čitanja, koje nije bilo čitanje, već trčanje, galopiranje kroz knjige. Tražili smo brzoga konja radnje, upravni govor, kratke mišićave rečenice. Mrzili smo retardacije, opise prirode, komu je sve to bilo potrebno...

Sada osjećam potrebu da se zaustavim, poput starca koji se zadihao penjući se na jednu padinu, a koju je nekada osvajao u tri skoka. Skrivena zadovoljstva sporosti. Volim se zadržavati dugo na nekom “Bilo je lijepo svibanjsko jutro, ptice su se kupale pjesmom, rosa se grijala pod mekanim zrakama sunca....”

(69 god.)

Naše danonoćno brbljanje čitavoga života kao da ima jedan jedini cilj koji nikada ne izgovaramo izravno. Da zavaramo smrt, navedemo je na

pogrešan trag, napravimo fintu u posljednjem trenutku. Ali smrt ne može biti dirnuta riječima. Ona je vrlo vjerojatno gluha (poput mene). Odatle dolazi njezina najuzvišenija pravednost.

(85 god.)

Godine su rijeka što i dalje teče,
ona djetinjstvo nosi i mladost pokreće...

Godine su ptice koje na jug lete,
Ali nikad se više nama ne vrate.

(9 god.)

Ostarjeli smo, prije nego što smo porasli...

(35 god.)

Počeo je putovati, zapravo bježati od starosti, no kakve li ironije, upravo tamo, po tim drugim mjestima, javljali su mu se znaci starenja.

Jednoga jutra, kad mu je bilo trideset pet, vidio je svoje tijelo u velikom, kitnjastom zrcalu kupaonice jednog grčkog hotela. Nikada se nije vidio tako izbliza. Imao je dobro, čvrsto, normalno tijelo. Ako ne računamo slomljenu ruku čiji se bijeli gips počeo habati. Tog je jutra vidio prve znake starenja. Posve blijede, ali ipak jasne. Počelo je prije nekoliko godina, kako da to nije primijetio prije? Rekao je sam sebi da će zapamtiti taj dan. Zapamtit će taj hotel u Solunu. Njegovo tijelo, bijelo i mekano, počelo se već opuštati, koža tanjiti, postajati prozirna i prošarana tankim plavim žilicama. To je starost, reče sam sebi, kao što si je do prije godinu-dvije govorio: to je ljubav. Ponekad se tako stari, za nekoliko minuta, jednog jutra, u nekom stranom hotelu. I dalje bi nastavio pratiti svoje tijelo u hotelskim ogledalima, upravo bi ga tamo starost iščekivala.

(34 god.)

Moj djed nije imao vremena primijetiti da stari. Previše je posla imao.

(27 god.)

Bio sam na pogrebu jednoga pisca. Pokojnik je za života imao peludnu alergiju. Sada je ležao sav zatrpan cvijećem i kao da je svakog trenutka htio kihnuti. Jedna orhideja gurala mu je svoj prašnik u nos. Ali očito je bio već izliječen. Primijetio sam, a mislim da su i ostali primijetili, nepoznate starije žene s plavičastim kosama i krizantemama, istinski potresene u jednom kraju dvorane. Njegove nekadašnje ljubavnice. Pokojnik je imao tu slabost. Evo i njihovih petnaest minuta slave. Čitavog života nevidljive, veteranke tajne ljubavi. Iz vojske anonimnih, za razliku od njegove službene supruge i službene ljubavnice. Na kraju je starost sve izjednačila.

(50 god.)

Crvenkapica i starost

Ova se priča može i ovako ispričati:

Otišla djevojčica k baki i počela je zapitkivati:

Bako, zašto su ti tako velike (i obješene) uši? Baka je šutjela.

Bako, zašto su ti tako velike (i pobijeljele) oči? Baka ništa nije kazala.

Bako, zašto su ti tako velika (i naborana) usta?

Baka je tiho počela šmrcati.

O, kako je nemilosrdna bila ta malena Crvenkapica. Baka je, jer je ovoga puta bila zaista ona, namjestila naočale, obrisala dvije izdajničke suze i jedva je uspjela odvratiti jednim odgovorom, koji se odnosio na sva dotle postavljena pitanja:

Starost je to, mala moja Crvenkapice.

I strašno se zasmijala svojim bezubim ustima.

(60 g.)

Stari hostel do kolodvora u Leipzigu, prepun gimnazijalaca, dovedenih na ovdašnji sajam knjiga. Lift koji se zaustavlja uz škripu na mome katu, otvaranje vrata i jarka svjetlost iznutra (žarulja na katu nije gorjela). Grupa djevojaka iz viših razreda, nasmijane, lijepe, Lolite, iako Lolitu nisu čitale.

“I vi ste za gore”, pitaju kroz smijeh.

“Ja sam za dolje”, tiho odvracam. Zazvučalo je tako tragikomično, da je uslijedila nova salva smijeha. Čitave četiri duge sekunde, prije nego što su se vrata zatvorila i zauvijek me razdijelila od tog prekrasnog društva. Četiri sekunde u kojima one i ja dijelimo zajednički kat. Neugodna i lijepa pauza, dodijeljena mi nečijom milošću, pauza, koju ljubomorno skrivam u bilježnici.

(51 g.)

Ova ponovljivost života... Ova ljepljiva, naporna, ubojita, odvratna ali neizbježna, i ponekad prekrasna ponovljivost života.

(65.103 039 g.)

Dok se penjem brdom ovoga grada, omamljen bojama i mirisima, osjećam kako me snaga lagano napušta, tijelo mi se smekšava, mišići bedara izdajnički drhte (vidi li se to kroz hlače?). Ne želim priznati da sam pobijeđen, jednostavno zastajem izbliza razgledati jednu kupinu u crvenom plamenu. Tada vidim starijeg muškarca, jesam li to rekao starijeg, zapravo mislim da je mojih godina, kako je zagrlio mladu ženu u nevinoj ljetnoj haljini. On je u lijepom svijetloplavom puloveru, starost gomila odjeću, ali ipak je jesen, a on je sav u skladu s godišnjim dobom. Ona je mlada i još je u ljetu. Njihov susret je susret dva godišnja doba. Ona – pružila velikodušno ruku iz jednog, a on – kročio nesigurno na rub drugog. Teško balansiranje, moguće samo na kratko, mjesec-dva. Prije nekoliko godina smijao bih se muškarcu, a sada on dobiva moje potpuno razumijevanje i nekoliko kapi zavisti.

Gledao sam taj par, a dan koji se primicao svome kraju uslužno mi je nudio izlizanu metaforu svoga zalaska. Promatrao sam posve indiskretno tu situaciju, potom okrenuo leđa i lagano se uputio niz brdo, zaboravivši da sam do maloprije namjeravao piti kavu na njegovu vrhu.

Silazim i razmišljam o svim europskim gradovima, prislonjenima poput pilića uz jednu takvu utvrdu-brežuljak. Brežuljak Graza, Ljubljane, Zagreba, Soluna, sedam brežuljaka Rima koje sam uvijek miješao s grudima one vučice, koja kao da je legla na leđa, brežuljci poput vučjih

sisu. Vidim se kako trčim prema njima, uvijek za vrijeme zalaska sunca, u različitim uzrastima.

Sjećam se kako sam žurio uhvatiti jedan zalazak u Lisabonu, trčeći po strmim ulicama brda São Jorge, stižem posljednjim atomima snagama gore i “odjednom večer je”, kao što piše onaj pjesnik. Zamračilo mi se pred očima, pao sam u nesvijest, dok otvaram oči, nada mnom su se nadnijele tri postarije dame i časna sestra strogoga lica. Nisam bio dugo u nesvijesti, jer ocean još svijetli pod posljednjim odbljescima. Ležim još nekoliko sekundi sklopljenih očiju poput nekog maratonca na zalasku, koji je pao malo prije nego što je priopćio vijest.... A vijesti nema. Starim.

(58 god.)

Životinje jedu vrijeme. Ližu ga kao velike grude soli koje im ostavljaju, glockaju ga poput magareta koje glocka stručke trave, isisavaju njegov plod poput osa... Magarac iz 20. stoljeća, magare iz 18. i ono iz 13. stoljeća ni po čemu se ne razlikuju. Je li s ljudima tako? Nije. Mogu raspoznati lice iz 1985., razlikovati ga od lica iz sedamdesetih i devedesetih, da ne spominjemo prethodna stoljeća.

(793 god.)

Aja, s tri i pol godine crta portret kemijskom olovkom. Pruža mi ga, ponovno me pogleda, prisjeća se nečeg i brzo uzima natrag list. Zaboravila sam ti nacrtati jednu boru na čelu, govori.

I tako starimo.

(42 g.)

Telomeri se skraćuju, a stanice odumiru svake sekunde... Istina je da znanost još traži mehanizme starenja... Najvažnije stanice, one u mozgu, one se nikada ne regeneriraju... Ja sam jedno hodajuće groblje. Možda zato tako predano obilazim groblja u svakome gradu... Postoji neka harmonija u tome da povežeš sekunde vlastite smrti sa smrću svijeta.

(66 g.)

Bako, je li tako da ja neću umrijeti?

(3 g.)

Stroj za prošlost

Posljednji put kad sam se vratio u T., primijetio sam neke čudne stvari. Obnovili su spomenik na trgu iz 1980. Mogao sam se zakleti da ga do prije tjedan dana nije bilo. Dobro se sjećam tog spomenika. Čovjek s dugom granitnom odjećom, koja je mogla biti svećenička halja, mantil ili carska odora. I najbezličnije lice koje možeš vidjeti. Svakog važnog povijesnog datuma pridobivao je na neki neobjašnjiv način crte određenog heroja kojeg se trebalo proslaviti. 19. veljače pretvarao se u Levskog, 2. srpnja u Boteva. Bio je i bugarski car, najčešće Simeon, ponekad atoski monah, ponekad partizanski komandant. Najčešće je morao biti Georgi Dimitrov ili kakav drugi (lokalni) komunist.

Univerzalan spomenik. Imao je mantil, perčin i visoko čelo – minimalne uvjete za svakog heroja onoga vremena. Sada su ga počistili i čak primjećujem u njegovu podnožju svježi, upravo postavljeni vijenac, spleten karanfilima, s dvije crvene trake. Primijetio sam i da novine stižu dva dana kasnije, prodavačice su postale mračne kao nekada, nema interneta, a u dućanima prodaju samo dvije vrte salame i hrenovki.

Pored svega toga, kao i mojih neplodnih pokusa s elementarnim česticama prošlosti, obuzima me neka sumnja koju sam pokušavao onemoćati, pretvarajući je u tobože izmišljenu priču.

Otvorio je oči s nejasnim osjećajem da je ovo buđenje u nekom drugom snu. Da nije ponovo razbudio svoju empatiju koja u posljednjih dvadeset godina nije davala nikakve znakove života? Izvana se čuo učenički puhački orkestar na isti onaj način, mogao se zakleti, čak i s istim instrumentima kojih se sjećao još kao učenik. I on sam nekada je svirao trubu, u zadnjem redu do Naska s činelama, Nasko Deba slatkiša mu treba, kako je glasio njegov nadimak u cijelosti. Deba je uvijek za nijansu kasnio, jednu stotinku ritma, što je bilo gotovo neuhvatljivo ušima onih na tribinama, ali je dizalo kosu drugu Branekovu, učitelju glazbenog, i svi su iz orkestra prepoznavali

tu zabrinjavajuću pauzu, taj procijep u glazbi. Na kraju su činele ipak udarale i istovremeno je uzdah olakšanja dodavao još jedan dodatni ton maršu. Ali to je bilo prije toliko mnogo godina...

Sada je glazba ponovno treštala dolje s čitavim svojim arsenalom. Na kraju je izgleda postigao ono što je godinama pokušavao – vratiti dio prošlosti, samo djelić, ući u njega i nikada odatle ne izlaziti. Tijelo se ne može izmaknuti od sjećanja i ostaješ zauvijek u svome djetinjstvu. U izvjesnome smislu je milostivo.

Možda i ludi, možda je sve u njegovoj glavi. Uspravio se i lagano uputio k prozoru. Zastao je prije nego što je razmaknuo pohabane zastore, a potom ih oštro povukao. Dolje su uistinu marširali učenici, u istim uniformama kao i prije pedeset godina, uokolo su stajali muškarci i žene u odijelima i dugim sivim mantilima. Orkestar je koračao, a sunce rasipalo odbljeske u puhačkim instrumentima, prije toga ulaštenim pastom. Otkad se nije sjetio te paste. Malo dalje – tribine. Brzo se odjenuo i sišao dolje. Svi su bili pravi, trodimenzionalni, živi, muškarci ošišani na kratko, žene s trajnom ondulacijom, mirisali su na jake, jeftine kolonjske vode, na zelenu jabuku i sapun Ideal.

Vjerojatno snimaju film, kako je mogao pasti na foru. Sada će se tu negdje vidjeti čitava kinomašinerija. Kamioni s agregatima, reflektori, kamere, kranovi... Pažljivo se osvrnuo. Ništa se nije vidjelo, toliko su se dobro skrili. No ipak se odnekud trebao pojaviti bradati redatelj s megafonom, koji bi povikao “Stop” i pozvao drugu repeticiju. Ali manifestacija se nastavila, glazba svira, orkestar je otišao naprijed. Na tribinama ugnjavljeni ljudi u tamnim odijelima mašu oduševljenim spletovima. Iz kolone se odijelilo dvadesetak djece s plavim maramama i, prema naputku učiteljice, jurnulo prema tribini s buketom karanfila u rukama. Tamna odijela primila su karanfile, pomilovala djecu i nastavila mahati rukom. Posvuda je bilo puno karanfila, kao nekad, pomislio je. Bili su prigodni za sve – za partijske skupove, manifestacije, za svadbe i pogrebe. Kod posljednjeg je trebalo samo paziti da im je broj parni. Scenografi su se dobro postarali. Očito su radili s dosta novaca, bila je to još jedna glupa koprodukcija. Nije se suzdržao, okrenuo se prema odraslom čovjeku u odijelu šivenim kao iz sedamdesetih i značkom u reveru.

“Oprostite, što snimaju?”

“Što snimaju? Tko snima?” čovjek ga uplašeno pogleda.

“Paaa... Vjerojatno nekakav film. Čemu ova... manifestacija?”

“Danas je 9. rujna.[32] Zar ne znate?”

Zaista je bio taj datum, ali slavio se kao nacionalni praznik prije najmanje dvadeset godina. Zbunjeno se ispričao i povukao iz mase. Sada je primijetio da mu se i odjeća dosta razlikovala od drugih. S mrtvačko-smeđim mantilima i odijelima, prslucima pletenim na jednu iglu i rupcima starijih žena u pozadini, on kao da je dolazio iz drugog, neprijateljskog – tako je pomislio – svijeta. Njegova kratka crvena jakna se isticala, a traperice i tenisice s čitavom svojom neformalnošću neobično su izgledale među ispeglanim crtama uokolo. Skrenuo je udesno, htijući malo prošetati po sporednim ulicama. Toplo rujansko sunce je grijalo. Odněkud je dopirao tanani miris pečenih paprika. S nekih su se prozora vijorile zastave. Na jednom je uglu crnomanjast čovjek neodređene dobi prodavao fiške suncokreta, kao nekada. Fišek je genijalan izum, volio je govoriti njegov otac, konus stvara osjećaj obujma i visine, a unutra stane manja količina, idealan oblik za trgovinu. Kupio je jedan fišek. Bio je napravljen od starih novina. Kao nekad, pomislio je po tko zna koji put tog dana. Nekada je sve moglo biti napravljeno od starih novina – od kape za ličioce do sjenila za lampu. I općenito, sve se od svega moglo napraviti s priručnim sredstvima. Na fišecima su se mogle pročitati riječi, brojke i postoci koji su sasvim sigurno bili od tada, s nekadašnjom tintom i tiskom. Ako je ovo kinoprodukcija, mislili su na svaki detalj. Samo se on nikako nije uklapao u čitav taj dekor.

Uvučen u te misli, nije primijetio dvojicu uniformiranih koji su ga već nekoliko minuta slijedili ne krijući to. Kad su odjednom iskočili ispred njega, istinski se uplašio. Poslije je primijetio da uniforme koje su nosili nisu baš ličile na policijske. S tim smiješnim jaknama i velikim šapkama, kopčom za pojasom, pa da, to su bili nekadašnji milicioneri. To ga je umirilo, sve se moglo dogoditi u jednome filmu i dogoditi se kao na filmu, bez osobitih posljedica. Vaše isprave? Nisu kod mene. U hotelu su. Otkad ste ovdje? Već dva dana. Morat ćemo vas zadržati. Niste obavili obveznu

registraciju u lokalnoj upravi SUP-a, smucate se odjeveni izazovno u vrijeme nacionalnog praznika, ne sudjelujete u proslavi. Pustio je da ga uguraju u ladu, Bože, otkud su je samo iskopali i krenuše nekamo. U vozilu posve sigurno nije bilo kamera te pomisli da će tu najzad otvoriti karte. Osmjehnuo se i namigujući upitao starješinu koji je sjeo do vozača: Kada će se prikazivati film? Milicioneri su se pogledali, potom se starješina okrenuo i dobro odmjerenim udarcem lupio zadržanog šakom malo iznad nosa.

Zgrada u koju su ga uveli bila je nedavno izgrađena, ali je oponašala arhitekturu kasnog happy socijalizma osamdesetih, grubo rezani mramor, drvo i mat stakla. Tanki mlaz krvi slijevao se s razbijene arkade. Čovjek koji je izašao u odijelu, odmah se pobrinuo da mu se pruži pomoć, odnekud se pojavila sestra, stavila mu flaster, našao se tu i led, te su ga uveli u kabinet s kožnatim kaučom.

“Oprosti, pretjerali su. Izričito sam rekao da ti dlaka s glave ne smije pasti. Ponekad su prava stoka, ista kao i u ono vrijeme. Samo nemoj reći da me se ne sjećaš”, muškarac je nasuprot uvježbanim pokretom vadio iz svoga radnog stola bocu brendiranog viskija i dvije čaše.

Bilo je nečeg poznatog u tom licu, mekanog, infantilnog, kao da će se upravo sad rasplakati.

“Plačljivac, jesi to ti?”

“Ja sam, Brzonogi.”

Moj (nisam znao da sam to ja, kvragu) prijatelj iz škole, Plačljivac, iz nekadašnje ekipe, predmet vječnih zafrkancija, kojemu nismo čak ni indijansko ime dali. Nosio je luk i tobolac sa strijelama za Chingachooka.

“Znači, ti si kupio čitav grad T., ti si taj...”

“Kad si došao, kad si čuo sve te tračeve? Da, obnašam nekoliko funkcija, gradonačelnik, partijski sekretar, šef milicije.”

“I što ti je trebalo da me uhitiš?”

“O, imam dovoljno razloga. Ali najviše sam zapravo htio da se vidimo, sramota je da si tu, a da se ne javiš... Za dobra stara vremena. Uzeo si kuću

da pišeš, i to kakve li slučajnosti, istu onu u kojoj ste prije živjeli. Raduje me da držiš još do onih godina.”

“Kakav je ovo cirkus u gradu, da ne snimaš neki film? Da nisi i redatelj postao?”

“Ne, nešto još ozbiljnije. Počeo sam s jednim projektom. Ukratko, vraćam sve trideset godina unatrag. Ionako se ovdje nije ništa ni promijenilo. Pravim najveći muzej. Muzej prošlosti, socijalizma, kako god hoćeš. Čitav grad, svakoga dana, dvadeset četiri sata, totalni muzej. Zapravo, muzej nije prava riječ, sve ide uživo. Svatko je i dalje onakav kakav je bio onda i ja mu za to plaćam. Snosim sve troškove. Ne dajem im puno, ali ni ne tražim puno od njih. Samo da ostanu isti. Ionako im je još uvijek žao. Prestajemo s internetom, televizijom, prodajemo novine samo odonda. Zapravo, pretiskujemo unatrag stare brojeve, obrnutim redom, uvodim kazne za političke viceve, narodnu miliciju, partijske sastanke, manifestacije. One koji su bili doušnici, pozvao sam natrag na posao. Plaćam i dvojici-trojici, koji su prije prigovarali protiv vlasti da nastave. Takve stvari stvaraju atmosferu.

“U biti, ne radiš ništa, skićeš se po čitav dan i na kraju dobiješ plaću. Kao nekada. Ali, naruši li netko pravila, nemam milosti, milicioneri su mi poput nekadašnjih. Uostalom, sam si se uvjerio u to. Ljudi su zadovoljni. Znaš kakva je nezaposlenost u susjednim gradovima. Dolaze bogati klijenti naručivati manifestacije ili partijske sastanke. Svatko se želi vratiti natrag. Izgradio sam savršen vremenski stroj. Imam i goste iz inozemstva. Hajde, živio i dobro došao.”

“Živjeli! A viski?”

“Iz Korekoma.[33] Rekoh ti ja, na sve smo mislili.”

“I zašto to radiš? Ako je zbog novca, postoje i uobičajeniji načini.”

“Novca imam, iako ga ne odbijam. Nije zbog toga... Reći ću ti otvoreno”, dolio je ponovo čaše. “Ne živi mi se u ovom vremenu. Sama govna...”

“Bilo ih je i u ono vrijeme.”

“Da, ali meni su fino mirisala. Svijet već odavno šljafa, nema šanse da to već nisi primijetio. Želim te pozvati. Želim da izmišljaš... dane, svakodnevicu. Znam da je to veliki kunst. S praznicima je lako, snalazim se. Ali ovi ljudi trebaju imati scenarij za svaki dan. Neki klijenti su se već počeli zanimati za to.” Otišao je do biblioteke i izvadio nekoliko svojih knjiga. “Imam ih sve. Donekle si mi ti i dao ideju, dužnik sam ti.”

“A ne”, pokušao sam protestirati. “Nisam ti ja dao ideju da mi razbiješ arkadu.”

“To s inventarizacijom socijalizma bila je super ideja, kao i s pričama iz tog doba. Koristim ih kao priručnik i rekonstruirali smo mnogo toga. Ljudi piju altaj i cider, vratili smo stare bočice deterdženta Vero. U gradu već radi nekoliko tvornica.”

“Ovo je noćna mora, evo, sad ću se probuditi...” imam uznemirujući osjećaj da ne vladam tijekom povijesti, čak niti vlastitim izjavama.

“Ne, ovo je povijest za koju samo misliš da je stvaraš, ali zapravo si unutar nje. Znamo se još iz djetinjstva, uvijek si bio zanesen, nije teško zamisliti da nestaneš negdje.”

“Jesam li uhićen?”

“Prihvati to kao da si pozvan u svoj vlastiti projekt. Nemojmo zaboraviti da je ideja tvoja, ja je samo provodim.”

Otpija iz čaše, ja jedva dodirujem usne.

“Radimo i ozbiljnije stvari. Malo poslije doći će Doktor, poznaješ ga, dao sam mu Žutu kuću, sredili smo je. Da tamo vrši eksperimente. Regresivnu terapiju... regeneraciju stanične memorije... sanatorij za prošlost, lagane šok stimulacije... On će ti bolje objasniti. Imamo nasušnu potrebu za izmišljačima prošlosti.

Na trenutak sam pomislio da se nekakav Anti-Gaustin uselio u Plačljivca. I sve što pomislim, odlazi k njemu zlosutno izokrenuto. Prvi put sam poželio stati, otići, prebaciti se unaprijed u vremenu. Vraćanje unatrag nije uvijek nevino. Prošlost može biti opasno mjesto.

“Vrlo opasno”, dopunio je naglas Anti-Gaustin. “Uostalom, Žuta kuća uopće nije daleko odavde i otvorimo li sad prozor, čut ćeš jedan vrlo poznat...”

Nisam čuo je li rekao “glas” ili “krik” jer sam ustao i bacio se glavom kroz staklo dolje. To uvijek pomaže u noćnim morama.

Dnevnik Minotaura

Nemam nikakvu predodžbu koliko vremena je prošlo otkako sam ovdje. Ne sjećam se jesam li ušao sam ili me netko zaključao. Mrak je toliko gust da se vrijeme izgubilo. Samo u mraku ne postoji vrijeme. Ne znam koliko mi je godina. Zaboravljen sam. Lupao bih po vratima sve dok me ne čuju i otvore. Ima samo jedan nerješiv problem u kojemu se krije čitav užas. Nema vrata.

Evo što sam otkrio. To je toliko očito da je gotovo nemoguće vidjeti ga. Deoksiribonukleinska kiselina svakog živog bića sa svojim dvostrukim lancem ima strukturu labirinta. Jedan vertikalni labirint koji se razgrće u spiralu. Genetičke instrukcije svih oblika života zapisane su u labirintu. Znači, ovo je savršen oblik za pohranjivanje i predavanje informacija. Zato je DNK ostala toliko vremena u tajnosti. Sastojimo se od labirinta.

DE

OK

SI

RI

BO

NUK

LE

IN

SKA

KI

SE

LI

NA

Deoksiribonukleinska kiselina. Deoksiribo... Riba plovi u praiskonskoj juhi ove riječi. Ispisujem je iznova i iznova, sve dok se ne izgubim u labirintu ovog imena.

Samo što tamo ima nekakva pogreška, bug, pogrešno mjesto. Koje me automatski pretvara u Minotaura. Obilazim čitav labirint svoje vlastite deoksiribonukleinske kiseline, kako bih otkrio pogrešku. U jednome sam ja zatvoren, drugi je zatvoren u meni. Labirint u Minotauru.

Stvari koje podsjećaju na labirint.

Ljudski mozak. Moždane vijuge svih sisavaca.

Živčani sustav u jednom tijelu ili posebno uzet živac sa svim svojim nastavcima, živčanim vlaknima, aksonima itd.

Serpentine tankog crijeva i unutarnjih organa.

DNK.

Gibanice, bureci, baklave sarajlije. Svi slatkiši Orijenta.

Let pčela, jezik kojim se sporazumijevaju jedna s drugom, upletene figure.
Jezik pčela je labirint.

Šuma.

Korijenski sustavi jednogodišnjih i mnogogodišnjih biljaka.

Struktura unutarnjeg uha s membranoznim i koštanim labirintom.

Grad bez rijeke u kojem se nalaziš prvi put. Odsutnost rijeke je važna. Inače njezina nit Arijadne lako usmjerava.

Tajne maršrute za šetnju s ljubavnicom koju kriješ.

Žvrljotine na papiru dok vodiš dosadan telefonski razgovor.

Pubis mlade žene. Tu je labirint prije pećine.

Klupko vune.

Labirint koji ocrtava pogled čitatelja.

Ako vrlo dugo i izbliza gledaš ružu, vidjet ćeš labirint u njoj. I rogove jednog bumbara – Minotaura.

Dobro je da postoji ovaj mrak, ovaj podrum, da stojim ovdje, da vraćam vrijeme, trčim njegovim hodnicima, vičem, mučem. Mrak mi pomaže da se naviknem. Kad dođe taj koji treba doći, bit ću spreman. Prijelaz će zaista biti polagan, iz jednog mraka u drugi.

Sjećam se ili umišljam da se sjećam neobičnih stvari. Sjećam se popodnevnih, pod suncem užarenih gradova, pustih ulica koje u predvečerje postaju mnogoljudne. Sjećam se i to mi je najranije sjećanje kako se moja majka skriva iza jednoga zastora, maše mi rukom, ja se smijem jer razumijem igru, krećem prema zastoru, upravo sam prohodao, ali nje tamo nema. Ponekad mi se javljaju sobe s visokim stropovima, djevojčica s leđa, zaprežna kola koja nestaju u polju, ranjeni muškarac u nepoznatome gradu, knjiga u kojoj čitam vlastitu priču, puna grešaka.

Sjećam se da sam jednom bio sretan. Trajalo je oko šest minuta. Dogodilo se u parku Kensington, Zapadni London, rano ujutro. Ne mogu naći razloga

toj sreći koja je pravi dokaz njezine autentičnosti. Drugo je uvjetni refleks kao kod Pavlovljevog psa. Dolazi razlog i sreća se počinje odvajati, poput želučanog soka.

Hodao sam alejom, disao sam i osjećao kao da sam u tijelu djeteta. To je ključ. U tijelu djeteta.

Nisam izlazio osamdeset četiri dana na ulicu. Provlačim se samo kasno navečer uzeti novine iz poštanskoga sandučića, po njima brojim dane. Ne želim nikoga sretati. Prestao sam se brijati, čeljust mi se skrutila, vjerojatno zato što ni s kim ne razgovaram. Mogu li usta zakržljati?

Prestajem na neko vrijeme jesti. Ionako su se konzerve i zalihe značajno umanjile. Razmišljam da je smanjenje težine dio povratka nazad. Djeca ne teže osamdeset kilograma. Osjećam se sve bolje u ovoj koži koja se tanji. Sve više ličim na dijete Minotaura. Ne znam jesam li dječak, bolesno mršav čovjek nema spola, ni uzrasta.

Kad je Tezej izašao iz pećine, lijevom rukom vodio je jedno dijete. Mit je izbrisao to dijete iz sjećanja. Mitovi ne vole djecu. Zamislite kakva je to velika neugoda. Heroj Tezej s kratkim mačem, koji je pobijedio diva Perifeta, okrutnog razbojnika Sinida, kromionsku divlju svinju, diva Kerkiona, žestokoga Prokrusta, maratonskog bika itd., na kraju vidi jedno uplašeno dijete. Tezej baca kratki mač na pod i izvodi svoje dijete iz labirinta.

Navečer to pripovijeda Arijadni. Znaš li, tamo nema čudovišta, samo jedan dečko s bivoljom glavom. I taj dečko po nečemu mi sličí.

(Tezej i ja uistinu smo sličili, a u isto vrijeme on je bio lijep. Je li se dosjetio da iz obojice izviruje jedan te isti božanski otac – Bog i bik istovremeno. Mog brata začeo je Bog, mene bik.)

Arijadna ne obraća pozornost na njegove riječi, već ga samo grli i ljubi, požurujući ga da se čim prije maknu odatle.

Istina je da, dok tražim u povijesti pukotine o Minotauru, sve češće sanjam svoju smrt u podrumu: proboden kratkim dvosjeklim mačem. Ruka i mač dolaze iz mraka drugog vremena, toliko su dugo putovali, da je moj ubojica

ljudskog lica posve posustao od puta, ruka mu je slaba i moram sâm pomagati u svojoj vlastitoj egzekuciji. Mačem napraviti vrata na vlastitome tijelu. Čitav život pokušavam izvesti Minotaura iz sebe.

Ako me ubojica (ono što će me ubiti) ne primijeti u mraku i prođe? Ako se skrijem kao one ljetne večeri kad smo se igrali skrivača, pa su me zaboravili... I stojim jako dugo tamo skriven, dok smrt radi svoj posao godinama, čitavo stoljeće. I ako vani ima već drugih ljudi, prošlo je nekoliko generacija i ni s kim ne mogu podijeliti ni jabuku, ni jednog jedinog sjećanja. Ako je to cijena... Čujem se kako govorim, vičem, mučem poput bika u hodnicima ovog podruma, jer ne znam više koji je moj jezik. Tu sam, nemoj me zaobići, eto me. Muuuuu...

IX.

Krajevi

Pripovjedač i njegov ubojica

A da se Minotaur nije dosjetio iskoristiti Šeherezadin potez? Vidim njega i Tezeja, koračaju zajedno beskrajnim hodnicima Labirinta, a Minotaur ne prestaje pričati. O čemu može pričati netko tko je čitav život bio zatvoren u mraku nekog podzemlja? O snu u kojemu ima ljudsko lice, o majčinome licu koje se nikada ne okreće, o svojim uspomenaama na jedno staro sklonište u kojemu je živio zatrpan kutijama i novinama uoči nekakvoga kraja koji se nije ni dogodio, o vođanju po sajmovima, o ubojstvima u koridama i klaonicama, o labirintima gradova, kojima je lutao “usamljen poput oblaka”, o svim knjigama u kojima se gubio... Tezej je išao s njime,

klupko se u rukama odmotavalo, Arijadnina nit miješala se s nitima priče... Neke stvari nije razumio, dok su mu se druge činile toliko nevjerojatnima da su njegovi vlastiti podvizi i doživljaji blijedjeli pred njima. Po sredini jedne od priča u kojoj nekakav atenski junak brodi hodnicima Labirinta da bi ubio čudovište, Minotaur se zaustavio i rekao Tezeju: nemaš više klupka. Ali Tezej je bio tako fasciniran pripovjednim nitima, da nije ni shvatio o kakvom je klupku riječ. Ti si ovdje da me ubiješ, podsjetio ga je Minotaur. Sada smo upravo u tom hodniku priče. Nastavimo li dalje, nećeš se moći vratiti, jer i tvoja nit doseže dovdje. Ali ja te ne želim ubiti, odvratio je Tezej. Netko me ubacio u ovu priču. Dok si mi pričao, ja sam bio na više mjesta negoli svi atenski likovi zajedno. Želim da nastaviš priču.

Ona prolazi kroz moju vlastitu smrt, odvratio je Minotaur, ali hoćeš li me ubiti zaista ili samo u priči, svejedno je.

Vidim ih da hodaju zajedno po hodnicima gradova i podzemlja, pletući paralelne labirinte od niti priče, u koje su se sami upleli. I ništa više ne može razdijeliti pripovjedača i njegova ubojicu.

Protokol

(...)

Nađen je kratki dvosjekli mač, vrlo vjerojatno osobito vrijedan predmet iz antike. Naložena je ekspertiza za utvrđivanje točnog vremena njegove izrade, vrijednosti i porijekla. Na maču nema tragova krvi.

Opis zatečenih stvari u podrumu. Kutije s teško ustanovljivom logikom sadržaja. Sedam od njih – ispunjenih uglavnom izrezanim člancima iz novina i časopisa. Stara kutija od halve. Pronađeno je osam bilježnica različitog uveza i obujma, gotovo u potpunosti ispisanih. Četiri velika sanduka s knjigama na različitim jezicima. Gas-masku. Računalo i dinosaur koji će biti zadržani za potrebe istrage. (Dinosaur je gumeni, dječja igračka.) Uzeti su otisci sa svih odgovarajućih površina. Imenovati

književnog stručnjaka za ekspertizu sadržaja bilježnica. Najviše da bi se ustanovilo kakvi se sve tragovi iz njih mogu izvaditi.

Ja sam taj imenovani stručnjak. Koliko sam shvatio u ovom slučaju – susjedi su nekoliko puta upozoravali policiju na incidentne zvuke i zavijanje (prema drugima – mukanje), koji su dolazili iz podruma zgrade. Već tjedan dana ništa se nije čulo, kućepazitelj je sišao dolje i našao teška vrata jednog od podruma (dio nekadašnjega skloništa) široko otvorena. Na podu je ležao mač.

Pitali su me imam li nešto protiv da radim unutra, jer je bilo nemoguće sve iznositi, a ni u policiji nije bilo slobodnoga prostora. Složio sam se. Bio sam neobično uzbuđen jer sam imao osobit odnos spram tog pisca, iako ga nisam poznao. Uvijek sam se osjećao osobno pokraden, dok bih ga čitao.

Ušao sam u podrum 17. ožujka u 10 sati ujutro. Čudan osjećaj na početku da je tu još netko tko me gleda. Ne osjećam strah, oko je dobronamjerno, ako se može tako reći. Ponovno sam zavirio u sve kutove i niše, iako je to policija učinila prije mene. Ništa. Samo je jedan puž golać puzio po limenoj kutiji od halve. Počeo sam čitati. Zaustavljam se, vraćam unatrag, prolazim hodnikom koji mi se čini poznat, gubim se, nastavljam. Prvog mjeseca izašao sam samo jednom. Poslije više nikad.

Što ostaje na kraju

Opet sam na onom kamenu, šest mi je godina, približavam se djevojčici iz vizije koja sjeda pred klavir s podignutim rukama, otvorio sam vrata sobe, oslonio se tamo, u kratkim hlačama, kakav je ovo grozni ožiljak na lijevoj nozi, jedna zraka prolazi kroz teške zastore i reže čitavu sobu na dva dijela, u različitim smo polovicama. I tada se događa čudo, slika se pokreće, djevojčica se polako okreće...

U tom trenutku Minotaur nalazi svoju majku u gomili koride,

moj tada trogodišnji djed ugleda svoju kako trči natrag prema mlinu,

jedna žena u Harkanju dobiva pismo,

jedan muškarac silazi s plakata, odlazi kod Juliette ispred kina i njih dvoje odlaze ruku pod ruku glavnom ulicom gradića T.,

Gaustin montira najveći projektor i iznad čitave sjeverne polutke pada noćna kiša koja ne vlaži, moji otac i majka gledaju s balkona svijetlog stana na posljednjem katu...

djevojčica i ja već smo s jedne strane zrake, vidim krajičak njezina lica, ona se okreće...

Zdravo, tata.

Epilog

Umro sam (otišao u Mađarsku) krajem siječnja 1995. kao ljudsko biće muškog spola u osamdeset drugoj. Ne znam točan datum. Najljepše je umrijeti zimi, kad nema puno posla, da ne stvaram glavobolju.

Umro sam kao vinska mušica, u suton. Zalazak dana (moga života) bio je lijep.

Umro sam 7. prosinca 2058. godine kao ljudsko biće muškog spola. Ne sjećam se ničega iz te godine. Zato sam se dan po dan prisjećao godine u kojoj sam rođen, 1968.

Oduvijek sam bio mrtav. I oduvijek je bio mrak. Ako je smrt mrak i odsutnost drugih...

Još uvijek nisam umro. Tek trebam. Imam minus tri mjeseca. Ne znam kako se računa to negativno vrijeme u utrobi. Ovdje je mračno i udobno, vezan sam za nešto što se mrda. Za tri mjeseca prijeći ću na drugu stranu. Ovu smrt neki nazivaju rađanjem.

Umro sam 1. veljače 2026. godine kao ljudsko biće muškog spola. Moj otac govorio je da je najljepše umrijeti zimi, poslušao sam ga. Čitav život bio sam veterinar. Jednom sam išao u Finsku...

Sjećam se da sam umro kao puž golać, šipkov grm, jarebica, ginko biloba, oblak u lipnju (sjećanje je kratko), ljubičasti jesenski šafran pored Halensee, rana trešnja, okovana kasnim travanjским snijegom kao snijeg koji je okovao prevareno trešnjino stablo...

Ja smo bili.

Početak

Moj otac i dinosauri nestali su u isto vrijeme...

Zahvala

Ova knjiga pisana je na različitim mjestima. Započeta je pored jezera Wannsee u Literarisches Colloquium Berlin (LCB), gdje sam imao sav potreban spokoj i zalaske svijeta, nastavila se u Kremsu na Dunavu (Literaturhaus NÖ), dolini Wachau u Donjoj Austriji, između rijeke i najstrožeg austrijskog zatvora, dok sam točku stavio na Jadranu, u Splitu (na poziv KURS-a), u labirintu Dioklecijanove palače. Zahvaljujem blagonaklonoj geografiji i domaćinima na ovim mjestima.

Zahvaljujem Ani Burovoj, Nadeždi Radulovoj, Bojku Penčevu, Migleni Nikolčinoj, Božani Apostolovoj, Silviji Čolevoj koji su dali svoje vrijedne komentare na kraju.

Ivanu Teofilovu zahvaljujem na ohrabrenju i zajedničkoj vjeri u čudo jezika.

Zahvaljujem i Biljani koja je čitala i uređivala, prije nego što je knjiga i nastala, kao i četverogodišnjoj Raji na strpljenju i spremnosti da uvijek ponudi priču o mačkama i dinosaurima, kad osjeti da pisanje ne ide.

Zahvaljujem svima koji su mi osigurali samoću, neophodnu za roman.

Bilješke

[1] Port. Mit je sve ono što ne postoji. (Sve fusnote op. prev.)

[2] Sv. Aurelije Augustin, Ispovijesti, prijevod Stjepan Hosu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010.

[3] G. Flober, Iskušenje Svetog Antonija, prijevod Milica Carcaračević, Mono&Manjana, Beograd, 2005.

[4] Engl. ...miješa / sjećanje i želju; T. S. Eliot, pjesma "Pokop mrtvaca", iz zbirke Pusta zemlja.

[5] E. Hemingvej, Pokretni praznik, prijevod Aleksandar V. Stefanović, Prosveta, Beograd, 1964.

[6] Hari Stoev (r. 1898.), bugarski hrvač koji se proslavio u Americi.

[7] Dončo Kolov Danev (1892.–1940.), također bugarski hrvač kojeg mnogi smatraju najvećom legendom u borilačkim vještinama.

[8] Karakondžula – biće iz mitologije Južnih Slavena, naročito zastupljeno u mitologiji Srba, Bugara i Makedonaca.

[9] Automobili ruskog proizvođača AvtoVAZ, poznatiji pod trgovačkim nazivom Lada, na sovjetskome tržištu prodavali su se pod

imenom Žiguli.

[10] 9. rujna 1944. Komunistička partija Bugarske stupila je na vlast.

[11] D. Alighieri, Pakao, prijevod Mihovil Kombol (redigirao Mirko Tomasović), Sysprint, Zagreb, 2000.

[12] Engl. Children unfriendly – nije pogodno za djecu.

[13] Ljutenica – bugarsko nacionalno jelo, slično ajvaru.

[14] Hristo Botev (1848.–1876.), bugarski revolucionar i pjesnik.

[15] Mario Puzo, Kum, prijevod Sandra Nikoletić, Algoritam, Zagreb, 2005.

[16] Portret umjetnika u mladosti Jamesa Joycea, prijevod Antun Šoljan, Liber, Zagreb, 1981.

[17] Rodopski dijalekt, kojim se govori u planinskom lancu Rodopi, na granici s Grčkom i Turskom, bitno se razlike od standardnog bugarskog jezika.

[18] Član Komunističke omladinske organizacije.

[19] Prema slavenskoj mitologiji tri vile koje nakon djetetova rođenju dolaze odrediti njegovu sudbinu, osobito dan smrti.

[20] Hesiod, Poslovi i dani, prijevod Marko Višić, Draganić, Beograd, 2006.

[21] Slovo “Ъ” (er goliam) tvrdi je vokal bugarskom jeziku, s fonetskom vrijednošću nelabijaliziranog o, pri čemu se govorni organi praktički pripreme na izgovor vokala o, no izgovara se a.

[22] Engl. Najtužnije mjesto na svijetu.

[23] Čuškopek – pekač paprika u obliku položenog tostera, vrlo popularan u Bugarskoj.

[24] Crkva Svetih Sedmočislenika u Sofiji – sveci kojima je posvećena crkva su Ćiril i Metod te njihovi učenici Kliment i Naum, Sveti

Sava, Sveti Goražd i Angelarij.

[25] Crkva Sv. Nedjelje gotovo je potpuno uništena 1925. godine, kada su komunisti postavili eksploziv u njoj s namjerom da ubiju cara Borisa III. i članove vladajuće elite. U trenutku napada car nije bio u crkvi, no ubijeno je oko 150 ljudi.

[26] Pipinijera, stari naziv za Borisov park, najveći gradski park u Sofiji.

[27] Avenija Cara Osloboditelja.

[28] Pejo Javorov – pjesnik, predstavnik bugarskog simbolizma.

[29] Franc. Seoski banket.

[30] Engl. Svijet jest najtužnije mjesto.

[31] T. S. Eliot, “The Love Song of J. Alfred Prufrock”, prijevod Luko Paljetak, *Erasmvs*, časopis za kulturu demokracije, br. 13, listopad 1995., 77-80 str.

[32] 9. rujna 1944. Bugarska komunistička partija došla je na vlast te upravljala državom sve do 10. studenog 1989. te se taj dan slavio kao nacionalni praznik.

[33] Lanac bugarskih duty free shopova iz vremena socijalizma.

Georgi Gospodinov (rođen 1968. u Jambolu) najprevođeniji je bugarski pisac nakon pada komunizma. Njegov prozni prvijenac *Prirodni*

roman (1999.) objavljen je na više od dvadeset jezika. Sa svojim drugim romanom, Fizikom tuge, osvojio je tri nagrade za najbolji roman, među kojima su nagrada za roman godine u Bugarskoj i međunarodna nagrada Jan Michalski (Švicarska), te se našao u finalu sedam europskih i američkih priznanja za najbolju knjigu – American PEN Translation Award, Premio Strega Europeo (Italija), Haus der Kulturen der Welt Literaturpreis (Berlin) i dr. Piše poeziju i drame, autor je grafičkoga romana, nekoliko knjiga kratkih priča i libreta za operu. Slijepa Vajša, kratki animirani film napravljen po njegovoj istoimenoj priči, bila je u najužem izboru za nagradu Oscar 2017.

Živi na različitim mjestima, kamo ga odvedu knjige. Tijekom 2018. živi u New Yorku zahvaljujući spisateljskoj stipendiji New York Public Library.